

XXII.
svatováclavské
setkání v Jeseníku

ZDRAVÍ
Z KRAJE
VINCENZE
PRIESSNITZE

SBORNÍK REFERÁTŮ

vlastní
vědné muzeum
jesenicka

Státní
Okresní
Archiv
Jeseník

**XXII.
svatováclavské
setkání
v Jeseníku**

**ZDRAVÍ Z KRAJE
VINCENZE
PRIESSNITZE**

SBORNÍK REFERÁTŮ

JESENÍK 2022

Titulní strana:

Unikátní zachycení Priessnitzových léčebných metod na přelomu 19. a 20. století
(SOKA Jeseník, f. Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, kart. 18, sig. 29)

ISBN 978-80-87496-26-8 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

ISBN 978-80-87632-89-5 (Zemský archiv v Opavě)

Obsah

- 5 **Předmluva**
- 7 **Úvod**
- 9 **Byliny v lidovém léčitelství a rostlinná magie v soudním protokolu případu Barbary Schmiedin vyšetřované v roce 1622 pro čarodějnictví**
Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník
- 21 **Franz Schnabel z Vidnavy a jeho ovesná kúra**
Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník
- 29 **„On a Tour of Mercy.“ Americký úspěch slavného ortopeda dr. Adolfa Lorenze na konci roku 1902**
Mgr. Matěj Matela, Vlastivědné muzeum Jesenicka
- 39 **Nemocnice Řádu německých rytířů ve Vrbně pod Pradědem v první polovině 20. století**
Mgr. Hana Komárková, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě
- 47 **MUDr. Otto Gödl – lékař, badatel i spisovatel**
Mgr. Michaela Kollerová, Vlastivědné muzeum v Šumperku
- 51 **Dějiny jesenické nemocnice ve vzpomínkách MUDr. Josefa Neugebauera**
Mgr. Jan Petrásek, Vlastivědné muzeum Jesenicka
- 59 **Lékaři Priessnitzových léčebných ústavů na Gräfenberku v letech 1918–1945**
Mgr. Jana Hradilová – Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník
- 82 **Lázeňství a zdravotní péče na Jesenicku v letech 1945–1948**
Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Slezské zemské muzeum
- 90 **Vojenská dětská ozdravovna Vidnava**
Pavel Macháček, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Předmluva

Dlouhá desetiletí převládal v historiografii názor, že lidstvo v dějinách postupně kumuluje lékařské poznatky a s jejich pomocí dosahuje při léčení lepších a lepších výsledků. Poznatky jsou ze strany lékařů „snášeny na jednu hromadu“ (odtud teorie kumulativismu), hromada je stále objemnější a obsahuje více a více návodů na léčení lidského těla či duše. Dle této teorie směřuje dějinná linie nezadržitelně kupředu, a to od minulých omylů k současným pravdám.

Když se však začali historikové vědy o dějiny medicíny zajímat detailněji a jakmile ke svému bádání přizvali kromě lékařů také psychology, etnology, sociology a zástupce dalších oborů, začal se obraz dějin medicíny měnit. Významné objevy a „záračné“ postupy při uzdravování začaly být dávány do souvislosti s něčím, co pro kumulativisty nebylo přijatelné. Historikové se přikláněli k názorům, že medicína není zcela exaktní věda, která se odehrává „v medicínském vakuu“, že postupy nejsou striktně racionální a že pokrok není přímočarý. Naopak zdůrazňovali vliv tří faktorů, které se při letmém pohledu zdály být nelogické, ale které prokazatelně vývoj medicíny podstatným způsobem ovlivňovaly. Šlo o čas a prostor, zjednodušeně „společenský kontext“, často doplněný náhodou. Argumenty tito kontextualisté hledali v mezioborových historických zkoumáních.

Vodoléčba Vincenze Priessnitze se šířila z Jeseníků do celé Evropy, ovlivnila tradiční i alternativní medicínu a obohatila mnoho oborů. Vycházel Priessnitz z nakumulovaných poznatků? To sotva, chalupník a hospodář patrně nebyl s vodoléčebnou literaturou seznámen, i přesto, že v té době již existovala. Spíše úradovaly ony tři sudičky, tj. prostor, čas a náhoda.

Jaký byl onen prostor a čas? Jeseníky, Rychlebské hory a podhůří se zdají být z dnešního pohledu přímo líhni lázní a nejrůznějších léčitelů. Kromě Vincenze Priessnitze v Gräfenberku, Johanna Schrotha v Dolní Lipové či Josefa Weisse v Jeseníku zde máme termální sirné lázně ve Velkých Losinách, nejstarší na Moravě, lázně v Karlově Studánce, nemůžeme nepřipomenout experimentální léčebnou kúru využívající výtažky z jehličí Josefa Weisse ve Zlatých Horách a vodoléčebný ústav dr. Carla Anjela tamtéž. Připočteme-li k nim pokusy léčitelů Franze Schnabela, léčitele ovesnými produkty ve Vidnavě, či Alberta Michlera v Bukové u Bernartic, který praktikoval léčbu bylinnými maceráty, je vidno, že oblast byla opravdovým rájem lázeňství, léčitelství i lékařství.

Dostatek čisté pramenité vody a jiných přírodních léčebných prostředků, tradice bylinkářství a kořenářství, které představovaly odpradávná nejdostupnější a účinný způsob léčby, k němuž tíhlo především obyvatelstvo chudších částí země, a snížená dosažitelnost, vzdálenost jakož i drahota a malá účinnost tehdejší klasické medicíny zkrátka determinovaly léčitelský osud regionu. Ten nastával s příchodem 19. století, kdy i do pohraničních koutů monarchie putovaly zvěsti o různých alternativách, homeopatii, mesmerismu a také myšlenky J. J. Rousseaua. Ten tvrdil, že lidé jsou od přírody nejen dobří, ale i zdraví a kazí je až lidská společnost. Návrat k přírodním silám měl negativní důsledky společenského života omezit.

A ona náhoda, bez které by to nešlo? Výjimečně nadaný a pracovitý člověk, pravý pozorovatel přírody a lidí. Na pravém místě a v pravý čas. A možná i ona srnka, která si prý léčila zraněnou nožku v ledovém proudu potůčku ve chvíli, kdy šel mladý chalupník kolem.

Jeseníky měly a mají dosud lidskému zdraví co nabídnout. Jen si vybrat podle potřeby či chuti a vyrazit do hor nebo jejich podhůří, dýchat průzračný vzduch, opíjet se pramenitou (ne)obyčejnou vodou a užívat si krásu okolní přírody.

*Mgr. Bohumila Tinzová,
vedoucí Státního okresního archivu Jeseník*

*Mgr. Pavel Rušar,
ředitel Vlastivědného muzea Jesenicka*

Úvod

Letos uběhla přesně dvě staletí od chvíle, kdy mladý gräfenberský chalupník Vincenz Priessnitz přestavěl svou rodnou chalupu k účelům uzdravování příchozích pomocí vody, a dal tak vzniknout vůbec prvnímu vodoléčebnému ústavu na světě. Tak významné výročí, dalece překračující hranice regionu, se nutně muselo odrazit i v tématu letošního svatováclavského setkání. Zdraví, bezesporu nejzásadnější aspekt lidského života, nabídlo širokou škálu možností odborného uchopení a zpracování. Tohoto úkolu se ujalo deset autorů.

Titul prvního příspěvku možná na první pohled překvapí – vrací nás totiž o čtyři sta let zpět v čase, do doby, kdy na Jesenicku vzplály první hranice s nevinnými oběťmi odsouzenými za čarodějnické praktiky. Stovky mrtvých, mučení fyzické i psychické. Kde je tedy ono zdraví, zeptá se přirozeně čtenář. Skrývá se v soudních protokolech, obsahujících poměrně značné množství zmínek obviněných o léčivých či domněle kouzelných bylinách. Tyto dokumenty nám tak kromě reflexe utrpení a zla podávají rovněž mimořádně vzácné svědectví o tom, jak zdejší obyvatelstvo rozumělo jesenické flóře a umělo ji využít.

Po temném období čarodějnických procesů se již přeneseme do mnohem klidnějších časů 19. století, kdy se vidnavský varhaník Franz Schnabel rozhodl léčit zdravotní neduhy nejruznějšího rázu pomocí ovsu. Jeho zavínování nemocných do ovesné slámy, podávání čaje z výluhu nebo máčení si postižených míst v koupeli z ovesné řezanky se však nesetkávaly se souhlasem ze strany zdejších lékařů. Mnohonásobně větší uznání si vydobyl další syn města Vidnavy, dr. Adolf Lorenz, jedna z vůbec největších tváří lékařské vědy moderní doby, jehož novátorské metody položily základ moderní ortopedie. Studie se zabývá jeho fenomenálním úspěchem z konce roku 1902, kdy vyléčil nemocnou dceru chicagského miliardáře a za utržený honorář se rozjel napříč Spojenými státy, aby uzdravoval a prezentoval své metody americkým kolegům.

V následujících příspěvcích již zavítáme do vybraných nemocničních a lázeňských zařízení jesenického regionu. Nejprve naše kroky povedou do Vrba pod Pradědem, kde Řád německých rytířů provozoval od roku 1897 špitál. Po krátkém medailonku šumperského lékaře a renesančního člověka dr. Otto Gödla a textu o historii jesenické nemocnice očima jednoho z jejích lékařů následuje doslova monumentální studie, jež si vetkla za cíl představit šéflékaře Priessnitzových léčebných ústavů na Gräfenberku, působících zde od vzniku republiky do konce druhé světové války. Na příkladu čtyř uznávaných odborníků vylíčili autoři příspěvku mimo jiné pohnutost a tragiku dějin první poloviny minulého století. Předposlední zařazený text se zabývá lékařskou a lázeňskou péčí v oblasti Jeseníků mezi roky 1945–1948 a na úplný závěr se opět ocitneme ve Vidnavě, kde od 50. let 20. století fungovala vojenská dětská ozdravovna.

Nezbývá tedy než všem, kteří vzali do rukou tento sborník, popřát nejen co nejhezčí počtení, ale především to, co je nosným pilířem tohoto tradičního periodika, tedy mnoho zdraví tělesného i duševního. Nejlépe čerpaného právě z kraje Vincenze Priessnitze...

*Mgr. Matěj Matela
Vlastivědné muzeum Jesenicka
výkonný redaktor sborníku*

Byliny v lidovém léčitelství a rostlinná magie v soudním protokolu případu Barbary Schmiedin vyšetřované v roce 1622 pro čarodějnictví

Mgr. Michaela Neubauerová, Státní okresní archiv Jeseník

Léčivé rostliny a jejich části byly základem tradičního lidového léčitelství vycházejícího jak ze staletých, převážně anonymních empirických znalostí, tak z medicínské praxe využívající účinné přírodní látky. Protože byla tato původně bohatá a ve slezském teritoriu rozvinutá nauka z větší části nehmotná, a je tak ve své ryzí podobě nedochovaná, jsou soudní záznamy z procesů s čarodějnicemi vedle nemnoha tištěných receptářů, dobových lékařských knih a herbárií ojedinělým a o to cennějším pramenným materiálem. Jedním z nich je výslechový protokol ze soudního vyšetřování rozsáhlého čarodějnického zločinu z Jeseníku (tehdy nazývaného Freywalde) s pastýřovou ženou Barbarou Schmiedin,¹ bohužel pouhý fragment justičních aktů, u těchto případů více než předpokládaných. Ale i toto torzo nám dává až překvapivě významný zdroj informací o raně novověké léčitelské praxi, metodách a vědomostech místních obyvatel.²

Znalosti použití bylin k léčení nemocí a zranění byly spolu s tradičními spirituálními souputníky slezského lidového léčitelství, tedy magickými praktikami, zařikáváním a modlitbami, nedílnou součástí, ne-li přímo základem starobylé a bohaté komunitní kultury, která se dědila z generace na generaci. Hospodně zdejších podhorských usedlostí si léčivé byliny pěstovaly v zahradách, sbíraly na polích a loukách nebo pro ty vzácnější chodily i do nejvyšších partiích Jeseníků.³ V každé vsi žilo několik zkušených bylinkářek, které pomáhaly ulevovat svým sousedům i jejich dobytku, léčily rány a tišily bolest. A v nemnoha případech byliny posloužily zcela reálně jako prostředek k otravě, stíhané jako těžký kriminální delikt.⁴

Kořeny, květy, plody a listy ovšem nebyly jen součástí laické medicíny (či prostředkem intoxikace), ale synergicky je provázela pověst nástroje a prostředku škodící magie. Lidé mimořádných schopností a znalí jejich skrytých účinků měli za pomoci nadpřirozených, démonických sil ničit úrodu, způsobit lidem a dobytku nemoci a neštěstí, na vyšší úrovni dokonce pomocí odvarů a masť z nich pak létat na čarodějnické schůzky. V tehdejších představách měly být navíc tyto ďábelské a zlé síly často samotnou bezprostřední příčinou nemoci, kterou bylo proto možné léčit opět jen obdobnými, tedy magickými prostředky, mezi nimiž znovu nacházíme byliny. Lidové léčitelství a magie s ním spojená, ať už léčivá, ochranná, obranná, či škodící, jsou tak jen velmi těžko oddělitelné (a badatelsky obtížně uchopitelné) oblasti.⁵

Takřka vzorovým příkladem těchto tezí je případ Barbary Schmiedin žijící v jesenické městské části Svoboda (Freiheit), která byla v roce 1622 vyšetřována pro travičství, žhárství a kouzelnictví. Před městský konšelský soud v Nise⁶ v onom osudném roce nakonec předstoupilo a v rozsáhlém procesu bylo vyšetřováno „po dobrém“ i útrpně až několik desítek lidí z jesenického panství.⁷ Spolu se Schmiedin bylo v létě roku 1622 uvězněno šest jejich hlavních spolupachate-

Blín černý (*Hyoscyamus niger*), pověstná magická rostlina, na vyobrazení Hieronyma Bocka z roku 1546 (Wikimedia Commons)

(kopr), Schellwurzell (vlastovičník), Schwarzwurzell (kostival), Liebestückel (libeček) a Sahnig (žindava).¹⁰ Hned na začátku případu se dozvídáme, že Barbara Schmiedin dala sežrat pupavu nemocnému teleti, které mělo průjem, což ji měla poradit její sestra Eva, žena mlatce a nádeníka Pettera Dreschera.¹¹ Eva to ovšem při svém výsledku popřela, naopak dobrovolně udala, že dávala kravám kopr a česnek.¹² Žena Mertena Nitsche z Adolfovic, sestra Salome, dávala kravám každé pondělí česnek, petržel a kopr.¹³ Catharina Wolf Jackelin z Jeseníku řekla, že směs léčivých bylin a vody, „jako to udělala jedna stará žena, dala dobytku, ale nepomohlo to“. Také ona dávala běžně kravám kopr a česnek.¹⁴

O tom, že pupava byla nejspíš velmi oblíbeným prostředkem nejen k léčení dobytka, ale i ke zvýšení doживosti hospodářských zvířat, je dokladem další výpověď hlavní aktérky případu Barbary Schmiedin, která rostlinu z tohoto důvodu dávala své krávě.¹⁵ Kromě pupavy na radu další stíhané Dorothee Böhmanßelin z Bukovic (zvané Orthe) podávala kravám, aby měly více mléka, Petterswurzell (snad drnavec), Wegewurzell (jitrocel nebo čekanku), Sahnig (žindavu) a Schwarzewurzell (kostival).¹⁶ Böhmanßelin samotná na radu dalších žen dávala telatům nebo kozám Schellwurzell (vlastovičník), aby nepošly.¹⁷ Vlastovičník byl léčivým prostředkem při neduzích krav a také „dobrý pro telata“.¹⁸

Nejvíce poznatků o užití bylin máme z výpovědi Marthy Wezelin, porodní báby a kořenářky z Jeseníku, a Ursuly, zvané Lange Schusterin, manželky Jeremiase Beckeho. Wezelin hned na začátku výsledku dobrovolně přiznala, že si léčila bylinami poraněnou nebo nemocnou ruku,

lek: Dorothea Böhmanßelin, Salome (zvaná Wolff Adamin), Eva (zvaná Bartell Bäßlerin), Ursula Becke (Jeremior Beckers Weib), Martha Hanß Wezelin a Anna Junghanßin. V neúplných soudních aktech, které se dochovaly,⁸ je zaznamenáno až třicet různých rostlin užitých přirozeně i nadpřirozeným způsobem. Je zjevné, že se výskyt těchto bylin neomezoval jen na jeden ohraničený region jesenického panství, ale byl z větší části společný pro celou oblast Jeseníků.

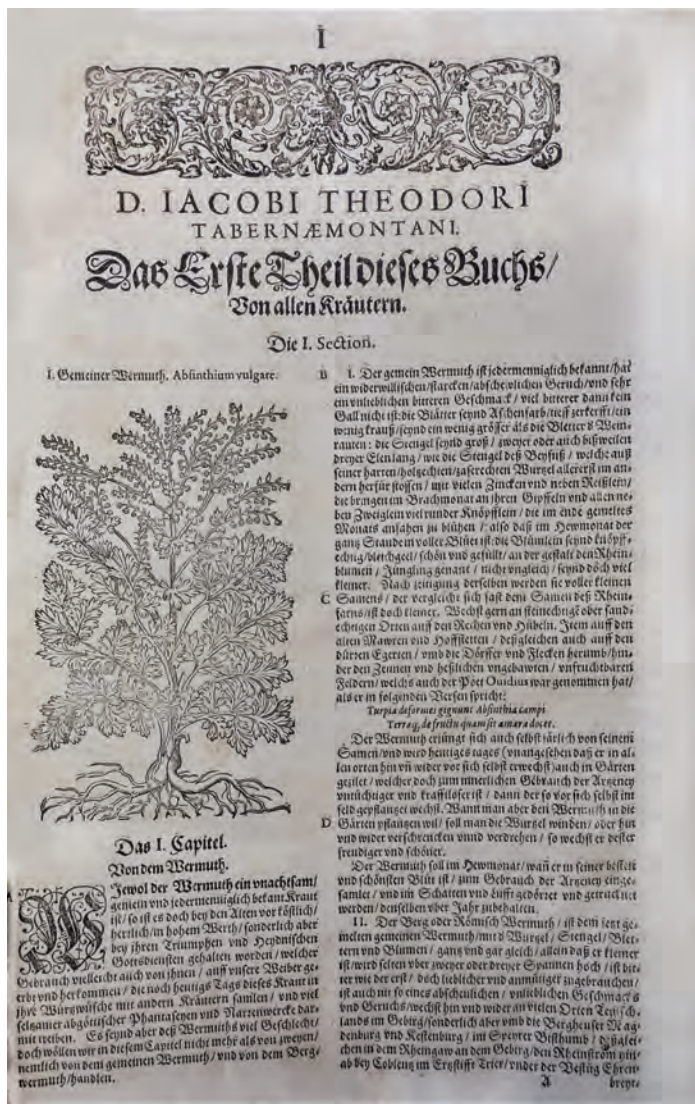
Lidové léčitelství

Rozmanité, dnes obtížně identifikovatelné byliny sehrávaly v čarodějnickém případě Barbary Schmiedin podstatnou roli.⁹ Soud se na znalosti rostlinného léčitelství a zejména jeho magické, tedy podezřelé užití ptal každého z vyslychaných. Zde je nutné zdůraznit, že využití bylin v místním či osobním léčitelství nikdo z nich nezpochybňoval a zdá se, že dokonce dobrovolně a ochotně přiznal. Z protokolu navíc vyplývá, že pro léčení nemocí lidí a dobytka se používaly stejné, snad všeobecně rozšířené a v určité míře tolerované prostředky. Některé z nich jsou totiž jmenovány opakovaně. K nejčastěji zmiňovaným patří Drachenwurzell neboli dračí kořen (patrně ďáblík bahenní či rdesno hadí kořen), Eberwurzell (pupava), Thüle

kteřá se pak zcela uzdravila.¹⁹ Díky ní víme, že byliny byly podávány jak bez úpravy, tak ve formě odvaru. Wezelin soudu vysvětlovala, že při tom „byliny uvařila a tím se umyla“.²⁰ Mezi bylinami, které dále znala, jmenovala Schwalmwurzell (tolita), Beerenwurzell (koprník), Baldrian (kozlík), Biebenelle (bedrník), také Elßnes wurzell (patrně pelyněk), „který je dobrý před zlou močí lidí i dobytka“.²¹ Další obviněná Eva Bäßlerin udala, že se Salome a Dorotheou daly kravám tülle (kopr) a taurandt,²² krávy podojily a mléko vypily.²³ Anna Junghanßin používala na uzdravení lidí Meister Wurzell (všedobr), s tím, že „taurandt dobrý není“. Zajímavou poznámkou je, že Schwarzwurzell (kostival) a teuffels dreck (patrně asa smrdutá) jsou „d'áb- lovi nepřitelem“. Využívaly se tedy jako prostředky k vykuřování prostor proti pekelným silám.²⁴ Také udala, že byliny lidé získávali na Schnebergu, tedy nejspíš na hřebeni mezi Šerákem a Keprníkem.²⁵ Žena Mertena Nitscheho uvedla, že lidé si chodí na hory pro Heilige Geist wurzell (patrně andělíku).²⁶ Byliny si místní obyvatelé pěstovali rovněž ve svých zahradách.²⁷

V lidovém léčitelství (a v neškodící a škodící magii) se, jak již bylo řečeno, používala mast. Dorothea k její výrobě potřebovala kromě ropuch také Wagenschmier (kolomaz), Eberwurzell (pupava), Geisterwurzell (patrně andělíka), které vykopala na horách se slovy: „budiž mému dítěti k síle a prospěchu!“²⁸ Anna Junghanßin mazala svým kravám rohy máslem a pomocí taurandt.²⁹

Z výpovědi se rovněž dozvídáme, že se vedle přípravků z bylin přidávala zvířatům do krmení hostie, která patřila k nejmocnějším magickým prostředkům.³⁰ Aby se účinek léčivých bylin zvýšil a byl zaručen úspěch, byly získávány speciálními rituálními způsoby, podpořenými přesně definovanými kouzelnými formulkami.³¹ Bylo preferováno určité období (novoluní, velikonoční týden), den (Svatojánská noc, Nanebevstoupení Panny Marie) nebo hodina (před úsvitem).³² Z výpovědi ženy českoveského šoltýse Schrotta víme, že si lidé nechávali léčivky posvětit v kostele. Bylinky jako libeček, kopr a mátu pak ona sama užívala v koupeli.³³ Stejně tak uvedla Anna Junghanßin z Jeseníku, že zná byliny posvěcené na sv. Jana („Gewejeten kraut an St. Johannstag“), které si dávají lidé do koupele.³⁴ Stejně vypověděla i Salome.³⁵ Gritte Grigerin z Adolfovic, žena Bartella Grigera (zvaného Starý Schroller), rovněž dávala svým kravám byliny, ale nenechala je světit, „vždy si myslili, že Pán Bůh to sám všechno posvětil“.³⁶ Podobně před soudem vypovídal George Wießner z České Vsi, jenž „za celý svůj život světit bylinky nenechal, se vždy na Boha spoléhal, ten vše posvětil“.³⁷

Pelyněk pravý (*Artemisia absinthium*), zobrazen v herbáři Jacoba Theodora zvaného Tabernaemontanus z roku 1665

Tolita lékařská (*Vincetoxicum hirundinaria*) v herbáři Jacoba Theodora zvaného Tabernaemontanus z roku 1665

lumbago, „střela“) k seslání bolesti, zchromení a nemoci. Ženy v tomto procesu doznávaly, že za pomoci nejrůznějších a neobvyklých (až kuriózních) ingrediencí spolu se zařikáváním takto škodily lidem a mořily dobytek. Kromě bylin byla v základu aplikována jedovatá zvířata (ropuchy a mloci).⁴³ Přísady k tomu účelu upravily rozsekáním nebo rozmačkáním, byly spáleny na prach nebo uvařeny a z výsledného odvaru se připravovala lázeň nebo vyráběla mast. Výsledný produkt „vpravily“ magickým způsobem jako nákazu do člověka.⁴⁴ Pověra, že čarodějnice mohou své škodlivé prostředky získat uvařením potřebných přísad v hrnci, byla rozšířena ve všech oblastech Slezska.⁴⁵ V Jeseníkách je také doložen způsob přenosu tohoto kouzla vzduchem, a to fouknutím či rozptýlením kouzelného prachu a koulí („střelou“) proti oběti.⁴⁶ Lidé si rovněž běžně dokázali (nebo se o to alespoň snažili) ústřel více či méně stejnými prostředky léčit.⁴⁷ Například Barbara Schmiedin způsobila nemoc svému muži tak, že ho „střelila“ do prstu na pravé ruce. Ve spánku ustříhla manželovi hrst vlasů, k tomu přidala Reganwurzell,⁴⁸ který jí přinesla kořenářka Martha Wezelin. Spolu s kouzelnou formulkou („mit Zauberischen Worten“) vyrobila střelu („Geschoss“) a začarovala (poslala) ji do prstu. Za použití Wegewurzell (jitrocel nebo če-

V lidové magii a léčitelství měly zásadní význam žehnání, zařikávání a formulky, které se používaly buď samostatně, nebo ve spojení s určitými prostředky. Tyto praktiky se uplatňovaly proti nemocem a úrknutí, při bolestech, krádeži, neštěstí nebo v nouzi, měly poskytovat zázračnou moc proti zlým silám a také ničit moc čarodějnic.³⁸ Z této pestré škály pověr byli zdejší obyvatelé u soudu v Nise nuceni vypovídat zejména o praktických spojených se zařikáváním dobytka. To měla dělat jistá Bernertin (Bernertin), která zařikávala krávu Schmiedin.³⁹ Informaci pak potvrdila (na tuto skutečnost byla nejspíš dotázána) sestra Barbary Schmiedin Eva: „Bernertin umí krávy zařikávat“.⁴⁰ Také Starý pastýř zvaný Fitz uměl zařikávat dobytek.⁴¹ „Stará“ Wießnerin, manželka již zmíněného Georga Wießnera z České Vsi, před soudem dobrovolně prozradila, že její krávy zařikávala žena Otty Caspara.⁴²

Maleficium

V crimen magiae případu Schmiedin bylo základem užití bylin a jejich směsí k výrobě kouzelných lektvarů, mastí nebo čarodějnického prášku. Tradiční aktem škodlivé magie a rovněž podstatným bodem výsledků byl čarodějnický ústřel (Hexenschuss,

kanka) a triebkraut (patrně skočec) pak ústřel dokázala znovu vyléčit.⁴⁹ Ursula, zvaná Lange Schusterin, se „střelila“ do prstu sama, k čemuž použila Pilßsen kraut (blín), mléko a lidský tuk.⁵⁰

Čarodějnice měly také zchromit pastýře Simmena, a to tak, že Dorothea vzala dračí kořen (Trachenwurzell) a mužův šátek, které zakopala pod práh.⁵¹ Pod práh zahrabala dračí kořen také Anna Junghanßin, spolu s ním Kranchwurzell⁵² a Schwalmbwurzell (tolita), čímž začarovala dobytek.⁵³ Ke stejnému deliktu se doznala Barbara Schmiedin již v prvním dochovaném výsledku.⁵⁴ Ursula Försterin z Jeseníku, zvaná Alte Hegerin, zase doznala, že čarodějnice začarovaly krávy ženě jesenického hejtmana.⁵⁵

Velká část soudního vyšetřování se týkala kouzel spojených s vytvářením špatného, až extrémního počasí – jednalo se o katastrofálního sucha, velké bouřky s hromy a blesky, vichřice, krupobití a silný mráz. Takzvané Wettermachen či Wetterzauber, tedy způsobování pustošícího počasí čarodějnicemi za pomoci démonů, bylo dokonce ústředním bodem výsledku Dorothey Böhmhanßelin (zvané Orthe/Ortta nebo též Schafferin – pastýřka), jenž se konal 23. srpna 1622.⁵⁶ Z výpovědi Ursuly, zvané Lange Schusterin, víme, že nečas se přivolával tak, že čarodějnice vyrobily prach („*Pulvermachen wegen des Wetters*“) z ropuchy⁵⁷ a mloka, které spálily ve jménu ďábla ve staré míse. Ursula tak dokázala udělat mráz a velkou bouřku.⁵⁸

Kouzelné létací masti

Podstatou všech pokročilých výsledků v případě Barbary Schmiedin byla účast (žen i mužů) na čarodějnických schůzkách, hostinách a rejích, konaných na odlehlých místech několikrát do roka, zejména však o filipojakubské noci. Ženy se na taková shromáždění měly dostávat, stejně jako v celé Evropě, na domácích náradích, pomazané kouzelnou mastí.⁵⁹ Již při svém druhém výsledku 4. července 1622 Schmiedin udala, poté co byla „přísně tázána“, že mast jí přinesla Salome a že „*její matka také mast měla, její otec a ona se také společně mazali a poté vyjeli. Ona se vepředu na těle mazala a na úhor vyjela /myšlen sabat/. Ona se také namazala u Wollf Adamin /.../ na pláň odjela, tancovala*“.⁶⁰ Kouzelnou mast vyráběly z jedovatých zvířat, zejména ropuch a mloků.⁶¹ Ursula ji udělala tak, že posbírala ropuchy, uvařila je ve velkém hrnci a z výsledného tuku připravila mast.⁶² Salome prý vyráběla létací mast zvanou dračí⁶³ z dračího kořene a pupavy („*trachen: und Eberwurzell*“), k tomu přidala „*zvířátko, které hrozně vypadalo, pojmenovati by to nemohla*“.⁶⁴ Namazaná touto mastí letěla na pohrabáči od pece na chleba na místo čarodějnických setkání a hostin, což byla dobytčí pastvina, kde tři hodny tančily.⁶⁵ Mast si pomáhaly vyrábět navzájem, jak vypověděla Dorothea Böhmhanßelin, která se s ní na těle namazala, když „*vyjížděla*“ na čarodějnickou schůzku.⁶⁶ O Valpuržině noci⁶⁷ posbírala pupavu, dračí kořen a ropuchy na úhoru a v novém hrnci uvařila, sebrala tuk a vyrobila z něj mast.⁶⁸ Ropuší mast

Vlaštovičník větší (Chelidonium majus) zpodobněný Ottou Brunfelsem v roce 1532 (Wikimedia Commons)

Kresba kopru vonného v herbáři, který sestavili J. Camerarius, P. Mattioli a G. Handsch, vydání z roku 1586 (Wikimedia Commons)

(„*kretten salb*“) je rovněž zmíněna ve výslechu Ursuly zvané Lange Schusterin, která si před odjezdem na pláň s ostatními čarodějnicemi namazala na chodidla mast, kterou měla uschovanou v almaře ve svém domě.⁶⁹

Závěr

Údaje získané z protokolu případu Barbary Schmiedin se shodují s obecnými představami o magických praktikách a rituálech, škodlivých kouzlech a negativním působení čarodějnic na zdraví, život a majetek.⁷⁰ Také pro byliny platí, že ve shodě s povahou samotného pramene převládá jejich užití nikoliv k léčení, ale spíše k čarovným praktikám (trestaným světskými soudy) a k domácí výrobě mnohostranně využitelných kouzelných odvarů, prášků a mastí. V různých variantách ve spojení se zařikáváním a zažehnaváním je zde doloženo moření lidí i dobytka, způsobení tzv. čarodějnického ústřelu a očarování hospodářských zvířat za vydatné pomoci bylin. Důležitou část výpovědí tvoří výroba a použití kouzelných mastí (v jejichž základu opět nacházíme zdejší léčivé a jedovaté rostliny) k účasti na sabatu v jeho tradiční, stereotypní a již ustálené podobě. Je rovněž prokázáno obranné a ochranné vykuřování dobytka za pomoci bylin k vypuzení zlých kouzel. Snad díky místním pří-

rodním podmínkám Jeseníků a podhůří, které tyto prostředky poskytly a stále poskytují, je zcela unikátním výčet a specifikace léčivých i jedovatých bylin, které se k těmto účelům používaly. Jde tak o nejstarší dochované záznamy o rostlinném lidovém léčitelství (i čarování) Jesenicka vůbec. Předmětem dalšího výzkumu v dané oblasti bude komparace s léčitelstvími a magickými praktikami a prostředky udávanými před soudem během čarodějnických procesů na panstvích Žerotínů a v Šumperku. Již dnes nalzáme shodné prvky, kterými je tato studie doplněna.

Příloha

Katalog bylin uvedených v soudním protokolu Barbary Schmiedin s jejich botanickým určením pomocí tří raně novověkých herbárií:⁷¹

Baldrian – kozlík lékařský (*Valeriana officinalis*), něm. Baldrian;⁷² Hotton: něm. Baldrian, lat. Valeriana/ Phu, různé druhy, 1. díl, s. 23–24; Tabernaemontani: něm. Theriackkraut/ Baldrian, lat. Phu/ Valeriana, různé druhy, 1. díl, s. 468–474; Mattioli: Kozlik, lat. Phu/ Valeriana, něm. též Dennenmarck/ Katzenkraut/ Augenwurtz, s. 11; Kozlík byl znám jako kočičí nebo čarodějnická rostlina, od starověku jsou známy jeho léčivé účinky. Užíval se ve formě čaje při

bolestech hlavy.⁷³ Valeriana takto připravená nebo smíchaná s pálenkou byla podávána při zažívacích potížích.⁷⁴ Pro svůj silný zápach se kozlík také používal jako prostředek proti d'áblům a čarodějnicím, zejména ve stájích.⁷⁵ Kozlík lékařský je v Jeseníkách běžně rozšířený.⁷⁶

Beerwurzell – koprník, lat. Meum, něm. Bärwurz nebo Bärenwurzell, nejspíš koprníček bezobalný (*Ligusticum muttelinea*); Hotton: něm. Bär Dill/ Bär Wurtz, také nazývaný něm. Beeren Fenchel/ Sau Fenchel/ Mutter Wurtz/ Beer Mutter Wurtz/ Gebeerwurtz/ Hertzwurtz, lat. Meum, 1. díl, s. 6971; Tabernaemontani: něm. Beerwurtz/ Bärwurtz/ wilder Dill/ Beerendill/ Beermutterwurtz/ Hertzwurtz a další, lat. Meum, 1. díl, s. 181–182, 284–285; Mattioli: Koprník, něm. Beerwurtzel/ Bärdillen, lat. Meum, s. 4; Bärenwurzell se užíval s pálenkou k léčbě koliky, žaludečních křečí a zažívacích potíží.⁷⁷ Koprníček se v Jeseníkách hojně vyskytuje, místními obyvateli se sbíral a používal jako léčivka.

Biebenelle – bedrník, lat. Pimpinella, něm. Bibernelle,⁷⁸ pravděpodobně bedrník obecný (*Pimpinella saxifraga*); Hotton: něm. Bimbernell/ Bibernell/ Bibenell/ Pimpernell a další, lat. Pimpinella, 1. díl, s. 31–34; Tabernaemontani: něm. Bibernell/ Bibinell/ Bockspeterlein a další, lat. Tragoselinum/ Pimpinella/ Saxifragia a další, 1. díl, s. 258–266; Bedrník byl známý jako morová bylina a prostředek proti magii.⁷⁹ Také se užíval na rány a zažívací potíže.⁸⁰ Bedrník byl užíván jako čaj nebo také s pálenkou na kožní vyrážky a nemoci podobné moru.⁸¹ V Jeseníkách se běžně vyskytuje kromě bedrníku obecného i bedrník větší (*Pimpinella major*).

Eberwurzell – pupava, lat. Carlina, něm. Eberwurz, Silberdistel, nejspíš pupava bezlodyžná (*Carlina acaulis*); Hotton: něm. Eberwurtz, lat. Chamaeleon, 1. díl, s. 78–79; Tabernaemontani: něm. Weisse Eberwurtz, lat. Chamaeleon/ Carlina, 2. díl, s. 1068–1069; Mattioli: Karlina aneb Pupawa bílá, lat. Chamaeleon albus sive Carlina, něm. Kleine/Weisse Eberwurtz, s. 219–220; Pupava, resp. její kořen, byla považována za afrodisiakum a zdroj mužské síly, také jako významný magický prostředek, zejména pokud byla vysvěcena na svátek Nanebevzetí Panny Marie.⁸² Pupava se běžně nachází na jesenických loukách.

Knobloch – česnek, lat. Allium, něm. Knoblauch, pravděpodobně česnek kuchyňský (*Allium sativum*);⁸³ Hotton: něm. Knoblauch, lat. Allium/ Scorodon, 1. díl, s. 217–218; Mattioli: Česnek, něm. Knoblauch, lat. Allium, s. 168–170; Česnek byl považován pro svůj silný zápach za prastarý kouzelný prostředek proti kouzlům, démonům a upírům, také se užívá proti střevním parazitům a v pečené podobě při kašli.⁸⁴ Smíchaný s hlínou a octem se nanášel na místa zasažená čarodějnickým „střelou“.⁸⁵ Vedle kuchyňského česneku se mohl využívat některý z planě rostoucích druhů v Jeseníkách, např. česnek medvědí (*Allium ursinum*), česnek hadí (*Allium victorialis*), česnek planý (*Allium oleraceum*) nebo i pažitka (*Allium schoenoprasum*).

Liebestüchel – libeček, lat. Levisticum, něm. Liebstöckel, patrně libeček lékařský (*Levisticum officinale*). Hotton: něm. Liebstöckel/ Lebstock/ grosser Eppich, lat. Ligusticum/ Levisticum, 1. díl, s. 244–246; Tabernaemontani: něm. Liebstöckel/ Badkraut, lat. Ligusticum, 1. díl, s. 209–211; Mattioli: Apich Weliký aneb Libček, lat. Hipposelinum vulgo Levisticum, něm. Liebstöckel, s. 272–273; Libeček měl v lidovém léčitelství široké užití, např. pro onemocnění sleziny a jater, při bolestech žaludku, střev a menstruaci, také jako močopudný a potíci prostředek. Byl také používán v lidové milostné magii, odtud získal i svůj latinský a německý název. Dívky ho nosily v živůtku nebo z něj připravovaly nápoje lásky.⁸⁶ V magii se používal proti očarování dobytka a koní.⁸⁷ Libeček se kromě toho uplatňoval jako ochrana před uškntutím zmijí – šťáva z něj se vtírala do chodidel a hadi se měli před takto ochráněným člověkem plazit pryč.⁸⁸ Přidával se také do koupele nebo se podával jeho výluh.⁸⁹ Libeček není v Jeseníkách původním rostlinným druhem.

Meisterwurtzell – všedobr, lat. Imperatoria, něm. Meisterwurz, Kaiserwurz, patrně všedobr horský (*Imperatoria ostruthium*); Hotton: něm. Meister Wurtz/ Keyserwurtz, lat. Ostrutium/ Smyrnum/ Imperatoria, 1. díl, s. 270–271; Tabernaemontani: něm. Meisterwurtz/ Magistrantz/ Keyserwurtz, lat. Imperatoria, 1. díl, s. 241–246; Mattioli: Wssedobr, něm. Meisterwurtz/ Kei-

serwurtz/ Magistrantz, lat. Imperatoria/ Ostrutium/ Osteritium/ Magistrantia, s. 275; Všedobr sloužil jako prostředek ke zklidnění koní.⁹⁰ Není v Jeseníkách původním rostlinným druhem, dostal se sem jako zplanělá léčivka patrně z Alp.

Petersilge – petržel, lat. Petroselinum, něm. Petersilie, nejspíš petržel zahradní (Petroselinum crispum);⁹¹ Hotton: něm. Peterlein/ Petersilge/ Peterling, lat. Petroselinum, 1. díl, s. 333–335; Tabernaemontani: něm. Petersilg/ Peterlein/ Petersilien/ Gartenepich, lat. Apium a další, 1. díl, s. 267–276; Mattioli: Petržel, něm. Petersilg/ Petersilien, lat. Apium/ Petroselinum, s. 271; Petržel se v našich zemích pěstuje již od starověku.

Pilßen Kraut – blín, lat. Hyoscyamus, něm. Bilsenkraut, pravděpodobně blín černý (Hyoscyamus niger);⁹² Hotton: něm. Bilsenkraut/ Doll Kraut/ Schlaf Kraut/ Sau Kraut/ Sau Böhne/ Zigeuner Kraut/ Rindswurzel/ Rasewurzell, lat. Hyoscyamus, s. 34–35; Tabernaemontani: něm. Bilsenkraut/ Dollkraut/ Schlafkraut/ Bilsen/ Zigeunerkraut a další, lat. Hyoscyamus, 2. díl, s. 968–970; Mattioli: Blin, něm. Bilsenkraut/ Schlafkraut/ Dollkraut/ Rindswurzel/ Zigeunerkraut, lat. Hyoscyamus, s. 385; Blín byl vždy magickou rostlinou, je léčivý, ale i jedovatý, má silné psychotropní a narkotické účinky – látka hyoscyamin vede k silným halucinacím, za určitých okolností až k fatálním následkům.⁹³ Blín se připravoval jako lék proti bolesti a pro zvýšení účinku se přidával do piva. Byl považován za důležitou přísadu do čarodějnické masti.⁹⁴ Blín je teplomilný polní plevel, proto je dnes jeho výskyt na Jesenicku minimální nebo žádný.

Sahnig – žindava, lat. Sanicula, něm. Wald-Sanikel, pravděpodobně žindava evropská (Sanicula europaea); Hotton: něm. Sanickel, lat. Sanicula a další, 1. díl, s. 398–399; Tabernaemontani: něm. Sanickel/ Sennickel, lat. Sanicula, 1. díl, s. 247–250; Mattioli: Zanykl, lat. Sanicula/ Diapensia, něm. Sanickel/ Sennickel, s. 365; Žindava, která se užívala při plicních onemocněních⁹⁵ a také k léčení ran, je v Jeseníkách běžný druh vlhčích listnatých a smíšených lesů.

Schellwurzell – vlašovičník, lat. Chelidonium, patrně vlašovičník větší (Chelidonium majus), něm. Schöllkraut/ Schellkraut; Hotton: něm. Schölwurtz/ Groß Schwalben Kraut/ Gold Wurtz/ groß Schöllkraut/ Augen Kraut/ Blut Kraut a další, lat. Chelidonium, 1. díl, s. 405–407; Tabernaemontani: něm. Schellwurtz/ Schwalbenkraut/ Schellkraut/ Goldwurtz, lat. Chelidonium a další, 1. díl, s. 101–107; Mattioli: Vlasstowičnik wētssí, lat. Chelidonium, něm. Schöllwurtz/ Schellkraut/ Groß Schwalbenkraut, s. 204–205; Název byliny odkazuje na vlašovky (řec. chelidon), protože podle staré tradice kvete v době od jejich příletu až do odletu. Žlutooranžová šťáva z vlašovičníku se dodnes používá k hojení bradavic a dalších kožních nemocnění.⁹⁶ Vlašovičník je běžný druh zejména na ruderalních místech.

Schwalmbwurzell – tolita, lat. Vincetoxicum, nejspíš tolita lékařská (Vincetoxicum hirundinaria), něm. Schwalbenwurtz; Hotton: něm. Schwalben Wurtz/ Schwalben Kraut, lat. Hirundinaria/ Asclepias/ Vincetoxicum a další, 1. díl, s. 419–420; Tabernaemontani: něm. Schwalbenwurtz, lat. Asclepias/ Vincetoxicum/ Hirundinaria, 2. díl, s. 1105–1107, Mattioli: Lasstowičnik, lat. Vincetoxicum/ Hirundaria/ Asclepias, něm. Schwalbenwurtz, s. 286–287; Tolita je hojná spíše v teplejších oblastech, v chladnějších partiích Jeseníků neroste.

Schwarzewurzell – kostival, lat. Symphytum, patrně kostival lékařský (Symphytum officinale), něm. Echter Beinwell; Tabernaemontani, něm. Wallwurtz/ Schwartzwurtz/ Schmerwurtz/ Beynweil, lat. Symphytum a další, 2. díl, s. 949–951; Mattioli: Swalnik aneb Kostival, lat. Symphytum/ Consolida, něm. Schwartzwurtz/ Schmeerwurtz/ Wallwurtz/ Beinweil, s. 335; Kostival roste na živinami bohatších místech po celé ČR.

Teuffelsdreck – snad asa smrdutá (Asa foetida); Hotton: s. 567–569; Tabernaemontani: něm. Teuffelsdreck, lat. Asae foetidae, 1. díl, s. 213–214; Mattioli: Czertowo Howno, lat. Asa faetida, něm. Teuffelsdreck, s. 265; Asa smrdutá zvaná též ločidlo je zapáchající rostlina pocházející z Asie, jehož zahuštěná míza se používala jako vykuřovadlo při souchotinách, také proti parazitům a křečím, odpuzující demony a čarodějnice. Současně se užíval i jako afrodisiakum.⁹⁷ O jejím historickém i současném výskytu v oblasti Jeseníků nejsou žádné údaje.

Thülle/ telle/ thielle – kopr, lat. Anethum, nejspíš kopr vonný (*Anethum graveolens*), něm. Dill; Hotton: něm. Dill, Dillen Kraut, lat. Anethum, 1. díl, s. 67–69; Tabernaemontani: něm. Till/ Dillkraut/ Hochkraut/ Dyll, lat. Anethum, 1. díl, s. 166–172; Mattioli: Kopr zahradni, lat. Anethum, něm. Dill/ Dillkraut/ Hochkraut, s. 268–269; Kopr se jako součást lidového léčitelství bezpochyby užíval i na losinské straně Jeseníků; měl být dáván spolu s dobromyslí (toste), řešetlákem (wiehdorn) a petrželí (*Petersilge*) kravám, aby více dojily;⁹⁸ Kopr pocházející ze Středozezemí nebo jižní Asie je po staletí pěstován napříč celým světem.

Trieb kraut/drieb kraut – skočec, lat. Ricinus, patrně skočec obecný (*Ricinus communis*), Tabernaemontani: něm. Wunderbaum/ Creutzbaum a další, lat. Ricinus/ Cataputia, 2. díl, s. 1161–1162, Mattioli: Skočec Menssi, lat. Lathyrus/ Cataputia minor, něm. Treibkraut, Springkerner/ Springwurtz/ Springkraut/ Scheiskraut, s. 436–467; Skočec je prudce jedovatý, v oblasti Jeseníků není původní.

Nejasné

Elßnes wurzell – patrně pelyněk pravý (*Artemisia absinthum*),⁹⁹ něm. Elß, Wermutkraut; Tabernaemontani: Els/ Elß/ Wermuth/ Wiegenkraut/ Feldwermuth, lat. Absinthium, 1. díl, s. 1–15; Pelyněk, který se užíval macerovaný v alkoholu na žaludeční neduhy,¹⁰⁰ není na Jesenicku původní rostlinou, jde o zdomácnělý archeofyt. Protože se používal kromě léčitelství také k výrobě absintu a vermutu, je možné, že byl i dříve běžně pěstovaný.

Geistwurzell – pravděpodobně andělíka lékařská (*Angelica archangelica*); Mattioli: Angelika, lat. Angelica, něm. Angelick/ Heylingengeistwurtz/ Brustwurtz/ Engelwurtz, s. 422–423; Spolu s bedrníkem a alkoholem se z nich vyráběla pálenka s léčivými účinky.¹⁰¹ Andělíka byla známa v lidové magii jako prostředek proti očarování dobytka.¹⁰² Není v ČR původní, ale díky dřívějšímu pěstování zplaněla a lze ji dnes nalézt i v okolí Jeseníku.

Imbger – snad zázvor lékařský (*Zingiber officinale*), něm. Ingwer; Hotton: něm. Ingwer/ Imber, lat. Zingiber, 1. díl, s. 193–195; Mattioli: Zázvor, lat. Zinziber/ Gingiber, něm. Ingwer, s. 180; Zázvor je znamenitým prostředkem na bolesti žaludku.¹⁰³ Zázvor pocházející z Indie nebo Číny u nás neroste ani se běžně nepěstuje.

Kraußemünz – máta, lat. Mentha, patrně máta kadeřavá (*Mentha crispa*), něm. Feldminze/ Pfefferminze/ Calamintha/ Krausemüntze. Lístky máty se vtíraly do vlasů, aby nebyly zrzavé. Máta s vejci byla dobrá na bolavé břicho.¹⁰⁴ Vedle uvedených mohla se zde vyskytovat s podobnými vlastnostmi máta rolní (*Mentha arvensis*), máta vodní (*Mentha aquatica*), máta dlouholistá (*Mentha longifolia*) nebo máta klasnatá (*Mentha spicata*).¹⁰⁵

Petterswurzell – snad drnavec lékařský (*Parietaria officinalis*);¹⁰⁶ Hotton: něm. Tag und Nacht/ St. Peters Kraut, a další, lat. Helxine/ Parietaria, 1. díl, s. 459–460; Mattioli: Den a noc, lat. Parietalis a další, něm. Tag und Nacht/ S. Peterskraut, s. 403; Drnavec je zdomácnělý archeofyt, který se pěstoval pro magické rituály, na Jesenicku neroste, v současné době se vyskytuje jako zplanělý jen v teplejších oblastech.

Trachenwurzell/ Drachenwurzell – nejspíše ďáblík bahenní (*Calla palustris*), něm. Drachenwurtz, v úvahu přichází i rdesno hadí kořen (*Bistorta officinalis*), něm. Schlangenknoeterich. 809; Hotton: něm. Schlangen Kraut/ Drachen Wurtz, lat. Dracontium, 1. díl, s. 421–422; Tabernaemontani: něm. Drachenwurtz/ Schlangenkraut, lat. Dracontium/ Dracunculus, 2. díl, s. 1122–1123; Mattioli: Diáblík aneb Jesstér, něm. Drachenwurtz/ Schlangenkraut, lat. Dracontium/ Dracunculus/ Serpentaria, s. 187; Ďáblík bahenní ještě před válkou rostl u Vidnavy, dnes je hojný na Vysočině nebo na Třeboňsku. Rdesno hadí kořen je v Jeseníkách hojná rostlina a nachází se od vlhkých luk v podhůří až po hole v subalpínském stupni.

Wegewurzell – zde existuje několik stejně pravděpodobných možností: Wegwarte – čekanka obecná (*Cichorium intybus*) nebo Wegerich – jitrocel kopinatý (*Plantago lanceolata*), více Hotton: něm. Wegerich/ Wegebreit, lat. Plantago, 1. díl, s. 481–487, nebo něm. Wegwart/ We-

gweiß, lat. Cichorium, 1. díl, s. 490–492; Tabernaemontani: něm.Wegerich, lat. Plantago, 2. díl, s. 1107–1112, Wegerkraut, 2. díl, s. 717; Mattioli: Wegrich – Jitrocél, lat. Plantago, s. 145; Čekan-ka obecná je velmi rozšířený druh rostoucí po celé ČR, stejně jako jitrocel kopinatý. Oba druhy jsou známy jako léčivky a prostředky lidové magie.

POZNÁMKY

1. V soudním záznamu též psaná Schmidin. Osobní jména jsou ve studii uváděna v původním tvaru.
2. Více k tématu NEUBAUEROVÁ, Michaela: *Čarodějnické procesy na Jesenicku*. Líbeznice 2020, 181 s.
3. Je dokázáno v pramenech, že takovým místem byly také Petrovy kameny, proslulé jako místo čarodějnických saba-tů.
4. Na začátku čarodějnického případu Barbary Schmiedin byla otrava „dračím kořenem“, který měla přinést a nastrou-hat její matka. Jím, ukrytém v tvarohovém koláči, měla ot-rávit svého muže. V té době již byla Schmiedin vyslýchána útrpně, proto považují její doznání k vraždě či pokusu o ni, tedy činu, který sám o sobě mohl mít všechny aspekty reál-ného skutku, za soudem vnučené.
5. Zde je nutné upozornit na přední etnografickou práci opavského gymnaziálního profesora Antona Petera pro Ra-kouské Slezsko *Volksthümliches aus Österreichisch-Schle-sien*, vydané v Opavě v roce 1867. Obdobně důležité je dílo německého historika Josepha Klappera *Schlesische Volkskunde auf kulturgeschichtlicher Grundlage*, vydané ve Vratislavi v roce 1925. Za relevantní k tomuto tématu považují v obou pracích kapitoly věnované slezské lido-vé medicíně, léčivým rostlinám, pověrám, víře v demony a čarodějnice, dále kouzlům a magickým praktikám, amu-letům, zaříkávání a věštění. Z nejnovějších prací je třeba uvést práci Anny Odrzywolské: *Praktyki magiczne w XVI w. i ich kontekst kulturowy*. In: Klio. Czasopismo poświę-cone dziejom Polski i powszechnym. Toruń, 2/2020, č. 53, s. 107–132. Její studie raně novověkého rostlinného léčitel-ství, lékařství a magie s nimi spojené je založena na rozbo-ru polských renesančních herbářů.
6. Soudní tribunál poprvé zasedal ve složení: biskupský právní zástupce a konšel Melchior Wilde (později dvorní advokát Johann Großer) a soudní přísežní konšelé Caspar Schmizel, Balzer Lindner a Lorenz Wilhelmb.
7. O případu nejnověji NEUBAUEROVÁ, Michaela: *Ča-rodějnický proces s pastýřovou ženou Barborou Schmie-dovou v Jeseníku a Nise roku 1622*. Jeseník 2022, 11 s.; Rovněž WOJTUCKA, Karolina: *Hexenprozesse in Schlesi-en und Mähren zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine Zwischenbilanz*. In: Bohemiae occidentalis historica: odbor-ný časopis pro české dějiny s důrazem na západní Čechy a s přesahy do příhraničních regionů, zvláště do Bavorska. 2019, roč. 5, č. 2, s. 169–187.
8. Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále jen APWr), f. Księstwo Nyskie, sign. 82/6/0/4/381 (dále jen APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381). Peinliche Untersuchung gegen die Barbara Schmidt von Freiwaldau wegen angeschuldigter Zauberei, 1622, 87 s.
9. LAMBRECHT, Karen: *Hexenverfolgung und Zauberei-prozesse in den schlesischen Territorien*. Köln – Weimar – Wien 1995, s. 102.
10. Ke korekci názvů bylin a jako zdroj mnoha poznatků ze současného výzkumu lidové magie s využitím rostlin v Pol-

- sku a Rakousku byly použity studie: OSTLING, Michael: *Babyfat and Belladonna. Witche's Ointment and the Con-testation od Reality*. In: Magic, Ritual, and Witchcraft. Phi-ladelphia (Pennsylvania) 2016, roč. 11, č. 1, s. 30–72; TÝŽ: *Witche's Herbs on Trial*. In: Folklore, 2014, sv. 125, č. 2, s. 179–201; HEISS, Andreas G. – KOHLER-SCHNEIDER, Marianne: *Galgenmännlein und Wunderblumen – Eine kur-ze (Ur-)Geschichte der zauberpflanzen in Niederösterreich und anderstwo*. In: Drei Farben – Magie. Zauber. Geheim-nis. Bedeutung der Farben über Jahrtausende. Begleitpub-likation zur Sonderausstellung im Urgeschichtemuseum Niederösterreich Asparn an der Zaya vom 2. April bis 30. November 2011, s. 44–83. Za poskytnutí těchto studií děku-ji Karolinie Wojtuckiej z Uniwersytetu Wrocławskiego.
11. „*Sie hette ein klein kelblein gehabt welches den durchbruch gehabt, da hette Ihre Schwester Eua Thomas Seydels tochter Zue Ihr gesagt, Sie solte Ihm Eberwurzell Zuefreßen geben, es würde beßer werden, daß Kälbel we-hre aber gestorben /... /*“ APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 3. Výslech 21. 6. 1622.
 12. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 80. Výslech 29. 8. 1622.
 13. „*Knoblach, Pettersilge und telle, gebe sie der Khue alle Montag*“ APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 75. Výslech 29. 8. 1622.
 14. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 80. Výslech 29. 8. 1622.
 15. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 6. Výslech 21. 6. 1622.
 16. Tamtéž.
 17. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 14. Výslech 4. 7. 1622.
 18. Tamtéž.
 19. „*Sie wehre einsmahls durch böße Leüth im Armb ver-terbt gewest, hette Sich mit biersbaum es wehren kleine bletter, geschmiret, Sannigk bliete weiß, heders wundt krat bliete gelb, und sich damit geheilet!*“ APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 22. Výslech 8. 7. 1622.
 20. Martha soud zapřísahala, že sice bylinky používá pro sebe i sousedy, jichž řadu vyléčila, „*ale ne zlým způsobem, neudělala /.../ létačí mast („ausfahr Salbe“)*“ Tamtéž.
 21. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 21. Výslech 8. 7. 1622.
 22. Anton Peter udává, že proti začarovaným krávám lidé používali Tauerand, tedy Dorant. Výklad tohoto slova není jednoznačný, mohlo by se jednat o jablečník obecný z če-ledi hluchavkovitých (lat. Marrubium vulgare, něm. rovněž weißer Dorant) nebo o řebříček bertrám (lat. Achillea ptar-mica, něm. též weißer Dorant). PETER, Anton: *c. d.*, s. 249.
 23. „*Die Salme und die Orthe sagten, tülle, Taurandt, hette sie Helfften den kuen geben! Hetten Sie gemolcken und die Milch getruncken*“ APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 43. Výslech 23. 8. 1622.
 24. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 52. Výslech 28. 8. 1622.
 25. „*Die Wurzeln grieben sie auff dem Schneberg*“ APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 56. Výslech 25. 8. 1622; K to-

- ponymu Schneberg/Schneeberg viz GLONEK, Jiří: *Paměť starých map. Toponyma kolem hlavního hřebene Jeseníků*. XXI. svatováclavské setkání v Jeseníku. Paměť jeseníckých hor, sborník referátů. Jeseník 2021, s. 26.
26. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 75. Výslech 29. 8. 1622.
27. Tamtéž.
28. „*Sie hette die Wurzell auf berge gegraben, und gesagt, due soltt dich machen meinem Kinde Zue Speck und Nuze*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 47. Výslech 23. 8. 1622.
29. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 50. Výslech 25. 8. 1622; Rovněž Ursula, zvaná Lange Schusterin mazala kravám rohy masť. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 59. Výslech 26. 8. 1622.
30. „*Zweymahl hette Sie die Hostien auß dem Munde genommen, hette es den Schweinnen in der treber Zuefreßen geben /... /*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 61. Výslech 26. 8. 1622 (Ursula, zvaná Lange Schusterin); Svátosti sloužící katolickému ritu nebo přírodní předměty, které byly posvěceny, měly pro světskou komunitu zvláštní přitažlivost a nabývaly až magických vlastností. EVANS, Robert J. W.: *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*. Praha 2003, s. 445.
31. ODRZYWOLSKA, Anna: c. d., s. 112–113.
32. PETER, Anton: c. d., s. 239; Též ODRZYWOLSKA, Anna: c. d., s. 114.
33. „*Kreutter hette sie Weÿhen laßen, Liebestückerl, tülle, Kraußemünz und andere gutte Kreutte Sie hette es ins Batt geleet*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 70. Výslech 26. 8. 1622.
34. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 23. Výslech 8. 7. 1622.
35. „*die Geweichten Kreutter hetten sie ins batt geleet /... /*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 68. Výslech 26. 8. 1622.
36. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 73. Výslech 29. 8. 1622.
37. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 66. Výslech 26. 8. 1622.
38. PETER, Anton: c. d., s. 227–239.
39. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 50. Výslech 25. 8. 1622.
40. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 81. Výslech 29. 8. 1622.
41. „*Der Alte hirt Fiz genandt, könnde den Khüen Sehnen, Hetten owen Roß, weiße Imgber, und ein Strowisch darzue genommen*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 82. Výslech 29. 8. 1622.
42. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 71. Výslech 26. 8. 1622.
43. K moření lidí a hospodářských zvířat se vyslychané doznávaly bezvýhradně až po tortuře; O výrobě kouzelného prášku z ropuch určeného k moření lidí, doloženého v případech v Lipníku nad Bečvou z roku 1619, viz ŠTĚPÁN, Jan: *Některé případy čarodějnictví na Pobečví do období rekatolizace*. In: Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. Toruń, 2/2020, č. 53, s. 158; Ke slezským obranným a ochranným lidovým praktikám a úkonům proti „bösen Kunst“ čarodějnic více GRABINSKI, Ludwig: *Die Sagen, der Aberglaube und abergläubiche Sitten in Schlesien*. Schweidnitz 1886, 57 s.
44. K tématu více SVOBODOVÁ, Kamila: *Magické praktiky čarodějnic na Moravě a ve Slezsku do poloviny 17. století*. Vlastivědný věstník moravský. Brno 2003, roč. 55, č. 4, s. 394–402.
45. JUNGANDREAS, Wolfgang: *Herbeikochen einer Hexe im 16. Jahrhundert*. Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde. Breslau 1933, sv. 33, s. 189–191; Autor zmiňuje kouzelné škodící praktiky pomocí (od varu zaznamenané v knížectví břežském v roce 1573. Tamtéž.
46. Písemnými doklady čarodějnických střel a způsobu jejich výroby a použití jsou četné výslechy a svědecké záznamy před inkviziční komisí (Inquisitions Commission) ve Velkých Losinách, zřízené na žerotínském panství k vyšetření podezřelé krádeže hostie (svatokrádeže) a vedoucí k rozsáhlému soudnímu vyšetřování a potírání zločinu čarodějnictví na žerotínském dominiu. Viz Knihovna Národního muzea Praha, kniha opisů protokolů čarodějnických procesů ve Velkých Losinách 1678–1680, č. 43 (29), sign. V 2065, fol. 21v, 22r, 35v, 46r a další.
47. Ústřel se léčil pomocí „určitých“ bylin, které se kladly na „ránu“. GRABINSKI, Ludwig: c. d., s. 39.
48. Není zřejmé, o jakou rostlinu se jedná, podle Schmiedin „*Sÿ wehre gar blau*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 6. Výslech 21. 6. 1622.
49. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 6 a 7. Výslech 21. 6. 1622.
50. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 60. Výslech 26. 8. 1622.
51. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 41. Výslech 23. 8. 1622.
52. Určení této byliny není jednoznačné, je možné, že jde o žinďavu evropskou/obecnou (*Sanicula europaea*), zvanou též Kranikkel. Viz *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, svazek 2, písmena K–Z. Praha 1846, s. 94.
53. „*Trachen: Kranch: Schwalmwurzer vergraben unter die Schwell, damit daß Vieh bezaubert, daß Vieh Stünde und biebette*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 52. Výslech 25. 8. 1622.
54. „*Sie hette den Leutten Vieh bezaubert /... /*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 6. Výslech 21. 6. 1622; Jako prostředek proti očarování dobytka čarodějnicemi a „zlými“ lidmi se ve Slezsku ještě v 19. století používal svazek bylin svěcených v kostele na svátek Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna), který se skládal z měsíčku, kozlíku, máty, kopru, pelyňku, dobromyslu, všedobru, vratiče a divizny. Již začarované krávy se vykuřovaly. PETER, Anton: c. d., s. 248–251; Více také ODRZYWOLSKA, Anna: c. d., s. 117.
55. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 81. Výslech 29. 8. 1622; O očarování dobytku hejtmanovi také str. 51 soudního zápisu, výslech Anny Junghanßin 25. 8. 1622: „*Der Hauptman hette umb den hau Angehalten, auff dießes hetten Sie ihn daß viehe bezaubert, die Salme, die Schusterin, die Barbara und Sie*“.
56. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 40; V protokolu je tato část zdůrazněna („*Von wettermachen*“).
57. Pro tuto žábu je zde použit zastaralý pojem Hetsche.
58. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 62. Výslech 26. 8. 1622.
59. K čarodějnické masťi (Hexensalbe) a odrazu této přetrvávající představy ve spisech z čarodějnických procesů a v ságách více HEISS, Andreas G. – KOHLER-SCHNEIDER, Marianne: c. d., s. 67–70.
60. „*/... / die Wolf Adamin hette Ihr Salbe Zum schmieren gebracht, Ihre Mutter hette auch Salbe gehabt, Ihr Vater und Sie hetten Sich auch mit einander geschmiret, und wehren hernach außgefahen. Sie hetten Sich forn am leibe geschmiret und wehren auff die Broche gefahren! Sie hette Sich bey der Wolff Adamin auch geschmiret /... /*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 18.
61. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 19, 37. Výslechy 8. 7. 1622 a 23. 8. 1622.
62. „*Sie hetten sich mit kretten Salbe am ganzen leibe geschmiret, wehren darnach außgefahen, die Lange Schusterin hette groß Töpuoll solche Salbe gemacht, hette kretten darzue genommen undt geschmelzet /... /*“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 8. Výslech 21. 6. 1622.

63. Na dračí mast, která nesloužila jen k létání, byly dotazovány všechny vyšetřované ženy.
64. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 34. Výslech 22. 8. 1622.
65. Tamtéž.
66. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 38. Výslech 23. 8. 1622.
67. Na Valpuržinu noci (z 30. dubna na 1. května, známá také jako Filipojakubská noc) měli mít démoni a čarodějnice, tedy zlé síly, největší moc a nejvíce škodily okolí. Tehdy se také odehrávaly největší sabaty v roce a noční nebe bylo plné létajících čarodějnic a zlých duchů.
68. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 39. Výslech 23. 8. 1622.
69. „Die Schusterin sagt, wie wehr auf der Krecke mit auß- gefahren, und wehre mit Pilweißen !! auf dem Plan gewest, Sie hette sich mit der salbe an füßen geschmiret. Die salbe Stünde in dem Almerle in Ihrem Haubß“. APWr, f. Ks. Nyskie, sign. 381, s. 46. Výslech 23. 8. 1622.
70. K recepci čarodějnických a kouzelnických představ, včetně průběhu procesů s čarodějnicemi do domácího prostředí, viz KOBRLOVÁ, Zuzana: *Sdružený zločin čarodějnickví a české země*. In: *Paginae historiae, Sborník Národního archivu*. 2015, 23/1, s. 104–135.
71. HOTTON, Petrus: *Thesaurus phytologicus, das ist: Neu-eröffneter und reichlich-versehener Kräuter Schatz....* Nürnberg 1738; TABERNAEMONTANI, Jacob Theodor: *New und Vollkommen Kreuterbuch...* Basel 1664; MATTIOLI, Pietro Andrea: *Herbář aneb Bylinář Wysoce včeného a wznesseného P. Doktora Petra Ondřege Mathiola...* Praha 1596; Mezi moderní a historickou (v případě této studie navíc teritoriální) klasifikací a názvoslovím rostlinných druhů panuje značná diference. Na rozdíl od dnešní systemizace zohledňovala starší koncepce rostlinného třídění většinou jen vnější znaky, základní tvar, případně hlavní účel. Pro jednu rostlinu v podobě, jak ji známe ze soudních aktů, tedy existuje v herbářích z téže doby, někdy v současnosti, více druhových možností. To znamená, že její název není pro všechny její možné varianty jedinečný. Z tohoto důvodu je u každého názvu rostliny zaznamenané v protokolu v případě nejasností nebo více variant uveden jen její rodový název s nejpravděpodobnější variantou. U ní je pak citováno její přesné německé a latinské označení. Pro doplnění jsou předloženy možné, zejména německé ekvivalenty podle současných slovníků a vybraných historických herbářů. Viz např. SPÁČILOVÁ, Libuše – SPÁČIL, Vladimír – BOK, Václav: *Glosář starší němčiny k českým pramenům*. Olomouc 2014; Striktní určení bylin (v mnoha dobových podobách a místním nářečích) včetně úplných latinských názvů může být pro oblast Jeseníků zavádějící. K problematice více HEISS, Andreas G. – KOHLER-SCHNEIDER, Marianne: *c. d.*, s. 46.
72. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 88.
73. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93.
74. PETER, Anton: *c. d.*, s. 240.
75. HARMENING, Dieter: *Wörterbuch des Aberglaubens*. Stuttgart 2009, s. 59.
76. Za informace o rostlinných druzích, jejich rozšíření v naší oblasti a kontrolu mé práce z botanického hlediska patří vřelý dík Mgr. Radku Štenclovi z CHKO Jeseníky.
77. PETER, Anton: *c. d.*, s. 240.
78. PETER, Anton: *c. d.*, s. 240; OSTLING, Michael: *Witche's Herbs...*, s. 186–187.
79. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 73; KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93.
80. OSTLING, Michael: *Witche's Herbs...*, s. 186–187.
81. PETER, Anton: *c. d.*, s. 240; OSTLING, Michael: *Witche's Herbs...*, s. 186.
82. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 387–388.
83. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 256; PETER, Anton: *c. d.*, s. 242.
84. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 256; OSTLING, Michael: *Witche's Herbs...*, s. 188.
85. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 98.
86. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 277–278.
87. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93, 98.
88. PETER, Anton: *c. d.*, s. 243.
89. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93.
90. Tamtéž, s. 98.
91. OSTLING, Michael: *Babyfat and Belladonna...*, s. 64, 67; HEISS, Andreas G. – KOHLER-SCHNEIDER, Marianne: *c. d.*, s. 47–48.
92. OSTLING, Michael: *Babyfat and Belladonna...*, s. 61, 64–66, 69–72.
93. HEISS, Andreas G. – KOHLER-SCHNEIDER, Marianne: *c. d.*, s. 47–48.
94. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 76.
95. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93, 98.
96. HARMENING, Dieter: *c. d.*, s. 381–382.
97. Tamtéž, s. 414–415.
98. Knihovna Národního muzea Praha, kniha opisů protokolů čarodějnických procesů ve Velkých Losinách 1678–1680, č. 43 (29), sign. V 2065, fol. 3v, 12v a další.
99. OSTLING, Michael: *Babyfat and Belladonna...*, s. 70.
100. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93.
101. Tamtéž, s. 94.
102. Tamtéž, s. 98.
103. PETER, Anton: *c. d.*, s. 242; Rovněž OSTLING, Michael: *Witche's Herbs...*, s. 190.
104. PETER, Anton: *c. d.*, s. 242; O tom, že je máta výborná na bolesti břicha, rovněž KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 93.
105. K různým typům máty také více KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 91.
106. KLAPPER, Joseph: *c. d.*, s. 92.

Franz Schnabel z Vidnavy a jeho ovesná kúra

Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník

Die Haferkur des Naturarztes Franz Schnabel zu Weidenau in k.k. Österreich-Schlesien. Verlag J. Graveur, Neisse 1852.¹ Brožuru s tímto názvem napsal nám blíže neznámý Hubrich z Hermsdorfu, patrně varhaník, snad z Horních Heřmanic.² Datoval ho 1. lednem 1852 a sám se označil za jednoho z těch, kteří byli touto novou léčebnou kúrou vyléčeni. V předmluvě popsal, jak se se Schnabelem seznámil. Franz Schnabel mu v roce 1845 přišel opravit varhany a vzhledem k tomu, že u Hubricha pozoroval oční problémy, doporučil mu svoji léčbu ovsem: dietu a mírné pocení na loži z ovesné slámy. Předepsané koupele v odvaru z ovesné slámy nemohl nemocný praktikovat, neboť neměl vanu, takže se každé ráno tímto odvarem poléval, teple se zabalil, půl hodiny chodil po světnici a přitom popíjel čaj z ovsa. Pětkrát denně pak prováděl oční koupele odvarem z ovesné slámy, přičemž si oči musel chránit před prochlazením. K tomu bral i sedací koupele. Podle jeho tvrzení se potíže po čtrnácti dnech ztratily. Svěřil se proto Schnabelovi s problémem kamenů (patrně ledvinových – pozn. autorky), kterými trpěl od roku 1835, a ten opět nasadil ovesnou léčbu. Doporučil přísnou dietu: ovesné kaše, časté pití výluhu z ovsa a potní kúru. Pacient měl naplnit pytel spařenou řezankou z ovesné slámy, do pytle se zabalit a tři hodiny se potit. Po pocení pak Schnabel nařídil strávit půlhodinu v koupeli ze slámy.

Hubrich kúru ukončil po šesti týdnech, ale ještě šest dalších týdnů dodržoval dietu a pil odvar. Letité bolesti ustaly, kameny se patrně vyplavily. Právě proto se rozhodl o Schnabelově léčebné metodě a jejím autorovi napsat. Využil nejen zkušenosti své, ale i jiných pacientů.

Léčitel ovsem

Franz Johannes Schnabel se narodil 18. května 1804 ve vidnavské rodině kantora a varhaníka Floriana Schnabela a Rebecky, rozené Köhlerové, z Hillersdorfu (buď Holčovice, okr. Bruntál, nebo Niewola, Polsko).³ Otec brzy zemřel a vdova zůstala se sedmi dětmi sama. V devíti letech utrpěl malý Franz při pádu ze schodů mimo jiné těžký úraz hlavy, jehož následky jej provázely celoživotně, skoro přišel o sluch. Starší bratr, vystudovaný lékař, jenž se vystěhoval do Ameriky, se stal Franzovým vzorem. On se sám se však, donucen okolnostmi, nejprve vyučil stolařem, posléze vyráběl klavíry a varhany (něm. Flügel- und Orgelbauer nebo Instrumentenmacher). O Schnabelovi jako varhanáři byly prozatím nalezeny pouze dvě zmínky, z nichž ale vyplývá skutečnost, že byl spíše opravářem varhan. Roku 1841 opravil varhany v Bílé Vodě za 63 zlatých.⁴ V Černé Vodě pak v roce 1844 varhanář Schnabel z Vidnavy opravil měchy a naladil píšťaly za 20 zlatých. Dle posledních zjištění šlo taktéž o Franze Johannese, přestože Jiří Krátký uvádí Franze Antona, jeho staršího bratra, narozeného 26. dubna 1801.⁵ O starším bratrovi nebyl nalezen žádný další doklad, ve Vidnavě patrně nežil.

Při blíže nespecifikovaném pobytu v Berlíně se měl Franz Schnabel seznámit s mladými lékaři, s nimiž prý dokonce navštěvoval anatomický ústav, což ho údajně přivedlo zpět k úvahám o lékařství. Někdy v té době náhodou objevil léčebné účinky ovsa – zrna i slámy. Ovlivněn

úspěchy Vincenze Priessnitze se rozhodl vyzkoušet vlastní léčebnou kúru založenou na spojení vodoléčby s využitím působení ovsa a produktů z něho.

Před rokem 1845 začal tedy Schnabel radit lidem a léčit je. Zkoušel nové postupy, přidával do ovsa i další byliny. Sedacími koupelemi ze slámy léčil průjmy, čajem ze zrní zaháněl závratě a horkost hlavy, koupelemi zase revmatismus končetin. V roce 1845 se pokusil právě ve zmíněném Hubrichově případě vylepšit složení čaje tím, že do ovesné krupice přidal dvě nejmenované byliny. Zjistil, že čaj takto připravený vykazuje ještě lepší účinky. Využití ovesné slámy k zábalům však bylo velmi pracné a nákladné – sláma se musela nařezat a dala se použít pouze jednou, protože byla propocená. Zkusil tedy jiný postup: pacienta zavinul do pytle, polil ho vývarem ze slámy, přikryl jej a nechal potit.

Vývary z ovesné slámy používal také ke koupelím v případě bolestí kloubů. Autor v brožuře popisuje případ Schnabelovy samoléčby kolene. Denně si nohu dvě hodiny máčel ve výluhu z ovsa a přitom třel postižené místo víchem z povařené ovesné slámy, přidal ovesnou dietu a v pravidelných intervalech pít čaje. Po třech týdnech se bolesti v koleně trvale zbavil. Podobně léčil u jiného pacienta i tzv. „kostižer“⁶ v noze: denně mu podával koupel ve výluhu z ovesné slámy, na noc pak končetinu zabalil do pytle politého ovesným vývarem, aby se potila. K pití dostával pacient pouze ovesný šlem, k jídlu ovesnou kaši. Po třech měsících byl onen muž údajně zdrav.

Úspěchy utvrzovaly Schnabela v přesvědčení, že oves může být hlavním léčebným prostředkem. Kýžený finanční efekt za léčbu se ale bohužel nedostavil, neboť prozatím léčil spíše nemajetné. Musel si tudíž vydělávat jako ladič klavírů a hlavně varhan. V té době byl již ženat a rodinu bylo potřeba uživit. Jeho ženou se stala 28. června 1836 v bernartickém kostele Josefa Vogelová, dcera domkáře (jinde zahradníka) z Pavlinky Antona Vogela.⁷ Do roku 1852 mu jeho paní podle Hubricha porodila sedm dětí. Ve vidnavských matrikách narozených a zemřelých bylo v letech 1836 až 1853 nalezeno dětí osm: Anna (nezjištěno, zřejmě 1837 – 2. 1. 1839),⁸ Franziska (14. 12. 1838 – 15. 12. 1848),⁹ Joseph (4. 10. 1840 – 17. 1. 1841),¹⁰ Philomena (26. 9. 1842 – nezjištěno,¹¹ Josepha (1. 10. 1844 – nezjištěno),¹² Ferdinand (15. 10. 1846 – 24. 12. 1848),¹³ Anna (24. 4. 1849 – nezjištěno)¹⁴ a Franz Liberatus (28. 7. 1853 – 3. 1. 1854).¹⁵ Pět z osmi dětí tedy zemřelo buď brzy po porodu, nebo v raném dětství.

Jelikož prý paní Schnabelová rodila v prvních třech případech velmi těžce, vyzkoušel Schnabel na ní a dalších dvou ženách svou léčbu: čtrnáct dnů před termínem porodu pravidelné pít ovesného čaje a každodenní koupele ve výluhu ze slámy o teplotě šestnáct stupňů Celsia. Další tři porody paní Schnabelové proběhly díky této metodě údajně zcela lehce. Při sedmém porodu v roce 1849 byl její muž mimo dům a ona nedbala jeho rad, takže porod se odvíjel značně komplikovaně a lékař musel použít kleště. To přivedlo léčitele na myšlenku vyškolit manželku na porodní asistentku neboli porodní bábu (něm. Hebamme).

Již dříve se totiž zabýval myšlenkou na zřízení léčebného ústavu, do jehož procedur chtěl začlenit také služby rodičkám před porodem. K realizaci mu ale chyběly finance. V roce 1849 léčil mimo Vidnavu nejmenovaného vysoce postaveného bývalého pacienta V. Priessnitze, jenž ale jeho, taktéž nespécifikovaný, neduh vyléčit nedokázal. Onen pán získal důvěru ve Schnabelovu metodu léčby a po třech měsících byl zcela zdrav. Franze Schnabela propustil ze svých služeb 15. října 1849 a z vděčnosti se stal léčitelovým mecenášem; daroval mu finanční obnos na koupi domu a zřízení léčebného ústavu ve Vidnavě. Podle autora spisu byl ústav otevřen roku 1850. Šlo s největší pravděpodobností o dům č. 123 ve Vidnavě městě, kde prokazatelně rodina bydlela v letech 1853–1854. V letech 1838–1840 a roku 1849 je v matrikách udáván dům č. 155, v letech 1842–1846 bydleli v domě č. 179.¹⁶ Léčebný ústav měl dva pokoje pro pacienty, koupelnu, v níž byl určen ke koupelím měděný kotel. V květnu 1850 přijal Schnabel první lázeňské hosty, po jejich uzdravení se o zdejší ústav zajímali další. Jeho paní prý mezitím již provozovala praxi porodní báby.¹⁷ Schnabelovy lázně fungovaly celoročně. Cena za týdenní pobyt činila

Úvodní strana brožury o Schnabelových léčebných metodách

ovesnou léčbu jako takovou. Již jsme zmínili předporodní stavy a porodní bolesti, kostižer, bolesti kloubů obecně, oční neduhy a ledvinové kameny. Spisek pana Hubricha uvádí dále revmatismus, dnu, syfilis, svrab a jiné kožní nemoci, vodnatelnost a zažívací problémy, bolesti hlavy, horečku, nemoci sleziny a jater, křeče, ochrnutí a melancholii.

Svou metodu založil Schnabel na léčebné síle přírody. Pacient získává novou sílu a zdraví dlouhodobou úpravou stravy, tj. dietou o ovesné kaši, jako nápoj doporučuje hlavně pramenitou vodu a výluh z ovesného zrna (šlem), jenž podle něj posiluje funkce zažívacího ústrojí k produkci dobrých šťáv, které pak mohou přemoci šťávy špatné. Pokud je žaludek zatížen přílišným přijímáním potravy, nemůže správně fungovat. Schnabel proto doporučuje střídmost v jídle i pití, ale bez hladovění. Hlad je podle něj stejně nebezpečný jako nestřídmost v jídle. Hladovění oslabuje žaludek i celý organismus a návrat k normální stravě pak způsobuje jen další problémy. Stejnou důležitost jako potravě přisuzuje léčitel i množství tekutin. Zatímco Johann Schroth během suchých dnů tělu pacienta tekutinu pocením pouze odebíral a Vincenz Priessnitz zase doporučoval nemírné pití pramenité vody, Schnabel se držel střední cesty. Ve shodě s Priessnitzem je ale podle něj voda prostředkem, který rozpouští v těle škodliviny a odvádí je ven.

Vraťme se k doporučované stravě. Kromě ovesné kaše, kterou podával pacientům čtyřikrát týdně, povoloval maso, dále chléb nebo housky s máslem, lehkou zeleninu, ovoce a polévky. Hlavním cílem bylo zahnat hlad pacienta kvalitní domácí stravou, ale nedovolit mu přemíru jídla do sytosti, jak tomu bylo podle něj u V. Priessnitze. Žízeň mohli pacienti hasit pramenitou vodou, byť upřednostňoval svůj ovesný čaj. Rostlinná strava byla podle Schnabela hlavním zdrojem síly a zdraví a jednoznačně ji preferoval, v některých případech dokonce maso zakazoval zcela. Léčeným osobám doporučoval vzdát se úplně vína a jiných alkoholických nápojů, přemíry koření a složitě připravovaných jídel. Sádlo, nadýmající, moučná a kyselá jídla nedoporučoval. Konzumaci zralého ovoce povoloval jen v přiměřené míře, peckoviny pouze vaře-

7 zlatých 48 krejcarů; z toho za ubytování 1 zlatý, za stravu 2 zlaté, poplatek lázeňskému činil 1 zlatý 30 krejcarů, čaj 30 krejcarů, řezanka k potním kúrám 48 krejcarů a koupele 2 zlaté. Lázeňský host si na své náklady musel opatřit 3 velká lněná plátna a vlněnou houni na zábaly, koš na řezanku a vanu (sic!).

Jaký byl Franz Schnabel? V Hubrichově spisu lze najít tuto charakteristiku: „K lázeňským hostům je milý, zábavný. Zpočátku rád mluvil o své metodě, nyní však od toho upustil, neboť byla někdy špatně pochopena. K vyhodnocení některých nemocí využívá moč pacienta, z níž dokáže vyčíst příznaky, až to vzbuzuje údiv. Poznává z ní dobře i dietní chyby a hned je dotyčnému vytkne. Říká všem na rovinu, někdy i hrubě, co si myslí, a důrazně jim klade na srdce, kterých nevhodných zvyklostí se mají vzdát. Dokáže však také povzbudit, je skutečným lékařem nejen těla, ale i duše“.¹⁸

Ovesnými kašemi, čaji i koupelemi k trvalému zdraví

Podívejme se nyní blíže na choroby, které Franz Schnabel za pomoci ovesa léčil, a na jeho

Vyobrazení ovsu setého (lat. *Avena sativa*) v publikaci Otty Wilhelma Thomého *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz* z roku 1885

o velmi důležitý Schnabelův léčebný prostředek. Účinnější byl nápoj teplý a podle chuti oslazený cukrem nebo medem. Vyvolával pocení, rozpouštěl škodliviny a podporoval jejich vylučování, zabraňoval při pocení návalům krve, celkově uvolňoval tělo. Ve spojení s dietou byl čaj schopen vyléčit řadu nemocí. U zdravých osob Schnabel doporučoval svůj čaj místo kávy jako prevenci před mrtvicí a návaly krve.

Pocení představovalo další důležitou, i když poněkud vysilující proceduru. K ní byla používána ovesná sláma nařezaná na kusy (řezanka) a svařená. Schnabel tvrdil, že ovesná řezanka má při zábalech nejlepší účinky, jinou slámu nedoporučoval. Nejprve využíval k zábalu režný pytel, pak ale přešel k jakési lněné potní košili a kalhotám, do nichž se spařená řezanka nacpala. Procedura byla prováděna brzy ráno, v půl páté. Po vypití ovesného čaje si nemocný oblékl tento oděv a posadil se na postel. Lázeňský vycpal košili i kalhoty spařenou slámou tak, aby bylo celé tělo obaleno, pak nemocného zabalil do lněného prostěradla s vlněnou houní a uložil. Pocení trvalo nejméně půl hodiny, většinou hodinu, nejdéle pak dvě hodiny (na jiném místě ale autor brožury uvádí dobu pocení 3 až 5 hodin). Pocením vybuzený a zároveň zesláblý pacient byl po skončení zábalu osušen, následovala koupel. Ne vždy bylo použito celého zábalu; podle místa obtíží se používaly i částečné zábaly příslušné části těla. Léčitel se snažil předejít ztrátě tekutin a „dob-

né. Dalšími prostředky jeho metody byly především ovesné zábaly a koupele v odvaru ze slámy. Léčený člověk měl dbát o častý, ale nikoliv namáhavý pohyb. Měl se též střežit nachlazení. Schnabel doporučoval i dobrou mysl, klid v duši a pevnou víru v Boha, který je připraven prostřednictvím přírodních prostředků pomoci.

Den Schabelova pacienta vypadal takto: ráno bylo věnováno potní kúře a koupelím – snídaně byla proto vynechána, aby měl léčený člověk prázdný žaludek. Před procedurami a po nich dostal pouze po jednom žejdlíku ovesného čaje. Dvě hlavní jídla se podávala v poledne a večer. K obědu byla, jak již bylo řečeno, čtyřikrát týdně ovesná kaše, třikrát maso, dále pak zelenina; dvě hodiny po jídle opět žejdlík odvaru z ovsu. O šesté hodině večerní vypil pacient další žejdlík ovesného čaje. K večeri ve 20.00 hodin se podávala lehká polévka, chléb s máslem a čerstvá voda. Večer Schnabel nedoporučoval namáhat oči při svíčkách, večerka proto následovala hned v 21.00 hodin. Pacient neměl oslabovat svoje síly ponocováním, jakoukoliv námahou včetně ukojení pohlavních pudů.

Několikrát již byl zmíněn ovesný čaj. Vařil se z ovesného šlemu (výluhu z ovesného zrna nebo krupice) s příměsí oněch dvou utajených bylin a jednalo se

rych tělesných látek“ pitím ovesného čaje a tím, že řezanku spařil, čímž se doba pocení, a tedy i trvání únavy zkrátala. Nahé tělo navíc podle něj lépe přijímalo z tepelně upravené slámy zdraví prospěšné látky, které podpořily vyloučení škodlivin formou potu. O účinnosti pocení svědčil dle léčitele zápach použité řezanky, která vstřebala vyloučené škodliviny. Léčitel nepopíral, že jde o místy bolestivý a nepříjemný proces. Objevovaly se bolesti kloubů a v kříži svědivá vyrážka (podobně jako u tzv. krize u Priessnitzovy metody). Ke zmírnění bolesti i vyrážky, pokud se objevily, sloužil tolik opěvovaný odvar z ovsa. K vyléčení např. revmatismu mělo stačit osm až třináct dnů, pokud ovšem nešlo o dlouhodobou nemoc.

Po potní proceduře došlo na koupel. Připravovala se, jak jinak, opět z kvalitní ovesné řezanky, která se povařila. Vývar se používal v teplotě maximálně 25–28 stupňů Celsia k celkové či sedací koupeli, k oplachu obličeje nebo celé hlavy, očí, rukou a nohou. Koupel se připravovala vždy čerstvá. Při celkové koupeli se vana s pacientem zakryla (nezakryta zůstala pouze hlava), aby koupel rychle nevychladla. Procedura trvala podle druhu choroby, nejdéle však jednu a čtvrt hodiny. Během ní lázeňský nebo sám pacient třel několikrát tělo víchem vyvařené slámy. Po skončení byl nemocný zabalen, vypil druhý žejdlík čaje a další čtvrt hodinu odpočíval. Následovalo zahřátí chůzí, nejlépe při příznivém počasí na čerstvém vzduchu, ale vždy v teplém oblečení, případně ve světnici. Koupele či polevy přispívaly jednak k vyloučení zbytků škodlivin, jednak k osvěžení po potní kůře. Léčili se jimi i podvyživení kojenci s nepravidelnou stolicí. Tření slámou při koupeli se údajně skvěle osvědčilo při léčbě svrabu. Chudým lidem, kteří neměli vanu, doporučoval Schnabel polevy teplým vývarem slámy. Polevy užíval i v případě vodnatelných stavů, kdy by koupel byla kontraproduktivní. V těchto případech sloužily polevy k pročištění pórů po potní kůře, takže došlo u pacientů trpících vodnatelností ke zmizení otoků.

Po dokončení léčby bylo třeba i nadále sledovat změny, moč, stolicu a celkový stav těla. Schnabel pacientům doporučoval, aby stejnou pozornost jako samotnému léčení věnovali i těmto následným pozorováním. Nabádal též k dodržování střídmosti ve stravě a pití, odrazoval od nemírného popuštění nejrůznějších vášní a doporučoval postupné otužování těla. Pocení, koupele a pitná léčba měly být vynechávány postupně, ovšem ovesné kaše a čaj radil ponechat jako součást stravy i v běžném životě. Čaj mohl vyléčený nahradit z části pramenitou vodou, povoloval též sklenici piva nebo vína k povzbuzení žaludku. K otužování podle něj nejlépe posloužil pohyb venku i za nepříznivého počasí, přechod k lehčímu oblečení a mytí těla studenou vodou nebo koupel v řece.

Trnem oku specialistům

Hubrichův spis dokládá v další části na jednotlivých úspěšných případech léčby konkrétních pacientů přínosnost a účinnost Schnabelovy ovesné metody včetně doby trvání procesu léčby. Popisuje zde případ vodnatelnosti (vyléčena za 12 dnů), svrabu (14 dnů ve Vidnavě, celkem 3 měsíce), zahlenění plic (2 měsíce, pacient ale odjel nedoléčen), astmatu (4 týdny), koliky (1 týden), nemoci jater (3 týdny), trudomyslnosti a melancholie (bez udání délky léčby), nemoci štítné žlázy (10 týdnů), syfilidy (6 týdnů – zde je zajímavá zmínka o tom, že J. Schroth předtím neúspěšně léčil tohoto pacienta 9 měsíců), dále kostižer (bez udání délky), skrofulózní bolesti hrudníku (7 měsíců), ucpání mízních uzlin (zkrátka). Autor zde konstatuje, že zánětlivá onemocnění Schnabel dosud neléčil. Délka lázeňského léčení tedy závisela na závažnosti a trvání onemocnění. Většinou se pohybovala od tří do šesti týdnů. Zmírnění nemoci přitom podle Schnabela neznamená uzdravení, a předčasné ukončení může dokonce dosažené výsledky anulovat, takže není dobré předem stanovovat dobu trvání léčby.

Hubrich dále píše o řadě inzerátů Schnabelova ústavu ve vídeňských novinách, udávajících i jména uzdravených, aby se u nich mohli zájemci informovat. Uveďme zde jeden za všechny ze srpna roku 1850: „*Podepsaný považuje za povinnost uvést: šestnáct let trpím následky vdechování jedovatých výparů mědi, rtuti, stříbra, olova a kyselin, mj. kyseliny sírové, chlorové a solné*

z důlní a hutní činnosti v hrabství Mansfeld, dále revmatismem, kolikami, poruchami činnosti sleziny, mám studené ruce a nohy, trpím kovovým zápachem z úst a kurdějemi. Veškerá dosavadní léčba nepomáhala, byly mi doporučovány lázně. Několikrát jsem byl v sírných lázních v Aachenu a Burtscheidu, slatinných (solinových) lázních, nakonec též ve vodoléčebných lázních Elgersburg, celkem úspěšně, ale po návratu domů se problémy objevily znovu. Byl mi doporučen i Gräfenberg, ale mám dovolenou pouze čtvrt roku, což k léčbě u pana Priessnitze nestačí. Schnabelova léčba trvala deset týdnů a moje neduhy zmizely. Děkuji panu Schnabelovi, odjíždím spokojen 5. srpna 1850. Hutní mistr Královského hutního závodu u Eislebenu Wilhelm Ziervogel.“¹⁹

Na závěr je třeba si uvědomit, že v době vydání brožury fungoval vidnavský lázeňský dům pouze jeden rok (1850–1851, spis je datován 1. 1. 1852), a Hubrichovo hodnocení bylo tedy omezené. Navíc informace z následujícího období bohužel nemáme a o trvání Schnabelova ústavu se nepodařilo v jiných pramenech dohledat takřka nic. Po roce 1854 jako by se jméno Schnabelových z Vidnavy vytratilo. Nepodařilo se nalézt datum úmrtí Franzovo ani jeho ženy, nevíme, jak dlouho ještě existoval ústav jím založený. V této souvislosti je jistým vodítkem k osudu tohoto léčitele pouze přípis Okresního hejtmánství ve Frývaldově ze 4. června 1852 adresovaný městskému představenstvu ve Vidnavě v záležitosti léčitelského fušerství (něm. Kurpfuscherei) Hedwig Buchmannové a Franze Schnabela z Vidnavy (zkrácený překlad nařízení c. a k. Okresního hejtmánství ve Frývaldově je přílohou této studie).²⁰ Přípis s příkazem prošetření a s pokyny, jak a na základě jakých nařízení proti fušerům-šarlatánům postupovat, vznikl na základě ústní zprávy a stížnosti vidnavských zdravotnických osob (ranhojičů a lékárníků). Hedwig Buchmannová je zde charakterizována jako kořenářka (něm. Wurzelgräberin) a bylinkářka (něm. Kräutersammlerin); Franze Schnabela popsali autor přípisu jako provozovatele koupelí a výrobce čajů využívajících ovsa. Zmíněno je zde i vydání brožury, z níž tato studie vychází. S obsahem přípisu včetně možných sankcí a postihů za neuposlechnutí zákazu provozování léčitelské živnosti a prodeje či podávání medikamentů včetně bylin bez povolení byli oba seznámeni při předvolání na vidnavský městský úřad dne 9. června 1852, což stvrdili podpisem (v případě Hedwig Buchmannové třemi křížky). Vzhledem ke skutečnosti, že trestem mohl být zostřený žalář v trvání jednoho až šesti měsíců podle délky trvání nekalé fušerské činnosti, je vysoce pravděpodobné, že oba vidnavští léčitelé svého podnikání zanechali.

Zajímavé jsou také identické vpisy v rodné matrice Philomeny, Josephy a Anny Schnabelových z 15. 5. 1854, kdy byly všem těmto žijícím dcerám vystaveny rodné listy. Autorku to přivedlo spolu s výše uvedenými indiciemi k domněnce, že ústav byl z moci úřední zrušen a že se rodina z Vidnavy vystěhovala neznámo kam. Přijměte proto, laskaví čtenáři, tento příspěvek jako další kapitolu k léčitelství na Jesenicku, byť poněkud krátkou, mlhavou a možná i úsměvnou.

Abychom ale nekončili takto neutěšeně, ocitujme nakonec základní Schnabelova životní pravidla obsahující řadu prospěšných rad platných i dnes.

Schnabelova pravidla zdravého života

1. Nejlepším nápojem pro zdravého člověka je křišťál z pramene. Můžeš jím hasit žízeň dle libosti, jen ne při zahřáté plíci. Voda oživuje, posiluje a vytváří dobré šťávy. Nemocný člověk ale necht' požívá především ovesný čaj.
2. Pokud se chceš chránit před nachlazením, je nejučinnější otužování při práci a pohybu. Nebraň proto dítěti v běhu a hrách, jeho přirozenost toho vyžaduje. Také při práci se hýbeme; je lepší stírat pot z čela než smrduté nedobré šťávy, které odnímá ovesný zábal a koupel tělu. Léčebnou kúru potřebují jen nemocní k obnově zdraví.
3. Nejlepší koupelí pro zdravého je koupel vzdušná a pravidelná koupel nohou. Nech své děti hojně pobývat na vzduchu a koupat se v řece. Vzduch a voda znamenají půl života. Pro nemocného je ovšem nejlepší koupel ve vývaru z ovesné slámy.

4. Jez jednoduchá jídla pocházející z tvé domoviny, hlavně ovesnou kaši. Vyhni se sádlu a koření a přestaň jíst, když ti moc chutná. Později večer nejez nic. Nepij při hlavním jídle, kromě vody můžeš pít i lehké pivo, víno jen s mírou, neboť posiluje žaludek a zdravému neuškodí. Po dni nestřídmosti zařaď jeden postní den.
5. Osoby neduživé posiluje ovesná kaše a šlem z ovsa. Slabé žaludky nemají přijímat kyselé, kořenovou zeleninu, čočku, hrách, mléko, moučná jídla, vejce, máslo a sádlo.
6. Odvykej si teplému oděvu, otužuj se, abys předcházel nemoci. Zvlhlý oděv a obuv vyměň ihned za suchý.
7. Měj stále dobrou náladu a klidnou mysl. Žij v míru s Pánem a s lidmi. Zloba, strach, zármutek a starosti zneklidní krev a naruší trávení.
8. Jsi-li rozumný, zvolíš si za vůdce přírodu, pravého lékaře v práci, zábavě i radosti.

Příloha

Frývaldov 4. června 1852 – od c. k. Okresního hejtmansví ve Frývaldově (Nr. 4800) pro městské představenstvo ve Vidnavě

Věc: Léčitelské fušerství Franze Schnabela a Hedwig Buchmannové

Na základě ústního oznámení zdravotnických osob z Vidnavy (ranhojičů a lékárníků) o Hedwig Buchmannové, kořenářce a bylinkářce z Červené Vody, toho času ve Vidnavě, která léčí bylinnými koupelemi z vlastního sběru, a o Franzi Schnabelovi z Vidnavy, staviteli pián a varhanáři, z důvodu vydané brožury o jeho ovesné kúře šířené a jako tiskovina posílané na různé výše postavené osoby a všeobecně nemocným osobám s výzvou k léčení a ošetřování koupelemi a čajem z ovsa.

Podle dvorního nařízení z 24. července 1766 a dvorních dekretů ze 4. listopadu 1771 a ze 17. září 1772 není nikdo kromě lékárníků oprávněn k obchodování s léky a léčivy a podle § 10 hlavního zdravotnického řádu (Sanit. Haupt-Normate) z 2. ledna 1770 a § 7 lékárenského řádu z 25. listopadu 1775 bylo všem kořenářkám (ům) a bylinkářkám (ům) zakázáno nabízet léčení.

Dále pak podle § 98 trestního zákoníku sv. 2: kdo se bez povolení a bez předloženého schválení zabývá léčbou nemocných, kdo za úplatu nebo dar od pacientů tuto živnost provozuje, může být pokutován podle délky období, v němž nekalé povolání vykonával, zostřeným vězením v délce 1–6 měsíců.

A na základě usnesení a předpisu městské rady (snad ve Vidnavě – pozn. autorky) z 1. června 1765 o zdravotnických záležitostech, na jejichž dodržování má dotčený úřad pod pokutou dohlížet, je tento povinen předvolat Hedwig Buchmannovou a Franze Schnabela a před tímto uvedeným protiprávním fušerstvím je varovat.

Zdravotnické osoby ve Vidnavě mají za povinnost zavázat se k vystoupení proti neoprávněnému prodeji a vydávání medikamentů jakéhokoliv druhu, které by mohlo být úkonem vedoucím ke smrti. Taktéž mají být všímaví a každý závadný případ oznámit místnímu trestnímu soudu.

Toto nařízení budiž všem zainteresovaným sděleno, vzato na vědomí všemi zúčastněnými, vidnavskými zdravotnickými osobami a též Hedwig Buchmannovou a Franzem Schnabelem, což všichni stvrdí svým podpisem.

S obsahem přípisu c. a k. Okresního hejtmanství ve Frývaldově byli všichni zúčastnění seznámeni na úřadě ve Vidnavě dne 9. června 1852.

Podpisy: Ferdinand Menzl, městský ranhojič (Stadt-Wundarzt); **Franz Schnabel**; **Hedwig Buchmann (tři křížky)**; Karl Stenzel, ranhojič; Troppe, lékárník; Josef Lenhard, lékárník (?).

Vyhotovil Heinrich Putze.

SOkA Jeseník, f. AM Vidnava, inv. č. 594, sig. 72/3/50, kart. 127, Ranhojiči, lékárníci a další zdravotní záležitosti 1801–1875. Překlad B. Tinzová a M. Neubauerová

POZNÁMKY

1. Za překlad brožury autorka ze srdce děkuje paní Kristýně Voráčkové.

2. Dnešní Horní Heřmanice (něm. Ober Hermsdorf), část Bernartic. V dokumentech fondu Farní úřad Bernartice, kam byly Heřmanice přifařeny, nebylo jméno Hubrich ve spojení s farností nalezeno. Mohl ale též působit v tehdy pruských Dolních Heřmanicích (něm. Unter Hermsdorf, dnes Jasienica Górna v Polsku), což se nepodařilo dohledat.

3. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3490, sig. Vi VIII 6, Matrika narozených 1777–1813, pag. 163, sken 256.

4. SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě*. Brno 2003, s. 109. Za tuto informaci autorka děkuje Jiřímu Krátkému, varhanáři Ostravsko-opavského biskupství.

5. KRÁTKÝ, Jiří: *Johann Kuttler - varhanář slezského pohraničí*. Časopis Slezského zemského muzea, Série B. Opava 2015, s. 86. Autor článku uvádí jako varhanáře právě Franze Antona Schnabela, náš údaj ale potvrzuje nejen sám Hubrich uvádějící datum narození léčitele 17. dubna 1804 (správně je 18. 5. 1804), ale též zápis v rodné matrice, kde je starší z bratrů zapsán jako Anton Franz; ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3490, sig. Vi VIII 6, Matrika narozených 1777–1813, sken 242. Autorka děkuje J. Krátkému za poskytnutí zmínky o Franzi Schnabelovi.

6. Kostičer je lidový název mnohočetného myelomu nebo též plazmocytomu, tj. zhoubného onemocnění. Projevy choroby: sekundární osteolýza, tj. úbytek kostní tkáně a bolesti kostí, porucha funkce ledvin a útlum krvetvorby.

7. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3277, sig. JV I 13, Matrika oddaných, 1784–1844, sken 252.

8. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3504, sig. Vi VIII 20, Matrika zemřelých, 1836–1863, sken 25. Anna zemřela ve věku 1 roku a 11 měsíců, v rodné matrice 1837 ale nebyla dohledána.

9. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3491, sig. Vi VIII 7, Matrika narozených 1813–1841, sken 574, 575; inv. č. 3504, sig. Vi VIII 20, Matrika zemřelých, 1836–1863, sken 25.

10. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3491, sig. Vi VIII 7, Matrika narozených 1813–1841, sken 642, 643; inv. č. 3504, sig. Vi VIII 20, Matrika zemřelých, 1836–1863, sken 42.

11. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3492, sig. Vi VIII 8, Matrika narozených 1842–1854, sken 22.

12. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3492, sig. Vi VIII 8, Matrika narozených 1842–1854, sken 72.

13. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3492, sig. Vi VIII 8, Matrika narozených 1841–1854, sken 121. inv. č. 3504, sig. Vi VIII 20, Matrika zemřelých, 1836–1863, sken 99.

14. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3492, sig. Vi VIII 8, Matrika narozených, 1841–1854, sken 175.

15. ZA v Opavě, Sb. matrik, inv. č. 3492, sig. Vi VIII 8, Matrika narozených, 1841–1854, sken 104; inv. č. 3504, sig. Vi VIII 20, Matrika zemřelých, 1836–1863, sken 131. Po roce 1854 nebylo zaznamenáno v matrikách narozených a zemřelých žádné příjmení Schnabel.

16. Bohužel první sčítací operáty pro Vidnavu z roku 1857 jsou dochovány pouze torzovitě, domovní listy pro tři známa čísla chybí. Při excerpce všech dochovaných domovních listů nebyl F. Schnabel nalezen (SOkA Jeseník, f. Archiv města Vidnava, inv. č. 527, kart. 59).

17. Dokumenty o vidnavských porodních bábách jsou dochovány pouze z let 1761–1819 (SOkA Jeseník, f. AM Vidnava, inv. č. 595, sign. 72/4, kart. 127) a ani v jiných zdravotnických spisech z let 1793–1875 nebylo jméno paní Schnabelové nalezeno (Tamtéž, inv. č. 592, sign. 72/1, kart. 124).

18. HUBRICH: *Die Haferkur des Naturarztes Franz Schnabel zu Weidenau in k.k. Österreich-Schlesien*. Verlag J. Graveur, Neisse 1852, s. 18.

19. Tamtéž, s. 16.

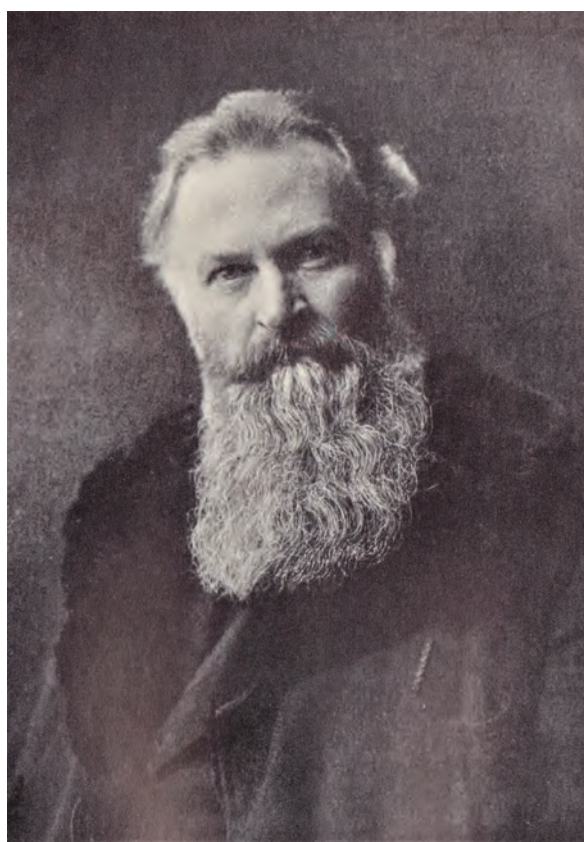
20. SOkA Jeseník, inv. č. 594, sig. 72/3, kart. 127, Ranhojiči, lékárníci, očkovaní a jiné zdravotní záležitosti 1801–1875, č. 50/72/3.

„On a Tour of Mercy.“ Americký úspěch slavného ortopeda dr. Adolfa Lorenze na konci roku 1902

Mgr. Matěj Matela, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Muži, jemuž je tato studie věnována, se monumentalitou a silou odkazu může rovnat jen málokterá z dlouhé řady velkých osobností, spatřivších světlo světa na Jesenicku. Důvod je prostý – ortopedické metody vyvinuté a aktivně propagované tímto věhlasným lékařem pomohly (a stále pomáhají) statisícům jedinců, především dětí, žít plnohodnotný život. Tato skutečnost řadí vidnavského rodáka a profesora vídeňské univerzity Adolfa Lorenze (1854–1946) mezi vůbec nejvýznamnější tváře moderní lékařské vědy. Kdoví, jestli by však svým léčebným postupům vydobyl tak značnou světovou proslulost, nebýt zásadního mezníku jeho profesní kariéry, k němuž došlo na podzim roku 1902. Tehdy se Lorenz přeplavil přes Atlantský oceán, aby uzdravil zdánlivě nevléčitelnou dcerku jednoho z nejbohatších průmyslníků Spojených států amerických. Nicméně když se tak stalo, jeho práce zde zdaleka neskončila – právě na půdě největší světové mocnosti se totiž zrodil fenomén Adolf Lorenz, „*the world's greatest surgeon*“.¹

Předkládaná studie, jež si klade za cíl detailní přiblížení slavného Lorenzova pobytu v USA na přelomu let 1902 a 1903, se opírá o dvě hlavní pramenné základny. Prvním ústředním zdrojem se stala autobiografie Adolfa Lorenze, jež vyšla roku 1936 v prestižním newyorském nakladatelství Charles Scribner's Sons pod názvem *My Life And Work: The Search For A Missing Glove*,² tedy volně přeloženo *Můj život a práce. Hledání ztracené rukavice*.³ Nejenže toto dílo představuje základní příručku pro všechny, kteří se o životní osudy slavného ortopeda zajímají, ale díky autorovu vypravěčskému umění, svižnému stylu a v neposlední řadě výtečnému humoru získává kniha značně beletristický ráz, což zásadně zvyšuje úroveň čtivosti i pro dnešního čtenáře. Lorenzovy vzpomínky pak konkrétně této studii pomohly uchopit jeho první působení na americké půdě ve výrazně osobnějším duchu.

Portrétní fotografie dr. Adolfa Lorenze z roku 1902 (My Life And Work, 1936)

Malá Lolita Armour, první a nejslavnější Lorenzův pacient ve Spojených státech amerických (Archiv des Adolf-Lorenz-Vereins)

Druhým základním pramenem se stal dobový americký tisk, dnes zpřístupněný online na webové stránce chroniclingamerica.loc.gov, který, jak uvidíme, činnost rakouského lékaře pozorně reflektoval a popularizoval.

Ze slezského příhraničí do velkého světa

Adolf Lorenz se narodil 21. dubna 1854 ve Vidnavě (něm. Weidenau), roku 1865 započal studia na nižším gymnáziu při benediktinském klášteře svatého Pavla v Lavanttalu, po několika letech přešel na vyšší střední školu v Klagenfurtu, kterou i přes minimum finančních prostředků roku 1874 absolvoval. Zapsal se na lékařskou fakultu vídeňské univerzity. Nadaného studenta z rakouského Slezska si brzy povšimli jeho profesori, což mu cestu ke vzdělání také výrazně ulehčilo. V únoru roku 1880 studia úspěšně završil získáním diplomu v oboru

doktor medicíny. O dvě léta později se stal asistentem a zástupcem věhlasného chirurga, profesora Eduarda Alberta (1841–1900). V roce 1884 byl jmenován docentem „královské lékařské disciplíny“, jak se chirurgii přezdívalo. Dva měsíce nato se oženil s Emmou Lecher, dceru šéfredaktora deníku *Die Presse*, a o rok později již choval v náručí prvního syna Alberta.

Lorenzovu slibně začínající dráhu úspěšného chirurga nicméně v této době ohrozila nepříjemná skutečnost, za kterou ale v konečném důsledku mohou být dějiny medicíny neskonale vděčné. Protože na konci 19. století lékaři operovali bez rukavic, coby dezinfekční prostředek byli nuceni používat vysoce agresivní roztok kyseliny karbolové. U Lorenze se však již za dob studií objevila na tento přípravek těžká alergie doprovázená rozsáhlým ekzémem na ruku, což mu znemožňovalo v kariéře chirurga pokračovat. Prof. Albert mu proto doporučil, aby se namísto chirurgie zaměřil na obor, jenž byl tehdy ještě v plenkách, ale o který se oba lékaři již nějakou dobu živě zajímali. Jednalo se o tzv. „suchou chirurgii“, tedy dnešní terminologií ortopedii. „*To byla nejlepší rada, jakou kdy mohl profesor dát svému žáku,*“⁴ napsal Hugo Glaser v knize *Vývoj moderního lékařství*. Krátce nato se Lorenz vydal na studijní cestu po Evropě, aby na jednotlivých lékařských pracovištích zkoumal nejnovější poznatky o ortopedii. Postupně se zaměřil na léčbu vrozených dysplazií kyčelního kloubu, skoliózy páteře, deformací končetin a celkově abnormalit lidské kostry, zejména pak u malých dětí. Vzhledem k tehdy častým úmrtím pacientů na otravu krve však Lorenz namísto vnitřních operativních zákroků vytvořil alternativní způsob léčby těchto poruch, a to nekrvavě, pomocí promyšlené fixace, speciálních korzetů a lůžek, díky čemuž jej lze označit za jednoho ze zakladatelů ortopedie jako vědního oboru.⁵

Roku 1889 byl jmenován mimořádným profesorem na vídeňské univerzitě, v roce 1901 stál u zrodu Německé ortopedické společnosti (něm. Deutsche Gesellschaft für Orthopädische Chirurgie). Největší zlom v Lorenzově životě měl ale nastat následujícího roku.

Zdařilá chicagská operace

Jednoho dne dorazil do Lorenzovy vídeňské ordinace nečekaný kabelogram. Jeho odesílatelem byl chicagský průmyslník Jonathan Ogden Armour (1863–1927), majitel gigantického

masného závodu a jeden z nejbohatších lidí Spojených států, který vídeňského lékaře snažně prosil, aby se pokusil vyléčit jeho šestiletou dceru Lolitu, trpící od narození oboustrannou luxací kyčelních kloubů. Přislíbená finanční odměna byla závratná, plných 75 000 dolarů.⁶ Přesto Lorenz váhal. „*Ten případ se mi od začátku nelíbil. Věk byl spíše pokročilý, anatomické poměry nepříznivé. (...) Nejméně utěšitelně na mě zapůsobila prostá skutečnost, že dítě již operováno bylo. Všechny tyto důvody mě od toho, abych pozvání přijal, spíše odrazovaly,*“⁷ vzpomínal lékař po letech. Na naléhání své manželky ale nakonec svolil a spolu se svým asistentem doktorem Müllerem nastoupil 22. září v Janově na loď Trave směřující do New Yorku. U břehů Nového světa stanul o pět dní později.⁸ Po zhruba dvoutýdenním newyorském pobytu se pak vlakem společnosti Twentieth Century Limited vydal západním směrem, aby 10. října stanul na půdě Chicaga. O dva dny později se vypravil na 3724 Michigan Avenue, aby naplnil účel své cesty.

Armourova rezidence Lorenze překvapila svou neokázalostí, stejně jako otevřené a příjemné chování milionářského páru. Pak již jen zbývalo seznámit se s malou pacientkou. „*Když ji zavolali, do místnosti nevstoupila hned, ale nejprve podezíravě nakoukla přes pootevřené dveře, aby zjistila, co se děje. O novém lékaři, který za ní přišel, již očividně něco slyšela. (...) S určitými obtížemi a váhavě se malá princezna přiblížila, plachá a plná nedůvěry. Neochotně natáhla ruku, připravenou ji každou chvíli odtáhnout, a zvedla svou půvabnou tvář k zasmušilému vousatému muži,*“⁹ líčil Lorenz první setkání s malou Lolitou Armour. O přelomové operaci v jeho kariéře podala svědectví řada amerických periodik, mezi nimi i krajanské *Květy americké*: „*Zatím co rodiče v sousedním pokoji zmítání byli střídavě strachem a nadějí, byla dceruška jejich položena na operační stůl. V bezvědomí uvedena byla pomocí etheru dříve ještě, nežli mohla zvědět, co se s ní bude dít. Pak ovinut byl vlněný pás kolem stehna a spojen s ocelovým šroubem, který byl připjat k noze operačního stolu. Jiný pás byl jí dán kolem pánve kyčelní a ten připevněn ke hlavám stolu. Pak otáčeno pozvolna šroubem, který táhl stehenní kost postupně níž a níže, kdežto kyčelní obvaz zabraňoval, aby ostatní tělo povolovalo tomu tahu. Když hlavice kosti stehenní byla vytažena o palec nebo více nížeji, až se ocitla proti prohlubině pro kloub, vzal operátor do ruky úd a obratnými hmaty vpravil hlavici kloubu do otvoru. Kost stehenní pak srovnána v pravý úhel s pánví a v této posici zalita byla sádrou. Noha – je to pravá u děvčátka Armourova – držána byla od druhé tak dlouho, až poznenáhlu se utužila v pravé své posici, jaké je při zdravé noze třeba. (...) Velice bezpečným znamením, že operace se zdařila, a nejspolehlivějším proroctvím, že vše bude dobře, je zřetelně slyšitelné lupnutí, s jakým hlavice kosti stehenní vklouzne do jamky kloubní. Tento zvuk, jež dobře rozpozná zkušené ucho prof. Lorenze, dal mu oprávněnou příčinu, že nemá žádné pochybnosti o úspěchu. Pravil, že do dvou týdnů bude moci Lolita Armourová státí na pravé noze, a přecházeti aspoň už trochu.*“¹⁰

Lorenz se nemýlil, operace proběhla nanejvýš úspěšně. Sledoval Lolitin stav ještě zhruba týden, načež se rozhodl, že město v tichosti opustí. Tento předpoklad se však ukázal jako velice bláhový, neboť zpráva o vyléčení se okamžitě roznesla a Lorenze doslova zaplavily prosby kolegů lékařů, aby ještě pár dní posečkal a veřejně demonstroval své metody nekrvavé repozice. Vídeňský lékař se rozhodl, že jim vyhoví. Když 15. října získal od Zdravotní rady státu Illinois lékařskou licenci,¹¹ pustil se čile do práce. Veřejně operoval na půdě College of Physicians and Surgeons,¹² Mercy Hospital¹³ apod. Netušil však, že zdaleka nezůstane jen u Chicaga. „*Veřejné operace, které rakouský specialista zdarma provedl [v Chicagu – pozn. autora] na několika dalších dětech, vzbudily obrovský zájem. Začaly k němu proudit dopisy a přicházet postižení ze všech částí země a všichni ho prosili, aby je vyléčil,*“¹⁴ psal počátkem listopadu deník *New-York Tribune*. Jeden farmář z Wisconsinu kupř. zastavil svou farmu a za utržené peníze přivezl své zmrzačené dítě do Chicaga k Lorenzovi, jistý obyvatel Nebrasky pak se svou nemocnou dcerkou urazil 600 mil, jen aby se ji rakouský lékař pokusil uzdravit.¹⁵ Stovky proseb nedokázal dobrosrdečný Lorenz odmítnout a za finanční částku utrženou od Armourových se vypravil léčit děti napříč celými Státy. Započal tak „*největší cestu milosrdenství, jaká nemá v lékařských dějinách Ameriky obdoby*“.¹⁶

Když se novináři Lorenze ptali na jeho největší zážitky z cesty po Spojených státech, majestátní Grand Canyon zmiňoval často jako první (foto: Lukáš Matušů)

Na cestě milosrdenství

Dr. Lorenz se tedy následně po vzoru prvních amerických osadníků rozjel směrem na západ. Díky jeho již zmíněnému vypravěčskému talentu se nám však příběh této pouti po 120 letech nezobrazuje „pouze“ coby sled operací, ale mohl by aspirovat na zařazení mezi plnohodnotné, beletristicky pojaté cestopisy, který je k tomu obohacen o výraznou etickou rovinu.

První zastávkou Adolfa Lorenze se stal coloradský Denver, kde 27. října operoval v nemocnici Saint Luke Hospital. Z města, jeho svěžího ovzduší a okolní přírody byl unesen, výšlap na monumentální vrchol Pike's Peak (4 302 m n. m.) se mu však z časových důvodů uskutečnit nezdařilo.¹⁷ Po krátké zastávce v Salt Lake City na něj již čekala Kalifornie, San Francisco jej přivítalo 2. listopadu. Bezmála týdenní pobyt strávil většinou přednáškami a veřejnými operacemi, jež byly všechny zdarma,¹⁸ díky čemuž mohly tyto ukázky Lorenzova lékařského umění navštěvovat i méně majetní zájemci – např. jedné z veřejných operací, která se odehrála na University of California 6. listopadu, se kromě 100 lékařů zúčastnilo i 200 studentů medicíny a sester.¹⁹ Ani San Francisco tak Lorenzovi nedopřálo mnoho času. Jen jednoho dne se mu podařilo uniknout očím veřejnosti a tisku a podniknout výšlap na vrchol Mount Tamalpais (786 m n. m.).²⁰

Potřebného klidu se mu dostalo až 11. listopadu, kdy dorazil do Los Angeles. „*Bylo to jediné místo v Americe, kde jsem byl zbaven lékařských a společenských povinností. Vyhříval jsem se na sluníčku a dobře se bavil. Samozřejmě jsem nevynechal Mount Lowe s nádherným výhledem.*“²¹ Lékařští kolegové pro něj pak zorganizovali projížďku kočárem přes všechny části Pasadeny a jistá vídeňská rodačka pozvala svého krajana na návštěvu. „*Korunou hostiny byl Apfelstrudel, který ve srovnání s americkým jablečným koláčem představuje kulinářské umění nejvyššího stupně,*“²² glosoval Lorenz.

Následně zamířil zpět východním směrem přes Arizonu, kde se mu splnila touha navštívit legendární Grand Canyon. Chvilí předtím, než do hlubokého údolí řeky Colorado sestoupil, mu však došel telegram („*Jak se to stalo, že se ke mně na okraji Grand Canyonu dostal telegram*

z Chicaga, jsem nikdy nedokázal pochopit.“).²³ Dočetl se v něm, že se jej Northwestern University of Chicago rozhodla vyznamenat čestným doktorátem a její představitelé očekávali, že Lorenz přednese projev v délce nejméně pětadvaceti minut. Namísto toho, aby se kochal výhledem na jedno z nejúžasnějších přírodních panoramat planety, lámal si Rakušan hlavu nad tím, čím ten nekonečný čas zaplní... Přesto nám své dojmy z Grand Canyonu zanechal: „Voda hloedala, olizovala, okusovala a rozpouštěla vše, co jí nemohlo odolat, a během statisíců či milionů let vyhloubila mocnou rozsedlinu s jejími strmými stěnami oděnými do zářivých barev. A voda bude

O bezprostřední a otevřenou povahu prezidenta Roosevelta se osobně přesvědčil i Adolf Lorenz při audienci v Bílém domě (Library of Congress)

pokračovat ve své práci a úmyslech po další miliony let, aby současného člověka nepřestala udivovat, i když ten dosáhl svého nejvyššího možného stupně rozvoje. A všechny ty miliony let neznamenají nic proti nesouměřitelnosti kosmického času nebo prostoru.“²⁴ Mimochodem příslušný univerzitní ceremoniál úspěšně proběhl 28. listopadu a Lorenz na něm za svá slova sklidil mimořádně bouřlivé ovace.²⁵

Meeting with Teddy

Dne 20. listopadu dorazil na pozvání dr. A. J. Steeleho, profesora ortopedické chirurgie na Washington University,²⁶ do Saint Louis, kde strávil čtyři dny operacemi a zevrubným studiem zhruba stovky případů.²⁷ Pak se již odebral do Chicaga, kde se ale dlouho nezdržel – tehdejší rakouský velvyslanec v USA Ladislaus svobodný pán Hengelmüller von Hengervár (1845–1917) totiž svému krajanovi zařídil audienci u svého dobrého přítele, samotného prezidenta Theodora Roosevelta. Ten chtěl zázračného lékaře z Vídně, o němž se píše ve všech novinách, spatřit na vlastní oči...

Ve čtvrtek 11. prosince sněžilo, „když jsem, oblečen jako obvykle, vyrazil s velvyslancem do Bílého domu. Cesty se topily v tajícím sněhu a kola kočáru zanechávala hluboké vyjeté koleje. Při mírném stoupání na silnici se koně zastavili a odmítli vyvinout další úsilí; museli jsme opustit kočár a pokračovat blátem. V promočených botách jsme vešli malými zadními dvířky.“²⁸ Pracovník Bílého domu oba Rakušany vedl bludištěm chodeb, jejichž stěny byly až po strop pokryty knihami, a následně je informoval, že prezident je někde dole a každou chvíli se objeví. „Poté se otevřely dveře a dovnitř vešel Roosevelt rychlým, svižným krokem, cípy jeho dlouhého kabátu se pohupovaly stejně jako tlustý řetízek na vestě. (...) Pozdravil mě podáním ruky a srdečně jsme si potřásli. Se smíchem ukázal impozantní sadu zubů jako tygr,“²⁹ vzpomínal Lorenz. Roosevelt pak započal nenucenou konverzaci, při níž se lékaře ptal, jak se mu líbí ve Státech nebo odkud pochází. V této souvislosti se prezident vyjádřil na adresu Slezanů, kteří jsou prý známí jako velmi pilní a inteligentní lidé. Poté, co Lorenzovi popřál šťastný návrat domů, byla návštěva ukončena. Lorenz se po setkání s nejmocnějším mužem planety, který neměl sebemenší potřebu se do této role stylizovat, nedokázal ubránit srovnání se škrobenou audiencí u císaře Františka Josefa I.,

Jedno z mnoha Lorenzových vyobrazení v americkém tisku. Zde jej novinový ilustrátor zachytil spolu s Lolitou (Phillipsburg Herald 30. 4. 1903)

„na kterého se skromný subjekt stěží odvážil pohlédnout. Potřást si rukou s některým ze svých poddaných by pro něj byla neslýchaná věc. Roosevelt, zosobnění demokracie, vypadal spíše jako zámožný občan, který se na rozdíl od císaře svázaného vlastní rodovou důstojností nestaral o vzezření“.³⁰ Dalšího dne Lorenz obdržel velkou zarámovanou Rooseveltovu fotografii prezidenta s jeho podpisem a nejlaskavějším pozdravem. Když se pak lékař vrátil domů, obraz získal v jeho vídeňské čekárně čestné místo – k velké radosti amerických pacientů, kteří na svého Teddyho nedali ani mnoho let po jeho skonu dopustit. Lorenz přežil o čtyři roky mladšího Roosevelta o více než dvacet sedm let.

Již o den později, 13. prosince, Lorenz dorazil opět do New Yorku,³¹ kde v rámci celého svého pobytu v USA zahájil nejintenzivnější vlnu veřejných léčeb. Operoval v podstatě neustále, každý den okolo pěti dětských pacientů. Např. 18. prosince vystoupil na newyorské Cornell University Medical College za přítomnosti čtyř stovek pozorujících. Z několika případů stojí za zmínění čtyřletá holčička se značnými komplikacemi – podle Lorenze se jednalo o vůbec nejtěžší případ, jaký kdy u dítěte tohoto věku viděl. Ani zde ale lékař nezklamal, za což se dočkal mimořádného potlesku všech přítomných. Po skončení jej nicméně čekal nepříjemný zážitek, jakých na svém turné zažil několik. Chodby překypovaly muži a ženami, kteří v náručí drželi svlečené postižené děti v naději, že by jim věhlasný lékař mohl pomoci. Když Lorenz odcházel z operačního sálu, tísnili se kolem něj, chytali ho za rukávy a zoufale ho prosili, aby operoval právě jejich potomka. Viditelně unavený ortoped jim jen těžko vysvětloval, že již skutečně nemá energii na operaci tolika desítek dětí. Poté, co odešel, bylo učiněno oznámení, že odpoledne již žádné další zákroky prováděny nebudou. Mnoho žen se při oblékání svých dětí neubránílo srdceryvnému pláči.³²

„Je tak málo hodin na práci, a přitom se toho musí tolik vykonat, tolika handicapovaným dětem je třeba pomoci. (...) S potěšením vzpomínám na ty nejmenší a jejich vděčné maminky, které jsem za sebou v této zemi zanechal, dokonce i v Cripple Creek ve Skalistých horách. (...) Dokud jsem v Americe, chci učinit vše, co bude v mých silách, abych zabránil utrpení a předal svou metodu americkým chirurgům. Není to nová věc, protože jsem o ní napsal knihu, ale tento způsob léčby nelze vysvětlit teoreticky, musí být demonstrován v praxi,“³³ svěřil se Lorenz v polovině prosince tisku.

Jeho dalším přechodným působištěm se stala Filadelfie, kde uskutečnil pět operací v Jefferson Hospital a dohlížel na své kolegy u více než 60 případů.³⁴ S největším pensylvánským městem, kudy doslova procházely dějiny USA, je spojena velice dojemná příhoda. Když po několika dnech opět mířil do New Yorku, do jeho kupé vstoupil chlapec a nabídl mu noviny.

Veřejná operace v Chicagu (My Life And Work, 1936)

Lorenz se zeptal, kolik dluží, mladík ale odmítl platbu přijmout, protože mu bylo obrovskou ctí, že mohl slavnému lékaři dát nějaký dárek, byť takto nicotný. Slavnému pasažérovi se svěřil, že se jednoho dne chce také stát lékařem. Jako chudý student medicíny si však musí peníze na studia vydělávat o svém volnu prodejem novin v rychlíku. „Dokáže si někdo představit, jak se mé srdce nad tím milým klukem rozbušilo! Povzbuzoval jsem ho a ujistil jej, že muži jeho kvalit jistě dosáhnou svých cílů. Ale jeho dárek bych přijal pouze pod podmínkou, že mě chlapec na oplátku osvobodí od desetidolaru, který byl v mé peněžence spíše na obtíž. (...) Dávno jsem na tuto malou epizodu zapomněl, když o několik let později vstoupil do mé ordinace ve Vídni milý mladý muž a představil se jako ten prodejce novin, kterému má mince pro štěstí pomohla dosáhnout jeho cíle stát se doktorem,“³⁵ líčil s neskrývanou radostí po letech Lorenz.

Štědrý večer Lorenz prožil v domě dr. Franze Pfaffa (1860–1926), toho času odborného asistenta farmakologie a terapeutiky na Harvardské univerzitě, jenž byl mimochodem rodákem z kladského Grafenortu (dnes polský Gorzanów), města ležícího pouhých 50 km od Vidnavy. Vánoční snídani si pak Lorenz již dopřál v bostonském hotelu Somerset a ve společnosti svého asistenta dr. Müllera odjel v 10.00 vlakem zpět do New Yorku.³⁶ Poslední týden roku 1902 strávil návštěvami uměleckých galerií i technických zázraků amerického inženýrství (zejména jej zajímalo metro a Brooklynský most).³⁷ Než se s New Yorkem rozloučil, jménem městské rady mu starosta Seth Low (1850–1916) předal poděkování, svázané v krásné vazbě.³⁸ „Jednoho chladného zimního rána roku 1903 jsem se rozloučil s panoramatem New Yorku na palubě anglického parníku směřujícího do Liverpoolu,“³⁹ líčí Lorenz závěr své první návštěvy Spojených států, které jej sice ohromily, návratu domů se však již nemohl dočkat: „V Americe je mnoho krásných míst, ale drahou, starobyrou, malebnou a tichou Vídeň překonat nemohou.“⁴⁰

Moc médií

Za slávu, kterou si Lorenz v Americe vydobyl, nevděčil pouze svým znamenitým schopnostem, ale rovněž něčemu, co bylo již tehdy pro tuto zemi typické. Právě na americké půdě plně

pochopil, jakou neuvěřitelnou silou mohou vládnout média, v tomto případě ještě pouze tisk. Lorenzovi, obyvateli kontinentu, který v té době nebyl masivní medializací zdaleka tak zasažen jako Spojené státy, tak mnohé chvíle strávené s novináři připadaly vtipné, v jiných se zase cítil nejistě, často i nekomfortně. Lze říci, že svůj americký pobyt strávil ve dvou světech – v tom reálném, na nějž byl zvyklý, tedy uprostřed operačních sálů, a ve světě vytvářeném médiu pro veřejnost. „*Kamkoli jsem šel, byli mi v patách reportéři, kteří sledovali veškeré mé počínání. Když jsem jednou pohladil jednoho pěkného tmavého chlapce, v novinách stálo: Má rád barevné lidi. Když jsem si občas klekl, abych ušetřil starším lidem bolestivý pohyb, noviny mě vychvalovaly: Jak jen je skromný! Dokonce i mé dlaně byly nečekaně zachyceny fotografy. Zatímco jeden z nich chtěl vidět mé ‚úžasné‘ ruce, jeho kolega je cvakal svým fotoaparátem a noviny bez mého vědomí a souhlasu snímek zveřejnily. Stal jsem se hračkou v rukou novinářů,*“⁴¹ reflektoval po letech Lorenz.

Glorifikace vídeňského ortopeda ze strany žurnalistů mnohdy skutečně neměla daleko k čistému absurdnu. Když např. na konci roku provedl veřejnou operaci v Rochesteru (stát New York), neustále mu klouzaly nohy, pročež si zul boty a sundal ponožky. Večerní noviny pak napsaly, že Lorenz léčí bos jako Kristus.⁴² Toto přirovnání k Ježíši mimochodem nebylo jediné: „*v mnoha případech, které byly dosud považovány za nevléčitelné, byl velký chirurg schopen (stejně jako lékař, jehož práce spočívala v zázracích) přikázat mrzákovi, aby vstal z postele a šel,*“⁴³ psaly např. havajské noviny *The Pacific Commercial Advertiser*. Jiný novinář v něm naopak spatřoval pohanský rozměr, velebil jej však prakticky tímtež způsobem: „*Pokud v něj dav ještě před chvílí nevěřil, musel ihned přijmout tohoto muže otevřené upřímnosti a síly, který prošel dveřmi, oděn v bílém a podobající se knězi v přepásaném rouchu z neposkvrněného prádla, jako druid, který přichází předvést síly nesmrtelných bohů. Na fotografii takovýto robustní germánský typ člověka spíše odpuzuje, ale pokud jej vidíte na vlastní oči, velmi vás přitahuje. Dr. Lorenz je pohledný muž, vysoký, mohutný, vzpřímený, s vlajícími blond vousy, rovnoměrně ustupujícím symetrickým čelem.*“⁴⁴ Zmínky reportérů o Lorenzově impozantním vzhledu a neuvěřitelné síle osobnosti („*Již jen pouhá jeho přítomnost vzbuzuje důvěru.*“)⁴⁵ se ostatně opakují velice často, stejně jako např. skutečnost, že pocházel z chudých poměrů, a přesto dosáhl tak závratné kariéry a obliby, což konkrétně Američanům značně imponovalo: „*Dr. Lorenz zanechává na všech pozorovateli dojem silného muže, člověka, který se dokázal vypracovat díky pevné fyzické a duševní pevnosti.*“⁴⁶

Toto přehánění a senzacechtivý ráz médií Lorenz vnímal s humorem sobě vlastním. Jediné, nač si nezvykl, se staly spekulace tisku o výši jeho honorářů. Některé noviny se pak doslova předháněly v tom, kolik dolarů si lékař do Vídně odveze. Lorenz se tyto domněnky soustavně pokoušel negovat („*Zkazky o tom, že jsem měl obdržet 150 000 dolarů, jsou absurdní.*“),⁴⁷ neboť, jak již bylo řečeno, v podstatě všechny peníze, které od miliardáře Armoura a dalších vděčných rodičů obdržel, padly na nezbytné náklady spojené s jeho cestou napříč Státy. Když k tomu pak přičetl několikaměsíční nulový příjem ze své vídeňské ordinace, vycházelo mu, že finančně vlastně prodělal. Tato skutečnost ale Lorenzovi jeho rozhodnutí léčit stovky amerických dětí nijak nezpochybovala a cestu nadále považoval za největší morální úspěch svého života.⁴⁸

Nicméně ať už byly Lorenzova osobnost a práce vykreslovány jakkoliv, někdy komicky a mnohdy se zavádějícími informacemi, je nutné mít na zřeteli poměrně zásadní fakt – byl to právě americký tisk, kdo z vídeňského ortopeda učinil hvězdu a který svou soustavnou tematizací lékařových metod obrovskou měrou pomohl jejich propagaci, tedy nepřímo i tisícům dětí, které Lorenz a jeho následovníci vyléčili.

Tak jako Adolfa Lorenze sledovala Amerika, on bedlivě sledoval Ameriku. Jeho poznatky o mentalitě a zvyklostech života ve Spojených státech na počátku 20. století upoutají nejen výborným glosátorovým smyslem pro humor i uměním vystihnout na malém prostoru to nejpodstatnější, ale rovněž svou nadčasovostí.

Na otázky novinářů i kolegů doktorů, co se mu na Státech líbí nejvíce, Lorenz uváděl americkou dobročinnost,⁴⁹ která jemu, jenž léčil na vlastní náklady, musela skutečně imponovat.

Vedle silného apelu na sociální otázky však Lorenze zaujaly rovněž americké ženy: „*Když jsem opustil budovu [národní mincovny ve Filadelfii – pozn. autora], v sále si se mnou velké množství mladých dam, zaměstnankyň mincovny, dychtivě chtěly potřást rukou. Bylo to docela příjemné, protože na každou z těchto mladých dívek byl pohled hezčí než na nejtěžší zlatou cihlu v trezorech mincovny.*“⁵⁰ Se svým okouzlením něžným pohlavím Nového světa se pak netajil ani před novináři – např. pro newyorský *The Sun* bez okolků prohlásil, že americké dámy a dívky jsou nejkrásnější na celém světě.⁵¹ Bohužel, tehdy mu ještě nebylo umožněno obdivovat estetické přednosti Američanek procházejících se po plážích, neboť „*koupací šaty té doby vypadaly spíše jako obleky dnešních letců*“...⁵² Sympatický mu do jisté míry byl rovněž americký neutuchající optimismus a sebedůvěra, které mnohokrát komentoval svým typicky jemně ironickým způsobem: „*Lidé na celém světě stárnou, jen Američané to nikdy nepřiznají.*“⁵³

Vedle veskrze pozitivních dojmů uvedl Lorenz ve svých memoárech i rysy americké společnosti, s nimiž se neztotožňoval. Tím, jež zmiňoval nejčastěji, bylo smrtící pracovní tempo, v němž fungovali všichni, od námezdního dělníka po velkopodnikatele. Neúměrně vysoké nároky Američanů na pracovní výkon ostatně poznal na vlastní kůži, když mu lékařské komise jednotlivých měst „*bez milosti nadiktovaly dvanáct pracovních hodin denně*“⁵⁴ a zcela jej zbavily osobní svobody. Když se o tom zmínil prezidentu Rooseveltovi, státník se Lorenzovi pojmu „*namáhavý život*“ (v originále strenuous life) upřímně zasmál a prohlásil, že právě to je tím, co udržuje Američany zdravými.⁵⁵ Lorenz však měl na tempo, jakým tento národ žije a pracuje, jiný názor: „*Byl jsem zvyklý tvrdě pracovat, často tvrději, než bylo pro mé zdraví dobré, ale rozhodně jsem nebyl ten fanatický typ dělníka, který slaví v Americe úspěch. (...) Spočítal jsem si, že bych byl zhruba do deseti let mrtvý, kdybych nadále pracoval tak jako v Americe.*“⁵⁶

Závěr

Výše uvedený citát souvisí s Lorenzovým přemítáním nad tím, jestli do Ameriky přesídlit natrvalo – nabídek měl poměrně mnoho. Ameriku si vídeňský lékař cele podmanil a také jemu země neomezených možností očividně učarovala, neboť se sem vrátil již na jaře roku 1903 (mimochodem v mezičase stráveném doma stihl počít svého druhého syna Konrada, pozdějšího nositele Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu). Tehdy navštívil New Orleans, zavítal i přes hranice do Mexika, následoval texaský Dallas, Saint Louis, Chicago či New Jersey. Přestože jej četné nabídky nutily vážně přemýšlet o tom, že by v Americe s rodinou zakotvil natrvalo, nakonec se rozhodl zůstat věrný rodné zemi. Především proto, že se nedokázal zbavit své životní filozofie, která mu velela nevnímat práci jako jediný předmět života, jak to cítil u americké veřejnosti, ale jež jej učila umět si života užívat.

Do Spojených států, které si i přes jejich zrychlený puls zamiloval, pravidelně zajížděl až do sklonku 30. let, často spolu se synem Albertem (1885–1970), rovněž věhlasným chirurgem. Po svých 70. narozeninách strávil více než deset let působením v New Yorku, městě, které jej dokonce poctilo i čestným občanstvím. Obrovskou morální rovinu svého prvního pobytu za velkou louží však již překonat nemohl. Během dvou a půl měsíce roku 1902 osobně vyléčil na 160 dětí⁵⁷ a svými veřejnými ukázkami ortopedických metod předal své znalosti nespočtu kolegů, kteří v jeho bohulibé práci pokračovali dál. Tato návštěva tak změnila život zdaleka nejen jemu, malé Lolitě,⁵⁸ ale především statisícům dalších. Jestliže tedy někdo měrou vrchovatou naplňuje ideu importu ZDRAVÍ z kraje Vincenze Priessnitze do světa, pak je to právě Adolf Lorenz, jedna z největších osobností, jaké dal tento kraj světa.

„*Musíme dávat, dávat a dávat. Umění dávat je jednou z nejkrásnějších věcí v životě.*“⁵⁹

Dr. Adolf Lorenz

POZNÁMKY

1. Dr. Adolf Lorenz, *The Great Surgeon*. Five Mile Beach Journal. Wildwood (New Jersey) 19. 12. 1902, s. 4.
2. LORENZ, Adolf: *My Life And Work: The Search For A Missing Glove*. New York 1936, 362 s.
3. Netradiční podtitul odkazuje na příběh z dob Lorenzova dětství. Jeho matka Agnes dostala od svého bratra Johanna Ehrlicha, mnicha v korutanském klášteře Lavanttal, jako svatební dar příslib, že jejímu prvorozenému synovi zajistí patřičné vzdělání. Matka pak Adolfovi celé dětství opakovala, že jednoho dne bude „velkým pánem“. Jednou chlapec v otcově sedlářské dílně našel zmuchlanou černou rukavici, kterou si oblékl, načež se matky triumfálně zeptal, jestli se již stal tím velkým pánem. Agnes se usmála a vyslovila zdánlivě bezvýznamnou větu, kterou si však bystrý Lorenz zapamatoval již navždy: „*Jestli chceš být velkým pánem, musíš najít i druhou rukavici.*“ Ona chybějící druhá rukavice se pro něj v budoucnu stane výstižnou alegorií lidského života, který je vlastně také jedno velké, nikdy nekončící hledání. Také jemu se v určitých chvílích života bude zdát, že má rukavice obě, jindy zase, že ztratil i tu jedinou.
4. GLASER, Hugo: *Vývoj moderního lékařství*. Praha 1962, s. 54.
5. Více k Adolfu Lorenzovi viz např. MATELA, Matěj: *Životní osudy jednoho ze zakladatelů moderní ortopedie – rodák z Vídnavy prof. Adolf Lorenz*. KROK – Kulturní revue Olomouckého kraje. Olomouc 2016, roč. 13, č. 1, s. 58–62; MATELA, Matěj: *Adolf Lorenz. Jeden ze zakladatelů moderní ortopedie*. In: *Zvoník z Cukmantlu. Dvacet pozapomenutých osobností předválečných Jeseníků*. Jeseník 2022, s. 203–215; KOKEŠOVÁ, Helena: *Tomáš Garrigue Masaryk a ortoped Adolf Lorenz*. Práce z dějin Akademie věd. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Praha 2019, roč. 11, č. 1, s. 53–72.
6. *To Operate on Armour Child*. The Sun. New York 6. 10. 1902, s. 1.
7. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 136.
8. LORENZ, Adolf: *Raiseerfahrungen aus Amerika*. Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe). Wien 3. 3. 1903, č. 61, s. 35.
9. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 140.
10. *Podivuhodná operace bez nože*. Květy americké. Ilustrovaný týdeník, věnovaný českému lidu v Americe. Omaha 6. 11. 1902, roč. 3, č. 2, s. 6.
11. *The Illinois State Board of Health Got After Dr. Lorenz*. The Minneapolis Journal. Minneapolis (Minnesota), 15. 10. 1902, s. 3.
12. *Sever Chicago Children Operated Upon By the Surgeon Brought From Vienna By Armour*. The Bee. Earlinton (Kentucky) 16. 10. 1902, s. 6.
13. *Operated in Public*. The Pacific Commercial Advertiser. (Honolulu (Hawaiian Islands) 23. 10. 1902, s. 9.
14. *Looking for Lorenz*. New-York Tribune. New York 2. 11. 1902, s. 11.
15. *Straightener of Children*. The Minneapolis Journal. Minneapolis (Minnesota) 17. 1. 1903, s. 21.
16. *On a Tour of Mercy*. The Evening Star. Washington D. C. 16. 12. 1902, s. 11.
17. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 148.
18. *Great Surgeon Comes To Restore the Halt*. The San Francisco Call. San Francisco (California) 3. 11. 1902, s. 1.
19. *Dr. Lorenz's Work. He Performs Free Operation in California*. The Minneapolis Journal. Minneapolis (Minnesota) 6. 11. 1902, s. 3.
20. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 149.
21. Tamtéž, s. 149–150.
22. Tamtéž, s. 150.
23. Tamtéž, s. 152.
24. Tamtéž, s. 153.
25. *Northwestern University Honors Prof. Adolf Lorenz*. The Saint Paul Globe. St. Paul (Minnesota) 29. 11. 1902, s. 5.
26. *Crippled Children to Be Treated Free*. The St. Louis Republic. St. Louis (Missouri) 16. 11. 1902, s. 8.
27. *On a Tour of Mercy...*, s. 11.
28. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 157.
29. Tamtéž, s. 157–158.
30. Tamtéž, s. 159.
31. *Dr. Lorenz Here; His Plans*. The Sun. New York 14. 12. 1902, s. 1.
32. *Dr. Lorenz Performs Successful Operation for Double Clubfoot*. New-York Tribune. New York 19. 12. 1902, s. 3.
33. *Loves Little Folks. Dr. Lorenz Tells of His Work For Crippled Children*. Barre Evening Telegram. Barre (Vermont) 16. 12. 1902, s. 3.
34. *On a Tour of Mercy...*, s. 11.
35. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 175.
36. *Dr. Lorenz's Christmas*. The Daily Morning Journal and Courier. New Haven (Connecticut) 26. 12. 1902, s. 1.
37. *What Lorenz Has Made*. New-York Tribune. New York 26. 12. 1902, s. 1.
38. *Aldermen To Lorenz. Resolution Presented at City Hall*. New-York Tribune. New York 31. 12. 1902, s. 1.
39. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 176.
40. Tamtéž, s. 177.
41. Tamtéž, s. 155.
42. Tamtéž, s. 161.
43. *Dr. Adolf Lorenz*. The Pacific Commercial Advertiser. Honolulu (Hawaiian Islands) 13. 1. 1903, s. 4.
44. *Dr. Lorenz Considered*. The Indianapolis Journal. Indianapolis (Indiana) 27. 12. 1902, s. 4.
45. *The Lorenz Method*. The Evening Star. Washington, D.C., 4. 12. 1902, s. 7.
46. *Lorenz Makes Two More Glad*. The Evening World. New York 16. 12. 1902, s. 3.
47. *Great Surgeon Comes...*
48. *What Lorenz Has Made...*
49. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 147.
50. Tamtéž, s. 169.
51. *Dr. Lorenz Here; His Plans*. The Sun. New York 14. 12. 1902, s. 1.
52. LORENZ, Adolf: *My Life...*, s. 171.
53. Tamtéž, s. 160.
54. Tamtéž, s. 155.
55. Tamtéž, s. 158.
56. Tamtéž, s. 214.
57. *Professor Lorenz in Wien*. Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe). Wien 21. 1. 1903, s. 7.
58. Lolita Armour se coby jediná dcera průmyslníka Armoura, a tedy dědička obrovského impéria, roku 1921 provdala za významného bankéře Jacka Mitchella (1897–1985), jenž později stál u zrodu amerických aerolinií (United Airlines). Zemřela v lednu roku 1976 v nedožitých osmdesáti letech.
59. *Loves Little Folks...*

Nemocnice Řádu německých rytířů ve Vrbně pod Pradědem v první polovině 20. století

Mgr. Hana Komárková, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě

„Zivilspital des Deutschen-Ritterordens“

Se stavbou vrbenské nemocnice se oficiálně započalo 27. července 1896, kdy byl rozhodnutím c. k. zemské vlády slezské v Opavě č. 13436 schválen záměr vybudovat na místě původní fary nemocniční budovu z prostředků poskytnutých obcí.¹ Othmar Kloske ve své *Kronice města Vrbná* uvádí, že základní kámen byl položen dne 4. září 1896 a stavba za 25 000 zlatých, které darovalo město Vrbná, byla za přítomnosti tehdejšího velmistra Řádu německých rytířů arcivévody Evžena Rakousko-Těšínského slavnostně vysvěcena převorem Maximilianem Finkem 8. prosince 1897.²

Správa i provoz nemocnice připadly řádovým sestrám. Podle Kloskeho se okolo roku 1911 o pacienty staralo celkem šest sester a jeden ordinář, kterým byl od založení špitálu MUDr. Karl Straube.³ Řád německých rytířů v regionu provozoval celou řadu veřejných nemocnic, zmiňme např. Opavu (nemocnice sv. Alžběty), Bruntál, Ryžoviště nebo Dolní Dlouhou Loučku. Vrbenská nemocnice patřila s přibližně dvěma desítkami lůžek k těm menším, disponovala nicméně dostatečným vybavením. Kloske uvádí, že vedle zhruba osmnácti standardních lůžek byly k dispozici i dva dvoulůžkové infekční pokoje. Fotografie z let 1923–1938 dokládají rovněž existenci operačního sálu a místnosti s rentgenem.⁴ Poněkud přesnější představu o vybavení nemocnice (a úkonech zde běžně prováděných) nám přináší až o více než tři desítky let později vyhotovený inventář nemocničního vybavení, který je dnes uložen ve fondu Městského národního výboru Vrbná pod Pradědem.⁵ Díky němu víme, že minimálně do konce druhé světové války probíhaly v nemocnici vedle chirurgických zákroků všeho druhu také porody a elektroléčba.

Jsou to často jen sotva patrné stopy v písemných pramenech, letmé zmínky v úředních knihách a městských kronikách, korespondenci, pamětech nebo na stránkách regionálního tisku, díky nimž se lze pokusit o rekonstrukci toho, jak vrbenská nemocnice vypadala, fungovala a jaké místo zaujímal v životě místní komunity. Cílem následujících řádků je ukázat, z jakých pramenů přitom můžeme vycházet a s jakým typem informací se setkáváme. Snad přispějí i k objasnění osudů instituce, která přestala existovat nedlouho po skončení druhé světové války.

Pokladní deník a finanční záležitosti nemocnice

Jeden z bezesporu nejdůležitějších zdrojů informací pro první léta existence nemocnice představují účetní záznamy dochované v pokladní knize z let 1897–1926.⁶ Díky nim jsme schopni např. sledovat financování instituce ze strany Řádu německých rytířů. Ten hned v prvním roce vyplatil nemocnici ve čtyřech splátkách dohromady téměř 9 000 korun a v poměrně velkorysě podpoře pokračoval i v pozdější době. Vedle příjmů jsme schopni identifikovat i běžné a méně

Budova bývalé nemocnice přiléhající k řádovému klášteru (ZA v Opavě)

obvyklé výdaje. Zpočátku tak v seznamech figurují kromě opakujících se plateb místním řemeslníkům také nákupy běžné výbavy (např. lůžkovin, nočních košil, čepic, ponožek nebo nemocniční obuvi, ale i křížů na zeď, koberce nebo svítilen). Později přibývají např. výdaje za služební personál (lékaři, děvečky a sloužící), účty za farmaka nebo položky zahrnující opravy a údržbu nemocničního vybavení. Od jara roku 1909 přibýly k úhradě také poplatky za čerstvě nainstalovaný telefonní přístroj.⁷ V období první světové války výrazným způsobem vzrostly náklady na ošetřované pacienty i jejich počet. Celkové množství tzv. ošetřovacích dní v měsíci se více než zdvojnásobilo, v některých obdobích dosahovalo až trojnásobku standardního objemu před a po vypuknutí konfliktu. V nemocnici byli ošetřováni řádoví vojáci a později i důstojníci⁸ a péčí o ně bylo pověřeno šest sester.

Záznamy v pokladním deníku poskytují přesné údaje jen do prosince roku 1926. K dalšímu vývoji finanční situace se již sice nedochovaly systematicky vedené účetní knihy, jejich roli ale může částečně převzít aktový materiál, konkrétně korespondence uložená ve fondech Zemského archivu v Opavě.⁹ Z dopisů z konce 30. let minulého století, které si mezi sebou čile vyměňovali zástupci velmistrovské správy v Bruntále a vrbenský farář P. Amand Hornich¹⁰ pověřený vedením nemocnice, se např. dozvídáme o tíživé situaci vyvolané zřejmě doznívající hospodářskou krizí a jejími dopady na ekonomiku meziválečného Československa. Např. v říjnu 1929 tak musel farář v dopise velmistrovi Kleinovi podrobně vysvětlovat, za jakých okolností došlo k překročení rozpočtu na instalaci rozvodů teplé vody, a obhajovat další – podle něj nutné – investice. O tom, že prostředků se nedostávalo nejen vrbenské nemocnici, svědčí dopis z 31. prosince 1932 adresovaný vedení nemocnice. Představitelé velmistrovské správy v něm upozorňují vedení nemocnice na nutnost provedení škrťů ve výdajích na dobročinnost vyvolanou neutěšeným hospodářským vývojem. Pokud se podle nich nepodaří výdaje dostatečně osekát a ušetřit, varují, že bude nutné přistoupit k pozastavení činnosti některých institucí, které provozují humanitární

aktivity. Jako odstrašující příklad uvádí uzavření nemocnice v Dolní Dlouhé Loučce. Vedení nemocnice je nabádáno ke snížení objemu poskytované péče, zredukování počtu neobsazených lůžek nebo vyvíjení většího tlaku na obecní samosprávu za účelem zvýšení podílu města na financování nemocniční péče. Finanční situace špitálu se zjevně nelepšila ani ve druhé polovině 30. let. V únoru 1937 např. žádal Hornich odložení pravidelných plateb do penzijního fondu řádových sester. Nedostatek prostředků zdůvodňoval mimo jiné nízkým počtem pacientů. Odpověď velmistra z března téhož roku povolující odložení splátek obsahovala opět pobídku k větší spolupráci s místní samosprávou a s lékaři zdravotních pojišťoven.

Hledání nového ordináře a poskytované služby

Nahlédnout za clonu strohé řeči čísel a oficiálních dokumentů a spatřit osudy konkrétních lidí spojených s chodem nemocnice umožňují další materiály dochované spolu s výše zmíněnou korespondencí.¹¹ Kompletně zdokumentovaný je např. proces výběru a přijímání nového ordináře na konci roku 1929. O lukrativnosti nabízené pozice svědčí fakt, že na základě inzerátu zveřejněného v *Ärztliche Nachrichten* dne 26. srpna 1929 se do výběrového řízení na vrbenského nemocničního lékaře přihlásila asi desítka uchazečů z různých koutů bývalé monarchie. Do užšího výběru postoupilo osm kandidátů, včetně vrbenského lékaře Aloise Sturma, který danou funkci provizorně vykonával od července téhož roku. Volba ale nakonec padla na lékaře z Dvorců u Bruntálu, rodáka z Doubí u Karlových Varů a absolventa pražské německé a vídeňské univerzity Hannese Riebera. Výběrové řízení se samozřejmě neobešlo bez zákulisních intervencí a snahy o ovlivnění výsledku ve prospěch určitého kandidáta. V dopisech různých představitelů regionálního veřejného života z tohoto období adresovaných představitelům řádové správy se tak vedle přání dobrého zdraví často objevují slova podpory a doporučení či zmínky o bezvadnosti rodinného života některého z uchazečů.¹²

Aktový materiál z fondu velmistrovské správy obsahuje také soubor písemností týkajících se konkrétního případu, který musel dr. Rieber z pozice nemocničního lékaře řešit.¹³ Důvodem archivování dokumentace byla zřejmě závažnost celé situace, neboť se týkal pracovního úrazu zaměstnance řádového dřevozpracujícího provozu v Ludvíkově. Z komunikace mezi vrbenskou a opavskou nemocnicí a úřadem velmistra vyplývá, že v březnu roku 1931 byl dr. Rieber povolán k případu dřevorubce zasaženého kmenem pokáceného stromu. Rieber konstatoval, že byla zasažena pravá strana zad a kromě krvácejících šrámů v postiženém místě utrpěl pracovník ještě pohmožděninu pravého palce. Dřevorubec Wilhelm Hackenberg¹⁴ byl na místě ošetřen a převezzen na rentgen do nemocnice. Nebylo zjištěno další poškození páteře, proto byl dřevař po střídavém domácím léčení Rieberem již na konci března uschnopěn. O více než rok později se však postižený dostavil do ordinace vrbenského lékaře Straubeho a stěžoval si na neustávající revmatickou bolest, která po absolvování ozdravného pobytu v lázních Piešťany vyústila v atrofii postiženého svalu. Rieber k celému případu poznamenává, že ani následné rentgenové vyšetření neprokázalo zjevné poškození páteře a že se díky dobré fyzické kondici postiženého na celý problém přišlo příliš pozdě (téměř rok a půl po úrazu). Bylo nicméně nutné celý případ dobře zdokumentovat, aby měl postižený dřevorubec nárok na výplatu úrazového pojištění. Případ nešťastného Wilhelma Hackenberga dokládá, že mezi primární úkoly vrbenské nemocnice patřilo zabezpečování základní i náročnější zdravotní péče o zaměstnance řádových podniků a její fungování bylo zcela v zájmu podnikatelských elit regionu.

Druhá světová válka

Průběh válečných let nám přibližuje korespondence mezi zástupci města Vrbna a nadřízenými úřady v Bruntále a Liberci z let 1939–1942. Ve fondu Archiv města Vrbna pod Pradědem se pod jednoduchým označením *Nemocnice řádu německých rytířů* dochovaly celkem čtyři dopisy.¹⁵ Autorem nejstaršího z nich, datovaného k 1. srpnu 1939, je vrbenský starosta Emil Zöllner, který

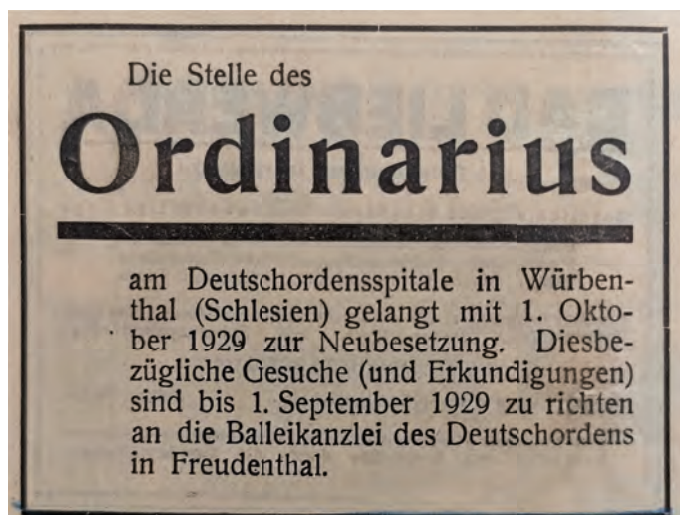
jeho prostřednictvím reagoval na pokyn zmocněnce pro vládní obvod Opava (Stillhaltekommissar für Organisationen) ze dne 7. 7. 1939, aby město Vrbno zpětně od 1. 7. t. r. převzalo správu bývalé řádové nemocnice do svých rukou. Zöllner se však – zejména v souvislosti s vidinou pro město neúnosných finančních nákladů – vyslovuje proti tomu a argumentuje původní dohodou, podle níž mělo dojít k převzetí až v lednu následujícího roku.¹⁶ Také další dopisy potvrzují, že správa takové instituce znamenala pro městský rozpočet značnou zátěž. Přesto její význam pro obyvatele Vrbenska dalece převyšoval případné náklady na její provoz. Patrné je to i z další komunikace mezi vrbenským starostou a bruntálským landrátem z prosince roku 1941. Zastupitelstvo města se tehdy rázně vymezilo proti snaze převést nemocnici na okres Bruntál. Argumenty, které přitom zaznívají, se nápadně podobají těm, co o pár let později použijí členové nově etablované místní správní komise Vrbno ve Slezsku. Zdůrazněn je především význam pro obec i obyvatele širšího okolí. Finanční náročnost v prvních letech války má potom podle zástupců města vykompenzovat zvýšení sazeb za prováděné úkony a zmíněna je i skutečnost, že město má stále dostatek prostředků na případné subvence. Logiku spatřují vrbenští zastupitelé také v tom, že správa nemocnice vybudované z prostředků vrbenských občanů na konci minulého století má přirozeně po zrušení řádu připadnout obci. Jako jeden z argumentů je využito i znění příslušných paragrafů v *Deutsche Gemeindeordnung* z ledna 1935.

Zmínku o bezprostředním poválečném fungování nemocnice nalezneme v jednom z bezesporu nejzajímavějších pramenů pro novodobé dějiny města Vrbna pod Pradědem – vzpomínkách Marie Billichové.¹⁷ Její neocenitelné přímé svědectví o průběhu osvobození pohraničního města zaznamenané na devatenácti strojopisných listech obsahuje ve vztahu k nemocnici, bohužel, pouze lakonické konstatování: „*V nemocnici už dělají jeptišky samy, co je zapotřebí.*“ Poznámka je součástí zápisu ze 14. května 1945. O stavu jedné ze zřejmě nově budovaných součástí nemocnice se více dozvídáme v souvislosti s výskytem několika případů úplavice v červnu 1945.¹⁸ V rámci přípravy na případnou epidemii Marie Billichová, coby předsedkyně samozvaného národního výboru, sama kontrolovala připravenost „*infekčního baráku za nemocnicí*“, přičemž byla nucena konstatovat, že se nenachází v odpovídajícím stavu: „*Myslela jsem, že je hotový, ale je nutno ještě vybělit, napustit podlahy, zasklít okna, postavit kamna, instalovat záchody atd. Mimo to se musí postavit barák pro ošetřující personál.*“ Následující den pisatelka zaznamenala zprávu o první oběti, kterou si nemoc vyžádala: „*První případ úplavice zemřel. Je to stará Springrová. Zdalipak se nemoc nerozšíří?*“

Situaci v nemocnici se Billichová věnuje ještě na jednom místě – v zápisu ze dne 24. května 1945. Krátká poznámka informuje o očekávaném příjezdu MUDr. Arnošta Barneta, který by měl fungovat jako pomocník dr. „*Stroma*“.¹⁹ Působení lékaře Arnošta Barneta ve Vrbně se v následujícím roce stalo předmětem sporu mezi vrbenskou místní správní komisí a Okresní správní komisí v Bruntále.²⁰ Dne 7. ledna 1946 se správní komise na svém zasedání ve večerních hodinách usnesla, že Arnoštu Barnetovi nepovolí odchod do Bruntálu, kde měl nastoupit službu v nemocnici. O svém rozhodnutí jej bezprostředně poté informovala. Už o tři dny později ale do Vrbna dorazila rozhořčená odpověď předsedy Okresní správní komise v Bruntále Jana Doležala. Stroze v ní oznámil, že rozhodnutí místní správní komise bylo zrušeno a Arnošt Barnet na místo v Okresní veřejné nemocnici v Bruntále navzdory zákazu už 7. ledna nastoupil. Své sdělení ještě doplnil pro místní nepříteli potěšující zprávou, že „*nemocnice ve Vrbně se dnem 10. 1. 46 úředně dle nálezů okresního lékaře uzavírá*“. Konflikt vyvolaný nařízeným odchodem dr. Barneta do Bruntálu představuje jednu z počátečních epizod boje o poválečnou záchranu existence vrbenské nemocnice, který se s přestávkami táhnul po celou druhou polovinu 40. let.

Boj za záchranu nemocnice

O tom, za jak důležitou pro život v regionu považovali existenci nemocnice ve Vrbně pod Pradědem i jeho pováleční obyvatelé, vypovídá série rozhořčených protestů, které vyvolalo

Inzerát z 26. srpna 1929, v němž je oznamováno výběrové řízení na lékaře (ZA v Opavě)

zmíněné jednání Okresní správní komise v Bruntále. Ta o zrušení nemocnice rozhodla za deklarované podpory Zemského národního výboru v Moravské Ostravě a „bez našeho vědomí“, jak uvádí *Pamětní spis* místní správní komise Vrbno z 11. ledna 1946.²¹ Nelze se ubránit jistému srovnání se situací na počátku 40. let, kdy se v podobné situaci ocitli místní ve vztahu k nacistické správě okupovaných Sudet a ve svém boji o zachování nemocnice pod správou města využívali podobné argumenty. „Jako řádní zástupci všeho obyvatelstva bez rozdílu stavů a smýšlení, opírajíce se o Magnu charitu [sic!] lidu českého, tj. o košický vládní program,

vznášíme neodvolatelný protest proti zrušení městské nemocnice ve Vrbně,“ pokračují autoři čtyřstránkové výzvy, pod kterou jsou podepsáni předseda komise Jindřich Gelnar²² a pozdější obecní kronikář Josef Sadílek. Na Košický vládní program se ve svém apelu odvolávají ještě v závěru, který následuje po podrobném výčtu důvodů pro zachování provozu nemocnice. Seznam má celkem čtrnáct bodů; mezi snesenými argumenty se na prvním místě uvádí odlehlost Vrbna od okresního města, jeho funkce přirozeného centra celé horské oblasti, dále je odkazováno na vrbenské průmyslové provozy a nutnost zajištění kvalitní péče pro jejich zaměstnance, kteří jsou denně vystaveni nebezpečí pracovního úrazu. Přitom je zdůrazněn přínos místního lesního hospodářství a na něj navázaného dřevozpracujícího průmyslu, a to nejen pro region, ale i celou republiku. Vyzdvihován je význam služeb poskytovaných nemocnicí, zejména možnost využití rentgenu, který je v každodenní permanenci také z důvodu navýšení podílu dosud nekvalifikované pracovní síly po odsunu německých dělníků a který šetří finance potenciálně vynaložené na převoz raněných do Bruntálu. V této souvislosti je blíže popsána neutěšená dopravní situace mezi Vrbnem a okresním městem. V důsledku válečných událostí je podle pisatelů téměř nemyslitelná cesta vlakem (podle *Pamětního spisu* trvá až dvě a půl hodiny s nutností obcházet pěšky zničený železniční tunel) a i v případě, že by v budoucnu byl k dispozici jiný dopravní prostředek, sjízdnost cest nelze zaručit zejména v zimním období. Pro dokreslení iracionálnosti rozhodnutí o zrušení nemocnice je připomenuto odvolání takového nařízení ze strany nacistické správy, respektive libereckého zdravotnického rady, který zapadnul s vozidlem do závěje na cestě z Vrbna, jak tvrdí autoři spisu. V neposlední řadě pisatelé výzvy zmiňují nutnost poskytování kvalitní zdravotnické péče pracujícímu lidu rekreujícímu se v horských střediscích.

Se svou výzvou nezůstali zástupci místní správní komise Vrbno sami. Již o den dříve je datován podobný dokument označený svými autory, členy místní správní komise Suchý Zejf (dnes Suchá Rudná), jako *Resoluce*.²³ Ústy svého předsedy Josefa Klimeše se ohrazují proti rušení instituce zejména s ohledem na zajištění péče o zdraví zimních návštěvníků hor. Argumentují v podstatě stejně jako jejich vrbenští kolegové. Z protestního listu jde cítit hořkost z vývoje v odlehleém a centrálními úřady upozadřovaném pohraničí, když čteme: „Bylo by velmi kupodivu, kdyby i přes tento protest byla tato nemocnice zrušena v době, kdy i ve vnitrozemí mimo zavedené nemocnice budují se nové.“

Do řešení celé záležitosti byl následně zapojen i významný ostravský lékař MUDr. František Slabihoudek, pozdější ředitel Okresního ústavu národního zdraví v Ostravě a v Bohumíně.²⁴ O jeho pohledu na celou záležitost se dozvídáme ze svědectví zpravodaje, který po setkání

Operační sál (ZA v Opavě)

s ním informoval zhruba týden po podání protestu (17. 1. 1946) dopisem členy místní správní komise ve Vrbně.²⁵ Ze zprávy vyplývá, že podle Slabihoudka se Okresní správní komise v Bruntále ve věci zrušení vrbenské nemocnice neprávem zaštiťuje souhlasem Zemského národního výboru, na což osobně upozornil jejího předsedu J. Doležala. Zmiňuje však také, že k jistému nedorozumění mohlo dojít v důsledku obecné deklarace záměru ministerstva zdravotnictví ušetřit rušením malých nemocnic. Jako další pádný důvod pro zrušení ze strany Bruntálu uvádí nedostatek pacientů bruntálské ne-

mocnice. Zpráva obsahuje i tři návrhy řešení problému, které MUDr. Slabihoudek doporučuje správní komisi ke zvážení. Podle něj by se situace dala řešit buď ustavením vrbenské nemocnice coby expozitury nemocnice v Bruntále, nebo převedením instituce pod správu Bruntálské nemocenské pojišťovny. Jako nejméně vhodná varianta se mu jeví, aby město provozovalo nemocnici na vlastní náklady. Slabihoudek nicméně podle zpravodaje místní správní komise ubezpečuje, že v případě vrbenské nemocnice: „nehrozí naprosto žádné nebezpečí, že by v nejbližší době měla být zrušena.“ Další projednání celé záležitosti navrhnul autor zprávy odložit na počátek února, kdy se v nedaleké Karlově Studánce (právě za přítomnosti MUDr. Slabihoudka) odehraje sjezd lékařů.

Všechny snahy místních obyvatel ale vyzněly na prázdno. Zachování fungující a plně vybavené nemocnice ve Vrbně nebylo v souladu s centralizační politikou nastupujícího režimu. O dalších osudech nemocniční budovy vypovídá dochovaná korespondence mezi Úřadovnou sociálního pojištění v Bruntále a městským národním výborem z podzimu roku 1947 ve věci pronájmu místnosti s rentgenem ve Vrbně.²⁶ Zmocněnec ÚSP Novotný se v dopise ze 14. října 1947 obrátil na představitele města Vrbna s prosbou o možnost využívat jednu místnost s rentgenem v bývalé nemocniční budově pro potřeby provádění revizních prohlídek „*práce neschopných pojištěnců*“ lékařem pověřeným ÚSP. Žádost byla podle pisatele nejprve projednána se zdravotním referentem Elingerem a vrbenským obvodním lékařem MUDr. Bakalou. Vrbenský národní výbor následně směřoval písemný dotaz týkající se podmínek možného pronájmu prostor i přístroje na představitele Veřejné okresní nemocnice v Krnově. Po obdržení odpovědi s radami a instrukcemi zaslal 12. listopadu předseda MNV Ladislav Hanák seznam podmínek pronájmu (včetně požadavku na odvádění 10 % z výkonu za každou prohlídku ve prospěch vlastníka) zmocněnci ÚSP Novotnému. V korespondenci se setkáváme poprvé se jménem MUDr. Bakaly, který nastoupil ve Vrbně namísto vysídleného německého lékaře Sturma. Informuje nás o tom vrbenská kronika zachycující léta 1947 až 1954.²⁷ Podle záznamu v kronice Bakala po zrušení lůžkového oddělení provozoval v budově bývalé nemocnice pouze ordinaci. Zbytek vybavení byl předán okresu. V roce 1949 bylo potom na tehdejší Gottwaldově třídě ve Vrbně zřízeno zdravotní středisko, kde působili postupně lékaři Graf a Paterna.

Představitelé MNV Vrbno ve Slezsku se však myšlenky na fungující nemocnici ve svém městě nechtěli tak snadno vzdát. Dokládá to jejich iniciativa za znovuzřízení nemocnice z ledna roku 1949. K té se v průběhu prvních dvou měsíců roku připojili také zástupci obce Ludví-

kov a Karlovice i zaměstnanci celé řady vrbenkých podniků (např. tzv. „Kovovky“ – závodu spadajícího pod KOH-I-NOOR, Přádělny lnu Vrbno ve Slezsku nebo vrbenkých skláren či pily).²⁸ Většina reakcí na snahu o vzkříšení vrbenké nemocnice byla pozitivních, objevovaly se v nich ale také pochybnosti o dostatečné vybavenosti zařízení. Zřejmě i z toho důvodu byla ve dnech 12.–19. ledna 1949 provedena revize bývalé nemocniční budovy a pořízen soupis veškerého vybavení.²⁹ Třicetistránkový seznam podává mimo jiné svědectví o šíři v dřívějších dobách poskytované péče – zahrnuje širokou škálu chirurgických nástrojů (včetně potřeb k provedení porodu i nejrůznějších typů operací), sterilizační a dezinfekční přístroje, ohřívače, příslušenství k rentgenu, množství nejrůznějšího obvazového materiálu, ale i další vybavení včetně nábytku, nádobí a prádla. Zachycuje také vnitřní uspořádání budovy – od půdy, přes první patro s pěti standardními pokoji, koupelnou, dvěma záchody, verandou, která sloužila jako sklad, a ordinací, přízemí se třemi pokoji, porodním sálem, dvěma záchody, temnou komorou a rentgenem, operačním sálem, místností pro diatermii (léčbu elektrickým proudem), kancelář s kuchyňkou a ordinací, jejíž vybavení sepsal již výše zmíněný referent Elinger, po sklep, zahradu a kumbály na dvorku, z nichž některé sloužily k ukládání zahradnického náčiní, jiné jako provizorní márnice.

Smutným svědectvím o neúspěchu pokusu o oživení nemocniční péče ve Vrbně je seznam předmětů (zejména prádla), které byly dne 15. července 1950 se svolením referenta práce a sociální péče Vojtěcha Doležala předány z budovy bývalé nemocnice do užívání vrbenké mateřské školy zastoupené Miriam Kudrnovou.³⁰ Ještě na podzim roku 1949 přitom plénum MNV projednávalo návrh vybudovat v prostorách bývalé nemocnice alespoň „ústav pro léčení tuberkulózy kostí“, který byl ale zamítnut krajskou zdravotní komisí. Namísto toho se uvažovalo o zřízení útulku pro přestárlé osoby.³¹ Již v létě následujícího roku ale plénum odsouhlasilo převzetí nemocničních lůžek a dalšího vybavení za účelem zřízení městské noclehárny.³² V bývalém klášteře a nemocnici ještě minimálně do podzimu roku 1950 užívaly určité prostory i řádové sestry, dva pokoje jim sloužily k příležitostnému přespávání a jako skladiště.³³ Po definitivním vyvlastnění a přesunutí dětského útulku z prostor bývalého klášteře byly obě budovy – klášter i nemocnice – dány k dispozici Národní škole Vrbno ve Slezsku.³⁴

Sdílený pokoj (ZA v Opavě)

POZNÁMKY

1. ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – ústřední správa velmistrovských statků na Moravě a ve Slezsku, Bruntál, inv. č. 2331, sign. XXXIII/3, karton 587, Nemocnice řádu ve Vrbně. Jednotka obsahuje korespondenci mezi správou velmistrovských statků v Olomouci (*Hochmeisterische Güteradministration des Deutsch-Ordens in Olmütz*) a místodržitelstvím řádu v Bruntále. Tyto instituce mezi sebou na konci listopadu 1929 na popud zástupců vrbenské nemocnice čile komunikovaly ve věci nalezení onoho schvalujícího usnesení zemské vlády, aby tak mohly být doplněny údaje požadované představiteli bruntálského okresního úřadu.
2. KLOSKE, O. M.: *Dreihundertjähriges Stadtjubiläum. Chronik von Würbenthal: Beitrag zum 300 jährigen Stadt-Jubiläum, 1611–24. 6. 1911.* Würbenthal: Selbstverlag des Verfassers, 1911, s. 64–65. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/svkos/uuid/uuid:3e7ca3f9-ee44-11e4-ae5a-001b63bd97ba> [cit. 29. 03. 2020].
3. KLOSKE, O. M.: *Dreihundertjähriges Stadtjubiläum...*, s. 65.
4. ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – úřad velmistra Bruntál, inv. č. 439, sign. 563.
5. SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/5/4//9, karton 28/5. Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře (dále jen *Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře*).
6. ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – úřad velmistra Bruntál, inv. č. 415, Pokladní deník nemocnice Řádu německých rytířů ve Vrbně pod Pradědem (dále jen *Pokladní deník*).
7. Pokladní deník, s. 133.
8. O skladbě pacientů svědčí záznamy v *Pokladním deníku* rozlišující objem prostředků určených pro péči o vojáka nebo důstojníka na den, např. pro rok 1918; Pokladní deník, cca s. 246–249.
9. ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – úřad velmistra Bruntál, inv. č. 171, sign. 152/1, karton 27.
10. Narozen 27. 1. 1872 v Bruntále, ve Vrbně od 20. 2. 1912 (Ringplatz 19); SOKA Bruntál, f. Okresní úřad Bruntál, inv. č. 804.
11. ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – úřad velmistra Bruntál, inv. č. 171, sign. 152/1, karton 27.
12. Viz např. dopis jesenického faráře z 27. srpna 1929 s vřelým doporučením dr. Grögera, jesenického lékaře, který byl sice zařazen do užšího výběhu kandidátů, ale vybrán nebyl. Přispěly k tomu pravděpodobně blíže neurčené stížnosti na jeho osobu, o nichž se zmiňuje protokol z výběrového řízení; ZA v Opavě, f. Němečtí rytíři – úřad velmistra Bruntál, inv. č. 171, sign. 152/1, karton 27.
13. Tamtéž.
14. Podle sčítacího operátu z roku 1921 pocházel Hackenberg z Dolního Domašova a žil se svou ženou Adolfine v Ludvíkově v domě čp. 44; SOKA Bruntál, f. Okresní úřad Bruntál, inv. č. 801.
15. SOKA Bruntál, f. Archiv města Vrbno pod Pradědem, inv. č. 46, karton 1. Součástí jednotky je také jeden korespondenční lístek z března 1970, jehož prostřednictvím ředitel Okresního archivu Bruntál patrně reagoval na dotaz Městského národního výboru Vrbno pod Pradědem týkající se okolností vzniku a fungování nemocnice ve městě.
16. Město nakonec podle dochované korespondence převzalo správu bývalé řádové nemocnice až v dubnu 1940. Viz SOKA Bruntál, f. Archiv města Vrbno pod Pradědem, inv. č. 46, karton 1, dopis vrbenského starosty bruntálskému Landrátu z 12. prosince 1941.
17. SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/14/1//12, karton 44/2.
- Vzpomínky Marie Billichové na osvobození města a první poválečné měsíce roku 1945 (dále jen *Vzpomínky Marie Billichové*), s. 4.
18. *Vzpomínky Marie Billichové*, s. 14.
19. Tamtéž, s. 7. Autorka uvádí jméno stávajícího vrbenského lékaře ve tvaru „Strom“, kronika města Vrbna z let 1947–1954 ale správně zmiňuje MUDr. Sturma; SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/14/2//2, *Pamětní kniha města Vrbna ve Slezsku* (dále jen *Pamětní kniha města Vrbna ve Slezsku*), s. 110.
20. Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře.
21. Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře, *Pamětní spis*.
22. Gelnarovo působení ve funkci zmiňuje krátce vrbenská městská kronika z let 1947–1954. Podle záznamu v ní se mělo jednat o bývalého hutníka, který do Vrbna přišel z Poruby. Funkce, ve které jej vystřídal Jindřich Kocián, se vzdal již roku 1946, a to ze zdravotních důvodů. Kronika k jeho krátkému funkčnímu období v čele instituce lakonicky poznamenává, že: „V Nár. výboře pracoval dle svých nejlepších sil, ač bylo někdy velmi těžko vyhovět všem (...)“; *Pamětní kniha města Vrbna ve Slezsku*, s. 104.
23. *Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře, Resoluce*.
24. KRYGEL, O.: *Profesor MUDr. František Slabihoudek – významný představitel ostravského zdravotnictví*. In: JIŘÍK, K. (ed.): Ostrava: sborník příspěvků k dějinám a výstavba města. 5. [díl]. Ostrava 1969, s. 355–357.
25. *Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře*. Identitu zpravodaje nebylo možné určit, podpis za textem zprávy je nečitelný.
26. *Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře*.
27. *Pamětní kniha města Vrbna ve Slezsku*, s. 110–111.
28. *Veřejná nemocnice – jednání o zrušení, protestní akce, soupis inventáře*.
29. Tamtéž.
30. Tamtéž.
31. SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/1/1//4, kniha 4, nestr. (zápis o schůzi pléna MNV z 25. 11. 1949).
32. Tamtéž (zápis ze schůze 2. 6. 1950).
33. Dokládá to čilá korespondence mezi Milosrdnými sestrami Křížáckého řádu P. Marie v Opavě a referátem práce a sociální péče MNV Vrbno ve Slezsku a zástupci charity; SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/5/4//8, karton 28/4. Konfiskace budovy dětského útulku Charity (bývalý klášter). Do podzimu roku 1950 fungoval v bývalém klášteře dětský útulek, ten byla ale na základě rozhodnutí MNV zrušen, respektive přesunut do Bruntálu; SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/1/1//4, kniha 4, nestr. (zápis o schůzi pléna MNV z 1. 9. 1950).
34. Viz SOKA Bruntál, f. Městský národní výbor Vrbno pod Pradědem, inv. č. CZ227201010//48//1/5/4//8, karton 28/4. Konfiskace budovy dětského útulku Charity (bývalý klášter).

MUDr. Otto Gödl

– lékař, badatel i spisovatel

Mgr. Michaela Kollerová, Vlastivědné muzeum v Šumperku

Dějiny poskytování zdravotní péče v oblasti šumperského regionu jsou spojeny s celou plejádou lékařských osobností, které působily v některé ze zdejších nemocnic, specializovaných léčebných ústavech nebo jsou spjaty s lázeňským prostředím. Mnozí z těchto doktorů se však do paměti regionu zapsali i obětavými výkony v rámci svých soukromých praxí. Při plnění svého poslání se nespolehali jen na odbornost, ale důvěry a obliby u pacientů dosahovali rovněž pro svůj citlivý a uvážlivý přístup.

Řada těch, jež svůj život zasvětili plnění Hippokratovy přísahy, se zároveň aktivně zapojila do veřejného dění – řadili se mezi přední členy spolků, vstupovali do komunální politiky, cizí jim nebyla ani dobročinnost. Životní osudy mnohých lékařských osobností již byly vcelku dobře zmapovány a jejich jména jsou pro regionální vlastivědce poměrně dobře známa, jiné na své bližší poznání ještě čekají. Jméno šumperského rodáka MUDr. Otto Gödla (1878–1924) se sice objevuje v řadě biografických slovníků a příruček, nicméně charakteristika se vztahuje převážně k jeho vlastivědné práci a literární tvorbě. Autorka tohoto příspěvku se pokusila za pomoci zejména archivních materiálů rozšířit poznání jeho působení coby lékaře.

Budoucí doktor se narodil 6. března 1878 v domě čp. 7 stojící v ulici Langegasse.¹ Matka Helene pocházela ze zámožné šumperské rodiny Brandhuberů.² Otec Karl Ignatz Gödl, rodák z obce Brníčko ležící nedaleko Zábřehu, zajišťoval rodině živobytí jako obchodník s koloniálním zbožím. Manželé Gödlovi vychovali šest synů, přičemž Otto byl pátý v pořadí. Všem bratrům se dostalo náležitého vzdělání a v dospělosti dosáhli na významné posty v řadě velkoměst tehdejší rakousko-uherské monarchie.³ Rodnému městu zůstal věrný po celý svůj život jen Otto, s výjimkou studentských let.⁴ Nižší stupeň gymnázia absolvoval ještě v Šumperku, poté navštěvoval reálné gymnázium v Hranicích. Středoškolská studia uzavřel maturitní zkouškou roku 1896. Na několik dalších let se mu stala domovem Vídeň, kde se na zdejší univerzitě připravoval na dráhu lékaře. Studia medicíny úspěšně dokončil a v březnu roku 1902 byl slavnostně promován.⁵

Mladý muž se nevyhnul vojenské službě, kterou nastoupil roku 1901. Byl přiřazen k 13. zeměbranceckému pluku v Olomouci a dobu vojny zde strávil jako pomocný lékař. Od roku 1903 byl převeden do zálohy, a to u stejného pluku a ve stejné pozici.⁶ V témže roce se také vrátil do

Dr. Otto Gödl (1878 – 1924).

MUDr. Otto Gödl (zdroj: Státní okresní archiv Šumperk)

Městská nemocnice v Šumperku na pohlednici z počátku 20. století (zdroj: Vlastivědné muzeum v Šumperku)

rodného Šumperka. Od 1. dubna nastoupil jako sekundář v městské nemocnici, která od roku 1896 sídlila v nově vybudovaném areálu při Urtlaufstrasse.⁷ V této době mu byl přiznán roční plat ve výši 800 korun a k tomu měl byt a stravu zdarma. Jeho nadřízeným byl tehdejší ředitel nemocnice dr. August Hager, jedna z nejvýraznějších lékařských osobností v dějinách města Šumperka.⁸ Kromě práce v nemocnici vykonával dr. Gödl také funkci závodního lékaře a záhy si otevřel svou vlastní ordinaci praktického lékaře. Zpočátku bylo možné jeho pomoc vyhledat v domě stojícím na rohu Marktplatz a někdejší Klostersgasse.⁹ Zde také bydlel se svou rodinou, o níž bude pojednáno níže. Mezi roky 1910 a 1911 (přesné datum se zjistit nepodařilo) se přestěhoval do nájemního domu na Schillerstrasse 288/8.¹⁰

V rámci své praxe se dr. Gödl specializoval především na obor porodnictví a pediatrie. V dobovém tisku byl hodnocen jako znamenitý specialista. Důvěru pacientů a pacientek si dokázal získat zejména svou klidnou a milou povahou, k nemocným přistupoval s citlivostí.¹¹ Medicína ovšem v té době stále měla své limity, kdy ani sebelepší lékař nic nezmohl. Tato skutečnost zasáhla i do osudu jeho vlastní rodiny. V dubnu roku 1906 uzavřel sňatek s Elisabeth (Elsou) Schay, narozenou roku 1883 v Šumperku, kde její otec Wilhelm Schay vlastnil tkalcovnu lněných látek.¹² Z manželství vzešly tři děti. Syn Heimo, budoucí lékař a specialista v oboru očního lékařství, přišel na svět roku 1907. O čtyři léta později se narodila dcera Ingeborg a jako poslední roku 1916 dcera Oda. Bohužel o prostřední dítě manželé Gödlovi přišli v roce 1915, kdy čtyřletá dívka podlehla zánětu mozkových blan.¹³

V té době již naplno zuřily boje první světové války, kterou dr. Gödl prožil v armádě. První dva roky sloužil na východní frontě. Uvádí se, že na obvazištích se obětavě a statečně, bez známek jakéhokoli strachu, věnoval ošetřování zraněných vojáků, ačkoli v jeho těsné blízkosti dopadaly nepřátelské střely. Za své zásluhy byl vyznamenán bronzovou medailí Za statečnost a Záslužným křížem. Další dva roky pak působil jako vedoucí lékař ve štýrském Feldbachu, kde byl zřízen velký vojenský špitál.¹⁴

Po skončení války a návratu do Šumperka se opět věnoval především své soukromé lékařské praxi. V pracovní dny ordinoval dopoledne mezi 8. a 9. hodinou, odpolední čas byl pro pacienty vyhrazen od 14. do 15. hodiny. O nedělích a o svátcích přijímal nemocné v čase od 8.30 do 9.30. K dispozici měl také nezbytný telefon.¹⁵ Byl aktivním členem šumperského Okresního spolku německých lékařů Československé republiky, v jehož výboru dlouhodobě působil.¹⁶

Kromě tohoto profesního sdružení se zapojil i do činnosti řady dalších spolků, patřil např. ke členům feriálního spolku vysokoškolských studentů „Frankonia“. Jeho jméno je však bezesporu nejvíce spojeno se šumperským muzejním spolkem, jehož byl spoluzakladatelem. Spolek vznikl roku 1913, kdy byl dr. Gödl zvolen jeho předsedou. V této funkci setrval až do své předčasné smrti. Z pozice předsedy spolku slavnostně otevíral v červenci roku 1921, společně se starostou města Johannem Wiltschkem a dalšími významnými hosty, nově instalovanou expozici městského muzea v Geschaderově domě, kde byl kromě muzejních sbírek ve dvou místnostech uložen také městský archiv. V jeho prostorách trávil dr. Gödl mnoho chvil ze svého jinak vzácného volného času a věnoval se vlastivědné práci. Zajímaly ho zejména starší dějiny rodného města i jeho okolí. Výsledky svých bádání prezentoval veřejnosti na stránkách regionálních periodik (*Nordmährischer Grenzboten*, *Deutsche Warte* aj.). Publikoval např. články pojednávající o morové epidemii v Šumperku roku 1714, místních názvech, středověkých a raně novověkých dějinách města, z jeho autorské dílny pocházejí příspěvky k Novému hradu u Kopřivné nebo Rabštejnu. V jednom z dalších článků se zabýval obsahem návštěvní knihy na Vřesové studánce.¹⁷

Volné chvíle nevyplňoval jen a pouze vlastivědnou prací. Dr. Gödl také oplýval literárním duchem. Skládal básně, psal povídky a rád se svým čtenářům svěřil se svými zážitky a dojmy ze zahraničních cest (např. z Itálie nebo Řecka). Jeho povídky v sobě nesly prvky humoru, místy až černého, a také fantazie. Vybraná šestice těchto povídek, přičemž jedna byla napsána v dialektu z oblasti Podesní, vyšla knižně pod názvem *Lachende Fantastereien*. Útlou knížku vydal šumperský nakladatel Ernst Rudl a byla prezentována jako první titul z edice *Aus der Heimat*.¹⁸

Vydání uvedeného souboru povídek se však jejich autor již nedočkal. Onemocněl rakovinou kostní dřevě.¹⁹ Postup nemoci se snažil brzdít ozdravnými pobyty, ačkoli jako lékař si musel být vědom její nevyléčitelnosti. V předjaří roku 1924 pobýval v jižních Tyrolích, v létě se chystal do lázní Velké Losiny. Mezi těmito pobyty se dále obětavě věnoval péči o své pacienty a nevzdával se ani své oblíbené vlastivědy, navzdory ubývajícím silám se snažil stále navštěvovat městský archiv. Nemoc však nad ním zvítězila. Dr. Gödl zemřel ve svém bytě 14. srpna 1924 ve věku 46 let. Pohřeb se konal o tři dny později. Na poslední cestě jej vyprovázeli nejen členové spolků, jichž byl za svého života členem, ale průvodu přihlíželo také mnoho obyvatel města, z velké většiny jeho někdejší pacienti.²⁰

Obálka knihy *Lachende Fantastereien* (zdroj: Vlastivědné muzeum v Šumperku)

POZNÁMKY

1. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Sběrka matrik, inv. č. 7767, sig. ŠU I 10. Rodný dům stojí dodnes, jeho nynější adresa je Starobranská 52/7.
2. Rodina Brandhuberova patřila k velmi zámožným v Šumperku, Helenin otec Josef Brandhuber (1808–1874) vykonával v letech 1870–1874 funkci starosty, její bratr Karl (1846–1934) byl podnikatel a rovněž on byl politicky činný – v roce 1896 se stal starostou Olomouce a tuto funkci vykonával do roku 1918. *Šumperské portréty (A-E)*. [online]. Citováno 20. 5. 2022. Dostupné z: <https://www.muzeum-sumperk.cz/domains/muzeum-sumperk.cz/index.php/cs/publikace/sumperske-portrety/a-e>.
3. Známý je zejména prvorozený Ing. Karl Gödl, který působil v oblasti strojírenského průmyslu a v meziválečném období vykonával funkci ředitele pražské továrny Škodových závodů. Blíže např. DOKOUPIL, L. (red.): *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Nová řada, sešit 10. (22.). Ostrava 2007, s. 27.
4. LUDWIG, G.: *Dr. Otto Gödl, Arzt, Heimatforscher und Schriftsteller aus Mährisch Schönberg*. Altvater. Stuttgart 1994, roč. 112, č. 4, s. 180; Todesfall. *Mährisches Tagblatt*. Olmütz 10. 11. 1922, roč. 43, č. 255, s. 3
5. *XVI. Jahres-Bericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Mährisch Weisskirchen für das Schuljahr 1896/1897*. Mährisch Weisskirchen 1897, s. 36; *Promotionen*. *Mährisches Tagblatt*. Olmütz 20. 3. 1902, roč. 23, č. 66, s. 4.
6. *Aus dem Verordnungsblatte für die k. k. Landwehr*. *Mährisches Tagblatt*. Olmütz 15. 9. 1903, roč. 24, č. 209, s. 3.
7. V současnosti Nemocniční ulice.
8. SOkA Šumperk, f. Archiv města Šumperka, kart. 496, inv. č. 1347. Více o osobnosti dr. Augusta Hagera např. POLÁČEK, D.: *Historické toulky Šumperskem II*. Šumperk 2017, s. 211–216.
9. Dnešní náměstí Míru a Radniční ulice, dům má současnou adresu Radniční 1.
10. SOkA Šumperk, f. Okresní úřad Šumperk I, kart. 383, inv. č. 1116; kart. 391, inv. č. 1116; kart. 59, inv. č. 1201. *M. U. Dr. Otto Gödl †*. *Nordmährischer Grenzboten*. Mährisch Schönberg 17. 8. 1924, roč. 50, č. 93, s. 4. *Adressbuch für die Stadt Mährisch Schönberg*. Mährisch Schönberg 1911, s. 35. Schillerstrasse je dnešní Hlavní třída.
11. *M. U. Dr. Otto Gödl †...*
12. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Sběrka matrik, inv. č. 7768, sig. ŠU I 11.
13. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Sběrka matrik, inv. č. 10025, sig. ŠU I 46. SOkA Šumperk, f. Archiv města Šumperka, přihlašovací karty 1915–1941, kart. 7, poř. č. 28, inv. č. 2789.
14. *Ehrenhalle des k. k. Landwehr, des k. k. Landsturmes und der k. k. Gendarmerie. Heft 3*. Territorialbereich Krakau. Wien 1916. s. 34; LUDWIG, G.: *Dr. Otto Gödl, Arzt, Heimatforscher und Schriftsteller aus Mährisch Schönberg*. Altvater. Stuttgart 1994, roč. 112, č. 4, s. 180–181; MASCHKE, W.: *Drei nordmährischer Heimatforscher, III: Otto Gödl*. In: GÖDEL, A. (Hrgr.): *Heimatjahrbuch Ostsudetenland*. Band 1. Innig am Ammersee 1953, s. 82.
15. *Handbuch für die Stadt Mährisch Schönberg*. Mährisch Schönberg 1922, s. 99.
16. Informace čerpána z úmrtního oznámení vydaného tímto spolkem a otištěného v *Nordmährischer Grenzboten*. Mährisch Schönberg 17. 8. 1924, roč. 50, č. 93, s. 9.
17. HARRER, F.: *Dr. Otto Gödl †*. *Deutschmährische Heimat*. Brünn 1924, roč. 10, č. 9/10, s. 244–245; MELZER, M.: *Stoletá historie muzea*. In: Melzer, M. (ed.): *Město a jeho obyvatelé*. Šumperk 1996, s. 27–28.
18. LUDWIG, G.: *Dr. Otto Gödl...*, s. 180–181. HARRER, F.: *Dr. Otto Gödl †...*
19. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Sběrka matrik, inv. č. 10643, sig. ŠU I 50.
20. *M. U. Dr. Otto Gödl †...*; HARRER, F.: *Dr. Otto Gödl †...*, s. 244.

Dějiny jesenické nemocnice ve vzpomínkách MUDr. Josefa Neugebauera

Mgr. Jan Petrásek, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Takřka půldruhému století činnosti jesenické nemocnice se dosud nedostalo ucelenějšího zpracování, disponujeme pouze informacemi o jejích počátcích, střídajících se primáriích, víme o postupných dostavbách a podobě v jednotlivých obdobích (avšak s absencí jakýchkoliv dochovaných či známých snímcích jejího interiéru). Přestože podobné informace tvoří základ paměti zdejšího dlouholetého lékaře MUDr. Josefa Neugebauera (či naopak později zachycené lako-nické dějiny nemocnice vycházejí právě z těchto sepsaných memoárů), do textu zařadil rovněž lidsky laděné vzpomínky na jednotlivé doktory, přibližuje vnitřní fungování instituce a na závěr, když se dotýká politických záležitostí po květnu roku 1945, získává text poměrně osobní notu.¹ Převyprávějme tedy čtyřiašedesát let starý a nesnadno dostupný text v souvislejší, byť zkráče-nějším přehledu nemocniční a sociální péče v Jeseníku do roku 1945, zároveň se snahou pokrýt a shromáždit na jednom místě dosavadní znalosti alespoň formou citačních poznámek.

Na samý začátek představme krátce autora vzpomínek, jehož ucelenější životopis by měl být v dohledné době publikován. Narodil se 30. září 1883 na Gräfenberku jako syn místního hospodáře a zároveň majitele lázeňského domu Kaiserhof (dnes Bezruč).² Studijní cestu započal v Jeseníku, poté následovala reálka v Opavě a externě složená maturita ve Štýrském Hradci. Zde rovněž zahájil studium medicíny, zakončené v roce 1912 promocí. První praxi absolvoval po dvě léta v městě své alma mater a následně ve Vídni, aby poté otevřel vlastní ordinaci v lázeňském domě svého otce. Po první světové válce, v níž bojoval na mnohých frontách, byl přeložen do Chebu, kde poznal svou ženu Gretl, roz. Frank, a nedlouho nato nastoupil do jesenické nemocni-ce jako internista a chirurg menších operací (dle jeho vlastních vzpomínek se tak stalo v únoru roku 1919). V roce 1926 zdědil rodinný majetek v lázních, po rozpadu monarchie přejmenovaný na Sudetenhof, zvětšil jej a rovněž rozšířil koupí Anglické vily a domu Berghof (dnes Maryčka). Během druhé světové války sloužil mimo jiné v rezervním lazaretu v lázních, po jejím skončení a odsunu německého obyvatelstva se usadil v bavorském Hammelburgu, kde pokračoval v lé-kařské praxi. Vychoval dvě děti, dceru Hertu, vystudovanou lékařku, a syna Ottu.³ Dr. Neuge-bauer zemřel v roce 1974 v devadesáti letech.⁴ Dodejme, že několik let před vydáním vzpomínek na nemocnici publikoval rovněž kratší článek o dějinách jesenických lázní před první světovou válkou a po ní.⁵

Josef Neugebauer začíná své vyprávění popisem vzniku jesenické nemocnice v posledním čtvrtstoletí 19. století, sociální a charitativní péče ve městě se však datuje již mnohem dříve. Za jistého předchůdce nemocnice bychom do jisté míry mohli považovat místní chudobinec, či jinak řečeno špitál. Vítězslav Zeman klade jeho počátky až do roku 1507, kdy manželka správ-ce místního panství náležejícího v té době rodině Fuggerů, Anna Süssová, založila útočiště po nejchudší obyvatele (zpočátku pouze pro šest osob), které na její počest neslo jméno Chudobinec

Dr. Josef Neugebauer se ženou (Altwater, 1958)

sv. Anny. Ve své krátké, spíše popularizační studii na stránkách městského věstníku sleduje V. Zeman složité peripetie okolo financování instituce, kterou v průběhu 19. století spravoval ženský řád františkánek.⁶ Jeho další osudy v podobě zaopatřovacího ústavu podrobněji sleduje Jana Hradilová.⁷ Stejná autorka rovněž zpracovala dějiny dalších sociálních institucí ve městě – kojeneckého⁸ a sirotčího ústavu. Druhý jmenovaný vděčí za svůj vznik Ženskému dobročinnému spolku (něm. Frauen-Wohltätigkeits-Vereins) založenému v roce 1871 za účelem zmírnění těžkých životních podmínek nejchudších obyvatel města a složeném z manželek nejvýznamnějších představitelů města či průmyslu.⁹

Rovněž počátky jesenické nemocnice jsou silně spojeny právě s tímto sdružením. Erwin Gröger spojuje nápad na zřízení nemocnice čistě se spolkem. Na jednom z kávových dýchánek se přítomné shodly, že již nelze déle tolero-

vat stav, kdy se ve městě nedostává kapacit na léčbu těžce nemocných a infekčních pacientů, jež musí být převáženi do Krnova, Šumperku či Opavy. Za tímto účelem koupil spolek malý domek se šesti postelemi a správou pověřil představenou řádu boromejek Fabianu Sobotka. Z iniciativy odpovědného lékaře Moritze Friemela¹⁰ se přistoupilo ke stavbě většího zařízení, na jehož stavbu byly získány potřebné finanční prostředky skrze veřejnou sbírku, dále prodejem květin (tzv. Blumentage) a divadelními představení pod organizačním vedením baronky von Waldegg a manželkami textilních továrníků Ernsta a Aloise Reganhart – Clary a Louisy.¹¹ Josef Neugebauer však celou počáteční iniciativu klade na doktora Friemela,¹² jehož plán se v roce 1878 dočkal pochopení u spolku, díky čemuž vznikl právě onen přízemní domek se šesti postelemi.¹³ Peripetie spojené se snahou o vybudování důstojnější a účelnější nemocnice dále oproti Grögerovu textu podstatně rozvádí. Louisa a Clara Reganhart, toho času předsedkyně spolku, společně s místopředsedkyní von Waldegg a další členkou výboru, manželkou lékárníka Hoffmana,¹⁴ agilně podporovaly započatý záměr již zmíněnou sbírkovou činností, Neugebauerem rozšířenou o umělecké výstavy, koncerty a přednášky, a zajistily potřebný finanční obnos na chod nemocnice, kde o pacienty pečovala sestra boromejka Alana. Výsledky sbírky patrně postačovaly rovněž na vybudování rozsáhlejšího nemocničního prostoru – nejprve v roce 1890 vznikl trakt ležící při ulici, konkrétně při dnešní Tyršově ulici (dříve Elisabethstrasse). Lokace nemocničního areálu se tedy v průběhu celého jejího fungování nezměnila, měnily se pouze názvy – z původní Nemocnice císařovny Alžběty se po vzniku ČSR stala Nemocnicí svaté Alžběty, za druhé světové války Nemocnice dobročinných paní. Provoz měl být dle Grögera slavnostně zahájen 7. března 1891 městským farářem Josefem Neugebauerem.¹⁵

V roce 1900 vyrostl další nemocniční trakt, tentokrát orientovaný do dvora. Vnitřní podobu a chod zařízení v této době popsal doktor Neugebauer takto: v suterénu se nacházela kuchyně a hospodářské zázemí, v přízemí byla umístěna kaple, pokoj lékařů, operační sál a kancelář. Ve

Nemocnice a její personál v období před rokem 1918 (VMJ)

20 nemocničních pokojích bylo místo pro zhruba 70 postelí určených pacientům s vnitřními chorobami, vyžadujícími menší operaci, porod či trpící infekčními nemocemi. Dozvídáme se rovněž, že administrativní práce měl na starost městský pokladník Fuhrich. Podrobněji se Neugebauer věnuje záslužné činnosti sester boromejek: „*Nezištným způsobem plnily své těžké povinnosti, byly cennou pomocí lékařům, aniž by nemocnice disponovala řádným vybavením.*“ Sám autor vzpomínek zažil jejich obětavost při náročné operaci svého vlastního žlučníku. Zmiňuje je tak z vděčnosti a s přáním, aby jejich „*blahodárné působení*“ mohlo pokračovat i v jiných nemocničních zařízeních. Sestry, které 4. prosince striktně držely svátek svého patrona, se zvláště statečně chovaly během „*kritických dnů po 8. květnu 1945*“. V této souvislosti připomíná Neugebauer rovněž další osobnosti, které pacientům přinášely duchovní podporu – nejprve v dřívějších dobách P. Gröger,¹⁶ později profesor teologie na gymnáziu Josef Ehrlich,¹⁷ jenž se měl v širokých kruzích těšit velké oblibě. Neugebauer zároveň připojil osobní vzpomínku, když popsal jeho poctivý, vnímavý charakter a ochotu být k dispozici vždy, kdy si pacient vyžádal poslední pomazání. Na závěr se neopomene zmínit o jeho brzkém nástupu k transportu, či spíše pochodu v červenci roku 1945 a časném úmrtí v sovětské zóně v roce 1955. Než Neugebauer přejde k lékařskému vedení nemocnice, děkuje ve svém textu rovněž proboštu Engelbertu Neugebauerovi¹⁸ za plnění svých povinností v nemocnici, jeho milou a veselou povahu, přinášející potřebnou útěchu („*kněz v pravém slova smyslu, zdárný rádce a pomocník všech, kdo cítili tíseň*“). Ostatně doktor Neugebauer jej neváhá nazvat svým a rodinným nejlepším přítelem. Probošt zemřel již na jaře 1941 na neprůchodnost střev.

Vedení nemocnice po lékařské stránce měl od počátku na starost již zmíněný dr. Friemel, a to až do své smrti v roce 1910. Mělo jít o lékaře s nadprůměrnými dovednostmi, jenž za svou nezištnou a bezplatnou službu obdržel od Ženského dobročinného spolku děkovný dopis a zlaté hodinky. Autor vzpomínek jej, stejně jako jeho nástupce MUDr. Hermanna Schildera, popisuje jako doktora takřikajíc ze staré školy („*Schrot und Korn*“) – když bylo třeba říci pravdu, nebral ohledy, zda je pro nemocného příjemná či nikoliv; byl strohý a uzavřený při vizitě,

Jesenická nemocnice ve 20. letech 20. století (sbírka Lukáše Abta)

avšak dobrého srdce, což oceňovali jak pacienti, tak ošetřující sestry. V případě dr. Schildera¹⁹ se Neugebauer v textu může držet striktně již vlastních zážitků a zkušeností spojených se svým nástupem do nemocnice v únoru roku 1919. Měla zde vládnout tvrdá disciplína a pořádek, neboť žádnou nedbalost dr. Schilder nestrpěl. Dlouho však Neugebauer pod tímto primářem nepracoval, neboť již na jaře 1920 prodělal dr. Schilder při vizitě mrtvici. Toho rána byl primář v nemocnici naposledy a vedení instituce do jmenování nového vedoucího převzal právě autor vzpomínek. Tělesné a duševní chřadnutí dr. Schildera přicházelo sice pomalu, avšak bylo zjevné, dokud ho v říjnu roku 1921 nevysvobodila smrt.

Volbu nového primáře popisuje Neugebauer jako velice nesnadnou (v gesci měl tuto záležitost na starost spolek jako správce nemocnice). Usnadnění přišlo skrze ředitele zemské nemocnice v Opavě dr. Fritze Pendla, volba totiž padla na jeho oblíbeného žáka Franze Weidlicha. Jednalo se místního rodáka, narozeného v roce 1884 v Dolní Lipové do rodiny šoltyse, v jehož rodě byla tato funkce držena více jak dvě stě let. Po místní škole a třech letech na gymnáziu ve Vidnavě dokončil maturitu v Šumperku, první rigorózum splnil na pražské univerzitě a poté absolvoval semestr ve Vídni, kde promoval v roce 1911. Vojenskou službu vykonal napůl v Opavě a ve Štýrském Hradci. Na podzim 1912 nastoupil na chirurgické oddělení do Opavy, kde se mu dostalo skvělé praxe pod již zmíněným dr. Pendlem, jenž v moravsko-slezském prostředí platil za špičkového chirurga. V roce 1914 narukoval na ruskou frontu a po sňatku s dcerou posledního ředitele zemského soudu Kornkeho v roce 1916 byl převelen do Albánie. Odtud byl následujícího roku požádán o návrat pod dr. Pendla.²⁰

Nástup do funkce na primáře jesenícké nemocnice, jenž proběhl v dubnu roku 1920,²¹ tak byl vzhledem k zevrubnému chirurgickému, porodnímu a gynekologickému zaškolení dr. Weidlicha zcela odůvodnitelný. Nebylo tím pádem nic podivuhodného na tom, že od jeho nástupu přicházeli do nemocnice na operace lidé z celého okresu a v budoucnu se zde podařilo vybudovat skutečně velké chirurgické oddělení. Rozsah operací neopomenul dr. Neugebauer vyjmenovat:

vedle všemožných druhů zlomenin šlo o poranění hlavy, žaludku či střev, nejtěžší gynekologické případy a onemocnění prostaty. Oddělení se tak těšilo důvěře okresních praktických lékařů, jako byl dr. Hohlbaum z Javorníku, dr. Kirchner ze Žulové, dr. Stiller z Mikulovic a mnoho dalších. Přirozeně se nabízí otázka, jaký mohl být vztah mezi Neugebauerem a o rok mladším Weidlichem, jenž jej vystřídal v pozici, byť dočasného, primáře. Přestože poměrně rozsáhle popsané peripetie s výběrem nového primáře dávají teoreticky tušit i Neugebauerovu vlastní nominaci, který tak mohl mezi řádky zdůvodnit svůj neúspěch, následující text jeho publikovaných vzpomínek jakoukoliv rivalitu či nevraživost explicitně vylučuje. Neugebauer považoval vzájemnou spolupráci za vzornou, oba lékaři měli ctít znalosti a schopnosti toho druhého a při těžkých případech rozvažovali společně nad diagnózou a indikací. V zájmu dr. Weidliche bylo nadto se při své nepřítomnosti nechat Neugebauerem zastupovat. To přirozeně nebylo možné při již zmíněné operaci žlučníku samotného Neugebauera, který vzpomíná, že při ní Weidlich prokázal svědomitost a svůj chirurgický talent, stejně jako při následných postoperačních komplikacích.

Příliv stále většího počtu pacientů nekorespondoval s kapacitními možnostmi nemocnice, a tak byla v roce 1927 realizována přístavba navržená místním architektem Alexanderem Nitschem.²² Velkorysý přístup Ženského dobročinného spolku se projevil v její monumentální podobě – čtyřpodlažní budova ve svých zdech ukrývala přízemí s infekčním oddělením s 25 postelemi, v prvních dvou patrech 12 nemocničních pokojů s 24 postelemi, čajovou kuchyní a sesternou. Poslední podlaží bylo vyhrazeno klausuře, uzavřenému prostoru pro řádové sestry. Nemocnice byla rovněž vybavena místností k ošetřování zlomenin (sádrovnou), jejíž nové přístroje byly objednány na základě doporučení vídeňského ortopeda prof. Böhlera. Výdaje spojené s tímto nákladným vybavením byly uhrazeny z čistého altruismu Rudolfem Schrothem, vlastníkem mlýnů v Písečné. Tato šlechtnost byla v nemocnici vyjádřena na dveřích sádrovny cedulí „Rudolf-Schroth-Zimmer“. Dobrou pověst jesenické nemocnice zvyšovala i skutečnost, že její branou prošlo množství nejen domácích pacientů, ale vzhledem k proslulosti lázních na Gräfenberku a v Dolní Lipové i početní zahraniční hosté. Velkou roli sehrálo rovněž uznání schopností dr. Weidliche, jehož se mu dostalo např. od pozdějšího ředitele chirurgie německé fakultní nemocnice v Praze, profesora Hohlbauma. Zvyšování aprobace lékařů šla ostatně nemocnice sama naproti, a to např. každoroční návštěvou kongresu chirurgů v Mnichově či v případě dr. Neugebauera účasti na sjezdu interních neurologů.

Následující řádky vzpomínek věnuje Neugebauer samotné osobnosti dr. Weidliche. Po svých rozsáhlých pracovních povinnostech měl nacházet oddych především v rodinném kruhu a mysliveckém koníčku. Kapitální úlovek zastřelený v červenci roku 1932 poblíž železniční trati v Horní Lipové byl však jeho posledním loveckým úspěchem. Když následujícího dne přicházel dr. Neugebauer jako obvykle v sedm hodin do nemocnice, musel zastoupit při operaci za nepřítomného Weidliche. Po jejím skončení mu telefonicky primář sdělil, že prodělal infarkt. S vědomím odpovědnosti navrhl Neugebauer spolu s MUDr. et PhDr. Josefem Reinholdem, šéflékařem Priessnitzových lázní na Gräfenberku, lékařskému konziliu primářovo odvolání, nicméně brzy se Weidlichovi vytvořil rovněž plicní edém, upadl do agónie a zanedlouho zemřel. Neugebauerovy vzpomínky popisují zděšení nad skonem tohoto svědomitého chirurga, jež poté zavládlo nejen v rodině, mezi kolegy a pacienty, ale rovněž v celém okolí.

Po úmrtí Weidliche, jehož neváhá Neugebauer nazvat dobrým přítelem, stál spolek opět před těžkým výběrem nového primáře. Zájemců se přihlásil vysoký počet a po uvážení rozhodnutí padla volba na MUDr. Stepanka, vedoucího chirurgické kliniky zemské nemocnice v Brně. Rozhodnutí shledával Neugebauer opět jako velice šťastné, neboť Stepanek s sebou přinášel mnohé zkušenosti a důkladným vzděláním nabyté chirurgické schopnosti (18 měsíců zaškolení v patologické anatomii na vídeňské univerzitě, devět let chirurgické praxe v Brně). V Neugebauerových vzpomínkách je hodnocen jako výborný diagnostik a znamenitý chirurg, jenž zároveň vykazoval vznešený charakter. Za jeho působení se pokračovalo v provádění náročných

chirurgických zákroků, nicméně sál již přestával odpovídat těmto zvýšeným požadavkům, a tak bylo v roce 1935 přistoupeno k výstavbě přístavku ze strany ulice. V jeho přízemí se nacházela čekárna a rentgenové oddělení (s novými nástroji odpovídajícími tehdejšími požadavkům), které bylo později nahrazeno oddělením infekčním. V prvním patře bychom našli přípravnou místnost pro operace, pokoj pro doktory a umývárnu s výhledem do operačního sálu, který měl být natolik velký, že pojmul dva operační stoly. V té době nemocnice disponovala již 170 lůžky (z toho 30 nadstandartními), avšak ani tento počet ne vždy postačoval.

Neugebauer se neopomene ani zmínit o vytíženosti nemocnice. Odhaduje, že zde došlo k 65 tisícům ošetření,²³ což vzhledem k celkovému počtu obyvatel okresu (75 tisíc), rozvinutému průmyslu a živému turistickému ruchu nejen v lázních na Gräfenberku a v Dolní Lipové, ale rovněž v Schweinburgově sanatoriu ve Zlatých Horách a Sanatoriu Altvater v Jeseníku představuje velmi vysoké číslo. Počet zákroků měl být následující – 1 400 až 1 500 aseptických a 3 500 menších operací. Tento vysoký počet vyžadoval stanovit začátek operační doby již na sedmou hodinu ránní, přičemž větší operace řídil dr. Stepanek a menší byly svěřovány takřka výhradně právě dr. Neugebauerovi, který, jak sám uvádí, měl v jednom roce 206 operací kýly. Infekční oddělení bylo rozděleno na čtyři uzavřené části – pro záškrť, spálu, tyfus a poslední pro ostatní přenosné choroby. Tyto části spolu s interním oddělením měl na starost autor vzpomínek.

Doktor Stepanek vedl nemocnici pouhé jedno desetiletí, neboť trpěl vyšším krevním tlakem, který posléze v červenci roku 1941 způsobil hematon na mozku. Primář ztratil vědomí, které již nenabyl, a po dvou dnech zemřel. Instituce, která již v této válečné době byla včleněna v rámci sudetské župy pod nacistický stát a fungovala jako okresní nemocnice, byla rozdělena na chirurgické oddělení pod vedením bývalého primáře zemské nemocnice v Olomouci MUDr. Smolera, gynekologicko-porodní oddělení v čele s MUDr. Otto Hajkem a třetí interní a infekční část, kterou vedl právě dr. Neugebauer. Hospodárné řízení nemocnice umožnilo i přes absenci státních příspěvků provádět roční investice, nicméně situace se zhoršila s dobrovolným odchodem ze života dr. Smolera a uvězněním (i přes protesty pacientů) dr. Hajka. Autor memoárů na tomto místě však buď záměrně, či nedopatřením narušuje časovou posloupnost, neboť se až v následujícím odstavci dostává do období po 8. květnu 1945, a čtenář tak nabývá dojmu, že byl dr. Hajek, jeden z místních prominentních nacistických pohlavárů s dlouhým seznamem funkcí, zatčen německými orgány. Ve skutečnosti měl být Hajek již v prosinci roku 1944 na vlastní žádost přeložen do Trutnova, kde byl teprve v letních měsících následujícího roku zatčen pracovníky jesenického ÚNB.²⁴

Neugebauer převzal vedení všech oddělení a operací, s čímž mu měla pomáhat jeho dcera Herta. Změny s příchodem sovětské armády v květnu roku 1945 ztížila rovněž skutečnost, že v nastalém zmatku došlo v Adolfovicích k výbuchu,²⁵ který si vyžádal množství mrtvých a zraněných, kteří poté stáli v koloně vozidel před nemocnicí. Neugebauer vzpomíná, že mezi sedmáctou a dvaadvacátou hodinou provedl osm amputací horních končetin.

Při následných politických změnách, pro autora vzpomínek přirozeně nesnadných, mu byly oporou právě sestry boromejky. Neugebauer zaznamenává množství pacientů, jež muselo snášet zlé zacházení od českých „partyzánů“, kteří dokonce zasahovali do chodu ošetřování v nemocnici, a neopomene zmínit za všechny zejména „pověstného“ kapitána Ctibora Nováka. Za příklad uvádí zákaz ošetření vrchního školního rady dr. Hanse Schlögela,²⁶ který měl na šíji vřed velikosti pěsti ruky, jež mu pod výhrůžkou smrti nesměl odstranit. Neugebauer vzpomíná rovněž na jistého českého chirurga, který nastoupil do nemocnice v pozdním létě roku 1945, nicméně jeho znalosti a schopnosti byly nedostatečné. Závěrem neopomene rovněž zmínit jeho šovinismus a nenávisť ke všemu německému. Překonat tyto časy však pomohl Neugebauerovi ruský důstojník, kterého úspěšně vyléčil po autohavárii. Ten poté držel nad doktorem ochrannou ruku tak silně, že neváhal Neugebauera poté, co byl na základě udání zatčen a následujícího dne převezen s eskortou k provedení operace v nemocnici, nechat osvobodit.

Poměry v nemocnici se postupem času staly pro Neugebauera vzhledem k jeho pocitu českého šovinismu a dvojímu zacházení k Čechům a Němcům nesnesitelnými. Ztrátu jakéhokoliv naplnění z práce však vyvažovalo 27 let služby v instituci, se kterou by bylo těžké se loučit. Nicméně na svátek Božího těla roku 1946, tedy zhruba na přelomu jara a léta, byl Neugebauer podruhé zatčen a převezen do Opavy k lidovému soudu. Po dvouhodinovém výslechu byl shledán vinným, avšak propuštěn bez trestu. Strávil ale dvanáct dní v pracovním táboře, načež se směl vrátit na Gräfenberk. Do nemocnice již nikdy nezavítal. O několik dní později nastoupil s celou rodinou do shromažďovacího tábora v Mikulovicích k odsunu.

Tímto vzpomínky končí, další osud dr. Neugebauera jsme již nastínili v úvodu. Závěrem však doktor shrnul svůj pohled na nemocnici za vlastního působení: uznává její podstatný rozkvět za primářů Weidlicha a Stepanka, jehož byl součástí. Vzdor skromným počátkům dokázali najít prostředky, aby po dobu tří desítek let vedli příkladnou nemocnici a vytvořili prostředí, ve kterém pacienti nemohli mít pocit bezduché atmosféry. Neopomenul znovu zmínit neustálé vědomí povinnosti sester boromejek, díky nimž se zde pacienti dobře cítili (za jeden z důkazů považuje stále se navyšující počty hospitalizovaných). Další osudy nemocnice již nejsou součástí Neugebauerových vzpomínek ani předloženého článku, její meziválečné osudy nicméně nastiňuje studie doc. Pavla Šopáka v tomto sborníku.

POZNÁMKY

1. NEUGEBAUER, J.: *80 Jahre Elisabethhospital. Aus der Geschichte des Freiwaldauer Krankenhaus*. Altwater 1958, č. 5–6, s. 105–107, 129–131.
2. Blíže k objektu GROWKA, K.: *Priessnitzovy léčebné lázně Jeseník v proměnách staletí*. Štíty 2017, s. 72–77.
3. Syn Otta později odkoupil zachráněnou bustu Priessnitzze od Paula Stadlera, jež původně zdobila společenskou místnost Bezručova domu a kterou nechal vyhotovit v roce 1935 jeho otec, viz KUBÍK, A.: *Lázně Jeseník včera a dnes*. Jeseník 2016, s. 50–51.
4. E. Z.: *Dr. med. Josef Neugebauer 75 Jahre*. Altwater 1958, č. 4, s. 76; OHLBAUM, R.: Neugebauer, Josef (heslo). In: *Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altwatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Kirchheim unter Teck 1897, s. 267.
5. NEUGEBAUER, J.: *Gräfenberg vor und nach restem Weltkrieg*. Der Altwaterbote 4, 1951, s. 191–193. V *Bibliografii okresu Jeseník*. Brno 2002 je článek dle rejstříku mylně připisán faráři Josefu Neugebauerovi.
6. ZEMAN, V.: *Nejstarší charitativní zařízení našeho města*. Jesenický rozhled, 19. 4. 1964, s. 4, případně totožný text v ZEMAN, V.: *Nejstarší charitativní zařízení našeho města*. Kulturní zpravodaj Jeseník, leden 1982, s. 13–14.
7. HRADILOVÁ, J.: *Zaopatřovací ústav pro chudé a přestárlé v Jeseníku*. Město a lázně. Měsíční zpravodaj města Jeseníku 2004/3, s. 21–22, 2004/4, s. 22–23.
8. HRADILOVÁ, J.: *Kojenecký ústav v Jeseníku*. Město a lázně. Měsíční zpravodaj města Jeseníku 2003/8, s. 18–19.
9. Podrobněji ke spolku HRADILOVÁ, J.: *Sírotčí ústav v Jeseníku*. Město a lázně. Měsíční zpravodaj města Jeseníku 2005/4, s. 21–22; 2005/5, s. 21–23.
10. OHLBAUM, R.: Friemel, Moritz (heslo). In: *Freiwaldau-Gräfenberg*, s. 247.
11. GRÖGER, E.: Das Krankenhaus in der Elisabethstrasse. In: *Freiwaldau-Gräfenberg...*, s. 149.
12. Podobně hovoří rovněž J. Hradilová: *Sírotčí ústav* (1. část), s. 21. Zde se lze dočíst i další podrobnosti k podobě budovy – šlo o přízemní obytný dům čp. 21 na dnešní Tyršově ulici původně v majetku boromejského řádu se sídlem v Těšíně, postavený v letech 1873–1874 místním architektem Johannem Grögerem pro tkalcovského mistra Richarda Ihna.
13. Kronika města hovoří o prostoru až pro osm pacientů, viz SOKA Jeseník, f. Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města Jeseník, s. 15.
14. Jednalo se o Charlottu Hoffmanovou, jež měla nemocnici spravovat, viz J. Hradilová: *Sírotčí ústav* (1. část), s. 21.
15. GRÖGER, E.: *Das Krankenhaus...*, s. 149.
16. Neugebauer měl pravděpodobně na mysli Franze Xavera Grögera, srov. OHLBAUM, R.: Gröger, Franz Xaver (heslo). In: *Freiwaldau-Gräfenberg...*, s. 249.
17. Blíže OHLBAUM, R.: Ehrlich, Josef (heslo). In: *Freiwaldau-Gräfenberg...*, s. 244–246.
18. Tamtéž, s. 265–266.
19. Tamtéž, s. 282.
20. Srov. tamtéž, s. 287.
21. GRÖGER, E.: *Das Krankenhaus*, s. 149 nesprávně datuje jeho nástup až do roku 1930, což přebírá i následující literatura.
22. Ve Státním okresním archivu Jeseník se dochovaly mapové architektonické podklady k jednotlivým stavbám a přístavbám nemocnice, viz SOKA Jeseník, f. Jesenická nemocnice, k. 1.
23. Autor bohužel neuvádí, v jakém časovém rozmezí. Za jednotlivý rok by se jednalo o velice přehnané číslo, patrně tedy šlo o delší časový úsek nebo se mohlo jednat o chybu, přičemž 6 500 ročně by představovalo reálné číslo vzhledem k dalším údajům v textu.
24. Blíže KNOPP, T.: *Předkládám na vědomí. Jesenícko 1945-1948*. Jeseník 2004, s. 91–92.
25. Jednalo se o sklad Volksturm v Schubertově stodole, kde se vedle zbraní a munice nacházely rovněž potraviny a další užitkové věci. V momentě, kdy přestal být sklad strážěn, pronikli do něj místní občané ve snaze získat potřebný materiál, viz *Dějiny obce Bělá pod Pradědem* (v tisku).
26. Blíže OHLBAUM, R.: Schlögel, Hans (heslo). In: *Freiwaldau-Gräfenberg...*, s. 244–246.

Lékaři Priessnitzových léčebných ústavů na Gräfenberku v letech 1918–1945

Mgr. Jana Hradilová – Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Úvodem

Vodoléčebné lázně Gräfenberk procházely ve svém vývoji mnoha fázemi. Zakladatelské dílo přírodního lékařství Vincenze Priessnitze, které balancovalo na pomezí zázraku a módy, našlo úspěšné pokračovatele, kteří ho dokázali převést na vědecký základ tehdejší medicíny a dále rozvíjet. A platilo též, že Priessnitzův duch se jako by do těchto lékařů vtělil. Šlo o mimořádně silné osobnosti, takřka „guru“ jak pro pacienty, tak personál sanatorií.

Úroveň našich znalostí o těchto lékařích–následovnicích je však až na výjimky¹ tristní. Důvody jsou jak objektivní, společensko-politické, tak subjektivní. Priessnitzův majetek spravovaný jeho přímými potomky přešel k 27. 4. 1909 na společnost Priessnitzovy léčebné ústavy v Gräfenberku, s. r. o., a k roku 1910 uvádí ve svém vlastnictví 15 léčebných ústavů s pevně danou strukturou lékařského a pomocného personálu. Svou dominanci společnost podtrhla výstavbou „vlajkové lodi“ – Priessnitzova sanatoria. Ovšem na Gräfenberku bylo dále v provozu 14 soukromých sanatorií, kde působila řada dalších lékařů, rovněž zaměřených na balneologii. Vojenská kuratela nad lázněmi, které se za první světové války proměnily v jeden velký vojenský lazaret, poválečný pád monarchií doprovázený nejen hospodářskou katastrofou (např. hyperinflace), ale i vznikem nových států a nových antagonismů mezi nimi, to vše vedlo k velkým změnám v počtu přijíždějících hostů a lokalit, odkud pocházeli. Tím subjektivním faktorem byl přirozený odchod jedné skupiny vrstevníků. Zejména lze žetel skonu Johanna Rippera² a jeho muzejního a archivářského úsilí podchytit dění na Gräfenberku a zanechat tak svědectví pro příští generace. Ten bohužel nenašel aktivního následovníka-kronikáře, jen jeho dcera Zdeňka Friedrichová-Ripperová pečovala o shromážděné rodinné památky, které pak skončily dílem v archivu a dílem v místním muzeu.³ Druhá světová válka a její následky zmiňovanou situaci jen znásobily. Z těchto důvodů se zpracování lékařského personálu na Gräfenberku mohlo soustředit jen na nejméně proměnlivý ústav, a především na jeho šéflékaře.

Priessnitzovy léčebné ústavy

Indikace nemocí pacientů Priessnitzových lázeňských ústavů a jejich léčba vyplývaly ze samotné klimatické polohy Gräfenberku, přičemž Priessnitzovo sanatorium se zaměřilo na psychoterapii. Byla uplatňována u psychoneuróz, duševních poruch či při vegetativní neuróze. Vedle sugestivní terapie spojené s hypnózou se zde prováděla psychoanalýza v jejích nejromantičtějších formách.

Především koncem 20. let soustředily Priessnitzovy ústavy moderní zdravotnické vybavení s využitím aktuálních léčebných prostředků. Zcela záměrně tak byla usměrněna gräfenberská tradice hlásající nekriticky všemohoucí vliv vodoléčby. Nacházely se zde lehárny pro vzdušné

Priessnitzovo sanatorium na reklamním letáku ze 30. let (reprofoto)

kúry, byly poskytovány vzdušné a sluneční lázně, inhalatorium, terénní léčba, světelná terapie (horské slunce), tepelné procedury (Solux, parní lázně, slatinné a horkovzdušné lázně, diathermie atd.). Pro mechanoterapii byla k dispozici tělocvična se Zanderovými cvičebními přístroji. Zdravotní koupele nabízely celý rejstřík možností (uhličitě, kyslíkové, bylinné, solné, s výtažky jehličí a radiové). Elektroterapie se zaměřila na galvanizaci, faradizaci, čtyř a dvoukomorovou lázeň.

Pro diagnostiku byly pořízeny rovněž přístroje. Sanatorium disponovalo chemicko-mikroskopickou laboratoří, kde mohl působit toliko proškolený lékař či chemik. Probíhalo zde vyšetření látkové výměny, přezkoušení funkčnosti orgánů, chemické, serologické, bakteriologické, morfologické zkoumání krve podle nových, vědecky ověřených metod. Endoskopické metody, jako gastroskopie, rektoskopie nebo kapilaroskopie, ovládali lékaři, kteří se neustále vzdělávali. Samozřejmostí byl rentgen a pro vyšetření srdce a cévních onemocnění byla k dispozici aparatura s elektrokardiografem.

Léta 1924–1938 patřila v Priessnitzově sanatoriu k vrcholným obdobím, kdy zde pobývalo nejvíce pacientů. V letních měsících bylo v péči zdejších lékařů i přes 300 hostů. Všichni samozřejmě nebydleli v hlavní budově a od roku 1929 v novostavbě obytné části, přiléhající zprava ke stávajícímu komplexu, ale také v sousedních objektech. K těmto tzv. dependance patřila Lékařská vila, Jubilejní vila, Nový léčebný dům, Vila Adelheid, Vila Douche a Anenský dvůr (dnes léčebný dům Wolker). Po příjezdu do lázní prošli hosté nejprve vstupní lékařskou prohlídkou u obou šéflékařů. V dikci internisty MUDr. Otto Kattingera byly tělesné schránky pacientů, neurolog MUDr. et PhDr. Josef Reinhold se staral především o jejich psychický stav. Pacienti se zcela jasnými diagnózami byli následně předáváni do péče spolupracovníkům, vrchnímu lékaři, dalším lékařům a asistentům. V letech 1926–1931 byl vrchním lékařem sanatoria MUDr. Anton Scherz, zdatný internista a rentgenolog, který také hlídal dietní stravování. Kuchyně byla v sanatoriu velmi rozmanitá. Zahrnovala všechny druhy jídelníčku od výkrmu až po odtučňovací kúru, připravovaly se zde speciální diety pro pacienty s onemocněním žlučníku a jater, se žaludečními vředy, záněty tenkého střeva, s vysokým krevním tlakem, cukrovkou

apod. O přípravu dietních pokrmů se starali čtyři kuchaři, jeden cukrář a jedna baristka. Na vydávání jídel dohlížela jedna pomocnice. V letech 1933–1938 zastával pozici vrchního lékaře MUDr. Emil Adler, za války pak MUDr. Wilhelm Liebscher. S vrchním lékařem spolupracovala řada lékařů a asistentů. Někteří prošli sanatoriem jen krátce na rok či dva, jiní setrvali déle. V letech 1918–1945 se jich v sanatoriu vystřídal téměř na dvě desítky. Jejich stručný přehled nalezne zvědavý čtenář v příloze tohoto článku. O lázeňské hosty se dle pokynů lékařů staralo šest zdravotních sester. Od roku 1929 byl v sanatoriu zaměstnán také lékař-chemik. Po devět let zde v chemické laboratoři pracoval MUDr. Erich Feyertag, roku 1938 jej vystřídala MUDr. Lise Kolbenová. Z pozdějších let se obsazení místa chemika nepodařilo doložit.⁴

Prvním šéflékařem Priessnitzových léčebných ústavů byl Rudolf Hatschek, osobnost víceméně pozapomenutá, protože odešel z tohoto světa v pouhých 56 letech, byť působil na Gräfenberku v přelomových letech 1890–1921.⁵

Rudolf Hatschek (1865–1921)

Rudolf Hatschek se narodil 25. 5. 1865 zřejmě v opavské židovské rodině, která se již v liberálním prostředí asimilovala do většinové společnosti a kladla důraz na vzdělání. Hatschekovi pocházeli ze slovenského Sobotište a maďarského Győru, etablovali se ve Vídni a v roce 1863 se David a Alois Hatschekovi přestěhovali do Opavy, kde vybudovali prosperující továrnu na jutů.⁶ Rudolf po absolvování opavského gymnázia vystudoval medicínu na vídeňské univerzitě, odborné a praktické znalosti rozvíjel na 1. lékařské klinice jako asistent prof. Hermanna Nothnagela. Později působil na Neurologickém institutu Heinricha Obersteinera ve Vídni. Po smrti Josefa Schindlera roku 1890 trávil letní měsíce na Gräfenberku, kde vykonával lékařskou praxi a pochopitelně nepřekvapivě se zabýval vodoléčbou v souvislosti s léčením neurologických onemocnění. Na zimní měsíce, po dobu nízké návštěvnosti lázní, se vracel do Vídně. V roce 1900 zakotvil v lázních na Gräfenberku natrvalo. Navíc po dobu nezletilosti Priessnitzova vnuka Vincenze Aloise (nar. 1872) byl pověřen po MUDr. J. Hosanovi správou lázní v Priessnitzově majetku. Spolu s MUDr. Eduardem Emmelem⁷ pokračovali ve směřování jejich předchůdce J. Schindlera a snažili se vodoléčbu včlenit do rychle se rozvíjejícího vědeckého pokroku v medicíně. Hatschek proto získával další zkušenosti na německých univerzitách v Berlíně, Vratislavi, Halle a Stockholmu. S pozitivním ohlasem se setkávaly i jeho odborné studie publikované od roku 1894 v lékařských časopisech jako *Jb. Psychiatrische Neurologie a Deutsche Zeitschrift für Nervenheilkunde* či sborníku prací Neurologického institutu, jichž se uvádí na dvě desítky.⁸ Nebylo tedy náhodou, že byl vybrán do funkce šéflékaře nově zřízené společnosti Priessnitzovy léčebné ústavy v Gräfenberku. Rudolf Hatschek se sice jako minoritní akcionář s vkladem 20 tisíc korun, ale především jako jednatel společnosti zasloužil velkou měrou o vybudování Priessnitzova sanatoria, čímž gräfenberské lázně stvrdily své světové re-

MUDr. Rudolf Hatschek (první zprava) vítá 28. 7. 1913 před Priessnitzovým sanatoriem arcivévodu Leopolda Salvátora (SOKA Jeseník)

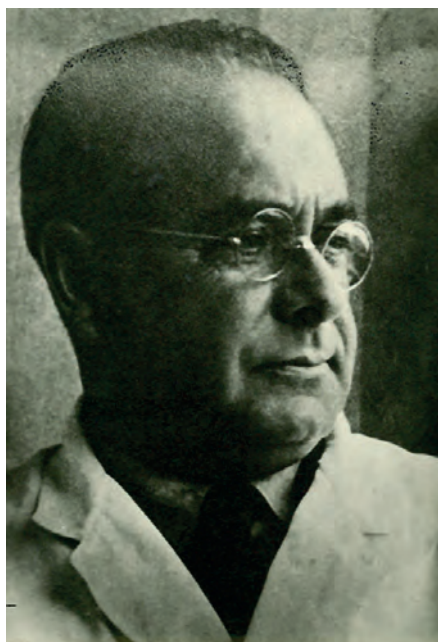
nomé. Pro těžké onemocnění nesloužil v armádě, nicméně během první světové války sídlil v lázních vojenský lazaret, kde za svou práci obdržel Čestné vyznamenání Za zásluhy o Červený kříž II. třídy.

Jeho soukromý život poznamenaly dvě události. Oženil se s Marií Zisler (nar. 3. 9. 1887 v Steiner-Kirchenu), jež byla římskokatolického vyznání, a od válečného roku 1916 získali domov na Gräfenberku čp. 78.⁹ Dne 10. 5. 1918 se jim v České Vsi narodil syn Rudolf. Již v roce 1913 byl Hatschekovi diagnostikován nádor v mozku, prodělal operaci, ale v únoru roku 1921 se nemoc znovu rozvinula a byla příčinou Hatschekova předčasného úmrtí 31. 5. 1921. Jeho odchodu želela jak odborná veřejnost,¹⁰ tak ho zaznamenal místní tisk¹¹ a kronika města Jeseníku.¹² Pohřeb proběhl na městském hřbitově na Husově ulici.¹³

Vdova Hatscheková vychovávala syna sama, s vědomím, že bude pokračovat ve šlépějích svého otce. Rudolf Hatschek jun. nastoupil studia v Praze, kde byl hlášen k 21. 9. 1939 k přechodnému pobytu.¹⁴ Nacistický režim ho klasifikoval jako židovského míšence (Juden Mischling) římskokatolického vyznání, takže německou státní příslušnost obdržel až 13. 2. 1941. Jeho další osudy nejsou známy.¹⁵

Po šéflékaři Hatschekovi byla v lázních přejmenována vyhlídková plošina pod lázeňskou promenádou nedaleko Maďarského pomníku nesoucí původně jméno Friedricha Mecklenburského (Friedrichs Höhe).¹⁶ Vyhlídka však byla stavebně několikrát upravována, nově označována, až jméno Hatschek naprosto vymizelo z povědomí lázní.

V první polovině 20. století se jesenické lázně personifikovaly zejména s Hatschekovým nástupcem, s šéflékařem Josefem Reinholdem, jemuž i dosavadní vlastivědná literatura věnovala největší prostor.¹⁷ Jeho věhlas balneopsychiatra zastiňoval osobnost druhého šéflékaře, „pouhého internisty” MUDr. Otto Kattingera. Oba, a dodejme že přátelé, přitom naplňovali celostní pohled na pacienta. Pro zjednodušení řekněme, že jeden pečoval o duši a druhý o tělo.

MUDr. Josef Reinhold (reprofoto)

Josef Reinhold (1885–1947)

MUDr. et PhDr. Josef Reinhold se narodil 14. 7. 1887 v haličském městě Stryj ve Lvovské oblasti, kde roku 1904 odmaturoval na polském gymnáziu. Do roku 1908 studoval filosofii v Göttingenu a ve Vídni, kde pokračoval ve studiu medicíny se specializací na neurologii a psychiatrii. Oba studijní směry završil doktorátem (1912). Do výčtu jeho učitelů patří takové osobnosti jako nositel Nobelovy ceny Julius Wagner-Jauregg či Sigmund Freud. V roce 1913 nastoupil Reinhold jako asistent tehdejšího šéflékaře Priessnitzových ústavů MUDr. Rudolfa Hatscheka. Za první světové války sloužil jako vedoucí lékař psychiatrického oddělení v Opavě, konec války ho zastihl na italské frontě, kde padl do zajetí. Šťastnou náhodou z něj byl propuštěn a v dubnu 1919 se vrátil na Gräfenberk. Po úmrtí dr. Hatscheka v roce 1921 byl jmenován na jeho místo.

Dr. Reinhold vytyčil jesenickým lázním nové směřování, stal se průkopníkem moderní lázeňské psychiatrické péče. Pod jeho vedením získaly lázně výbornou diagnostickou i léčebnou základnu. Neváhal modernizovat léčebný ústav a jeho provoz po všech stránkách, korigoval nekritické přeceňování pouhé vodoléčby jako všeléku. Vybuodoval moderní rentgenologické oddělení a specializované laboratoře, spolupracoval s mnoha evropskými lázeňskými lékaři, přednášel o balneopsychoterapii, publikoval řadu vědeckých prací ve světovém odborném tisku (zejména je oceňována jeho kapitola o psychoterapii).

pii v neurologickém slovníku).¹⁸ Neváhal však ani přispívat drobnými statěmi do regionálního tisku a propagovat Priessnitzovy lázně.¹⁹ Jeho současníci hodnotili Reinholdův přínos balneologii obzvláště pozitivně.²⁰

Reinholdovou zásluhou se Gräfenberk stal sto let po svém založení znovu významným světovým léčebným střediskem. Lékař měl k tomu i osobnostní předpoklady – vedle impozantního vzdělání, jazykových znalostí polyglota a kulturního rozhledu měl schopnost vcítit se do druhých lidí; ne náhodou se o něm říkalo, že je lékařem-filosofem a znalcem lidských duší. Velkou oporou mu byla manželka Anna Reinholdová, rozená Frodlová.²¹ Mnoho vzpomínek se váže k jejich zájmu o vážnou hudbu, v Reinholdově vile se odehrálo mnoho „domácích“ koncertů. K vystupujícím patřila např. mladičká pianistka Alice Herzová, která na Gräfenberk jezdila za svou sestrou-dvojčetem Mariannou, provdanou za lázeňského lékaře Emila Adlera.²² *„Večery připomínaly stylové oslavy. Při příchodu hostů již v krbu plápolal oheň. Sedm proutěných křesel, někdy i více, bylo rozmístěno ve svátečním salonu tak, aby hosté seděli v bezprostřední blízkosti křídla značky Stenway a viděli tak na pianistku i oheň v krbu. Alice musela hrát takříkajíc spatra. Josefu Reinholdovi se líbila myšlenka poskytnout svým hostům koncert na přání, kdy by si každý host mohl vybrat svou oblíbenou skladbu.“*²³

Reinholdovy aktivity a ambice s jesenickými lázněmi bohužel přerušila druhá světová válka. Po připojení Jesenicka k nacistickému Německu hrozila dr. Reinholdovi rasová perzekuce. Jeho zahraniční přátelé mu nabídli místo profesora psychiatrie v USA, on však odmítl a odešel do Polska, kde ho ale dostihl nelítostný osud. Byl internován v koncentračním táboře u Drohobyče, kde mu hrozilo zastřelení při hromadné likvidaci vězňů, když se blížila Rudá armáda. Za dramatických podmínek se mu podařilo přežít a dočkat se osvobození. Po zotavení ze srdečního infarktu byl sovětskými úřady pověřen vedením lázní Truskavec (dnes Ukrajina), o rok později se mohl vrátit do vlasti a dne 1. 2. 1947 se opět ujal vedení Priessnitzových lázní. Jeho podlomené zdraví však pracovní vypětí nevydrželo a opakovaný srdeční infarkt 3. listopadu ukončil jeho život. To však již lázně Gräfenberk přejmenováním na Lázně Jeseník přišly o svou světoznámou značku a po únoru 1948 je čekal osud znárodněného socialistického zdravotnictví. Dr. Reinhold byl pohřben do hrobu svého přítele a předchůdce MUDr. Rudolfa Hatscheka, k poslednímu spochinutí zde byla v roce 1970 uložena i jeho manželka Anna.

Otto Kattinger (1879–?)

MUDr. Otto Kattinger se narodil 22. 7. 1879 ve Vídni do lékařské rodiny. Ottovi rodiče byli oddáni 15. 6. 1878 v Neuklosteru. Jeho otec Dr. med. Karel Alexandr Kattinger (nar. 13. 4. 1848) pracoval jako chirurg a naposledy jako lékař Südbahn Gessellschaft Wien, pocházel z Vídeňského Nového Města, kde se narodil Dr. med. Karlu Kattingerovi a Francisce Lagerové. Matka malého Otty Berta Maria Saumwaldová (nar. 20. 7. 1859) pocházela z bohaté mlynářské rodiny. Dne 3. srpna byl novorozenec c. k. vojenským kurátem J. Schmidtem pokřtěn v katolickém ritu jmény Otto Franz Karl. To, do jaké rodiny se narodil, v mnohém předurčilo jeho život. Zcela pochopitelně po absolvování středního školství započal studia medicíny na vídeňské univerzitě. Období po ukončení studia je nejasné, víme jen, že Otto Kattinger vystoupil 28. 12. 1907 z katolické církve a ke dni 1. 1. 1908 byl přijat do církve evangelické augsburského vyznání. Změna konfese snad souvisela s jeho prvním manželstvím, které bylo rozloučeno. A zřejmě hledal i nové

Hrob Rudolfa Hatscheka a manželů Reinholdových na městském hřbitově v Jeseníku (foto: K. Growka)

MUDr. Otto Kattinger (SOKA Jeseník)

linii, jak o tom vypovídají udělená vyznamenání Vojenská záslužná medaile (Signum laudis), Zlatý záslužný kříž s korunou, Čestné vyznamenání Za zásluhy o Červený kříž II. třídy a Karlův vojenský kříž.²⁴

Po válce se vrátil na Gräfenberk, již do nového státu. Spolu s ním se 1. 5. 1919 na Gräfenberk přestěhovali i jeho rodiče, kteří bydleli v domě čp. 299.²⁵ Československé státní občanství mu bylo uděleno bývalou zemskou vládou slezskou 27. 12. 1920, jakož i jeho manželce Heleně poté, co jim bylo usnesením obecního zastupitelstva České Vsi ze dne 9. 10. 1919 přiznáno domovské právo v této obci. Jako lékař byl nestranný, neměl vůči českému personálu v lázních ani hostům žádné předsudky. V letech první republiky i na Gräfenberk totiž začala zajíždět bohatá česká klientela a významné osobnosti tehdejšího politického a kulturního života. Dr. Kattinger se přátelsky stýkal s ministrem Janem Masarykem,²⁶ s továrníkem Vladimírem Petroffem z Hradce Králové, továrníkem Juliem Řivnáčem z Prahy a dalšími. Spojovalo je i jejich vnitřní přesvědčení, byl totiž členem zednářské lóže Humanitas.

Běžný životaběh mu pak rozvrátily události roku 1938. Samozřejmě ze styku s rodinou manželky ve Vratislavi věděl, jakému teroru jsou Židé v Německu vystaveni.

Již 15. 11. 1938 byl pro smíšené manželství s Židovkou z práce v Priessnitzově sanatoriu vyhozen. Vedoucí sanatoria Vincenz Alois Priessnitz se vyjádřil jednoznačně: „*další spolupráce se stala nesnesitelnou, jsem donucen Vás dnešním dnem zprostiti Vašich služeb.*“²⁷ Manželce Heleně nezbylo, než po záboru nacisty v říjnu 1938 uprchnout do Prahy. Snažila se tak zachránit jejich majetek a manželovo postavení v lázních, protože věděla, co se stalo s jejími židovskými příbuznými ve Vratislavi po nástupu Hitlera k moci. Dokonce jim pomáhala dostat se do Anglie – s prosbou o intervenci se obrátila i na československého velvyslance v Londýně Jana Masaryka. Ovšem likvidace Československa a vyhlášení protektorátu v březnu roku 1939 ji též vystavily rasové perzekuci. Nakonec, aby ušla hrozící deportaci do Terezína, 26. 6. 1943 v 9.40 hod. spáchala sebevraždu skokem z okna ve třetím patře domu na třídě Carl Marii Webera čp. 9.

profesionální uplatnění. To mu poskytl další lékař MUDr. Josef Neugebauer, majitel sanatoria Kaiserhof (později Sudetenhof, Sudetský dvůr, dnes Bezruč čp. 302) na Gräfenberku. Od něj přešel v roce 1912 jako zástupce šéflékaře MUDr. Rudolfa Hatscheka a odborný lékař pro vnitřní choroby do Priessnitzova sanatoria (čp. 174). V letech 1925–1938 působil jako jeho druhý šéflékař.

Podruhé se Otto Kattinger oženil 27. 8. 1914 v evangelickém farním kostele v Opavě, jeho vyvolenou se stala vdova Helena Trauenfelsová (nar. 20. 7. 1878), dcera obchodníka židovského vyznání Alberta Kuha z Vratislavi. Svědky jim byli MUDr. Fritz Schwaiger z Opavy a MUDr. Josef Reinhold z Gräfenberku. Z prvního manželství své choti vyženil dceru Evu Meierovou (nar. 28. 9. 1904).

Prošel vojenskou službou, v roce 1898 sloužil u pěšího pluku č. 4 ve Vídni, od října 1903 do dubna 1904 působil již jako asistenční lékař, v roce 1908 byl zařazen k pěšímu pluku č. 3 ve Štýrském Hradci. Když vypukla první světová válka, rukoval jako důstojník a plukovní lékař zeměbrany a celé čtyři roky prožil na frontě, často v první

Nevlastní dcera, kterou Kattinger vychoval, se v roce 1929 provdala do Prahy rovněž za Žida. I ona ukončila svůj život sebevraždou, otrávil se plynem.

I přes stálý nátlak nacistů se Kattinger nedal s manželkou rozvést. Za války bydlel na Gräfenberku v podnájmu na několika místech a provozoval pouze soukromou praxi. Posudek, který na něj vypracovalo okresní vedení NSDAP 17. 4. 1939, si všímá toho, že je zednář, nečte nacistické noviny, ale *Prager Tagblatt*, nepodporuje finančně sbírky nacistických organizací a zejména má za manželku Židovku. Nebyl členem žádné nacistické organizace, naopak, pokud mohl pomoci, vystavoval lékařské vysvědčení osobám ohroženým pracovním nasazením. V případě pana Bára z Jeseníku, který byl podle rasových zákonů „položidem“ a měl být nasazen na nucené práce v muniční továrně, dr. Kattingerovi tato pomoc přinesla další problémy. Na den 24. 1. 1945 byl předvolán k výslechu na hlavní pobočku gestapa v Opavě. Na předvolání bylo následně uvedeno, „že má vyčkati dalších sdělení“. Naštěstí se válka blížila ku svému konci.

Po osvobození požádal Otto Kattinger 4. 10. 1945 o vrácení čs. státního občanství. Okresní správní komise vyzvala 27. 4. 1946 Stanici SNB – Okresní velitelství I. o vyšetření oprávněnosti žádosti Dr. Kattingera.²⁸ Okresní úřadovna státní bezpečnosti v Jeseníku potvrdila, že byl pouze členem DKV (Deutscher Kulturverband). Svědeckou výpověď o jeho chování podal lékař Priessnitzova sanatoria MUDr. Viktor Kellner²⁹, který svědčil jednoznačně v Kattingerův prospěch: „*Německy však nikdy výbojně nevystupoval, po stránce politické se spíše hlásil k německým nacionalům, než k levicovým skupinám. V otázkách národnostních vystupoval vždy umírněně a nikdy neprojevil nějaké zášti proti českému národu a Československé republice. (...) Těsně před německou okupací p. Dr. Kattinger vystupoval dosti ostře proti zaměstnancům sanatoria, kteří s oblibou a provokativně nosili bílé henleinovské punčochy a jiné vnější odznaky tohoto hnutí.*“ Svůj postoj ke státu dr. Kattinger vyjádřil v této pohnuté době i tím, že 1. 7. 1938 věnoval na jubilejní Fond na obranu státu 1 000 Kč.

Kpt. v. v. Jan Krejčí,³⁰ který jako Čech setrval na Gräfenberku po celou dobu okupace, na jeho adresu prohlásil: „*měl jsem vždy dojem, že o politiku se vůbec nezajímá. Jeho manželka byla původu židovského, a proto musela Graefenberg opustiti, aby mu nebrzdila v jeho povolání jako lékaři. Dr. Kattinger ji přes to navštěvoval v Praze a podporoval ji.*“³¹ Lázeňský masér Hynek Žembera, který opustil Gräfenberg již 15. 9. 1938 a vrátil se do Poděbrad, svědčil v jeho prospěch po desetileté spolupráci: „*Ke mně, jako k Čechovi měli Kattingerovi plnou důvěru, že neprozradím jejich politické smýšlení, kde v tu dobu bylo na Graefenberku velmi nebezpečno.*“³²

Okresní velitel npor. Kala 26. 5. 1946 sdělil, že všechny údaje v žádosti jsou pravdivé a že žadatel povinnosti československého státního občana neporušil. Z dokumentů však neplyne, jak se státní orgán rozhodl. Vzhledem k nedostatku lázeňských lékařů zastupoval po 19. 8. 1946 MUDr. Karla Schrotha po dobu jeho nemoci v lázních Dolní Lipová.³³ Priessnitzovy lázně, kam se s podlomeným zdravím z koncentráku navrátil Kattingerův kolega a dobrý přítel Dr. Josef Reinhold, jenž však záhy v roce 1947 umírá, o Kattingera zájem neprojevily. Víme jen, že Spravedlnost má zavázané oči: devětašedesátiletý doktor Kattinger se přestěhoval do Domašova čp. 63 a jako Němec byl 5. 1. 1948 deportován do sběrného střediska v Olomouci-Hodolanech a určen k odsunu. Jediným škrtnutím pera nám na 70 let zmizel z našeho povědomí, z historie gräfenberských lázní, o jejichž slávu se též výrazně zasloužil. Kam byl odsunut a kde dožil, se bohužel zjistit nepodařilo.

Nacistický zábor Sudet na podzim 1938 zvrátil zdejší dosavadní poklidnou lázeňskou atmosféru. Svě o tom věděl i poslední šéflékař Priessnitzova sanatoria MUDr. Ivan Hummel, který zde pracoval téměř nepřetržitě celých 15 let od června 1931 do října 1946. Nejenže přišel o své dlouholeté skvělé kolegy, s nimiž úzce spolupracoval. Bohužel se také sám stal obětí nejen nacionalismu německého za války, ale také českého po válce. V jeho osobě ztratilo sanatorium cenného odborníka a znalce Priessnitzových léčebných metod. S úpadkem kdysi světoznámého Gräfenberku úměrně vzrostla popularita vodoléčby v zahraničí.

Ivan Hummel (1902–1975)

MUDr. Ivan Hummel se narodil 13. 2. 1902 ve Frýdku v rodině Václava Hummela původem z Haliče, úředníka báňské a hutní společnosti Karlova huť (něm. Karlshütte) v Lískovci, místní části dnešního Frýdku-Místku. Jeho matka Anna pocházela z Uher. Byla dcerou krejčího Johanna Kolba z Trenčína a Antonie, roz. Petříkové z Nemšové, rovněž z krejčovské rodiny.³⁴ Hummelovi bydleli ve stejnojmenné lokalitě a ulici Karlshütte v domě čp. 705. Ivan byl jedním z pěti sourozenců.³⁵ Ačkoliv měla rodina české kořeny, vzdělání se jim dostalo na německých školách, neboť k tomu rodiče nutil jejich zaměstnavatel. Po studiích na obecné škole a gymnáziu ve Frýdku absolvoval Ivan Hummel v letech 1921–1927 medicínu na lékařské fakultě Karlovy univerzity v Praze. Protože byl kvůli onemocnění ledvin uznán neschopným vojenské služby, byl přidělen do všeobecné nemocnice ve Svitavách. Začínal na pozici prvního asistenta. Během čtyř let si dokončil atestaci a získal titul odborného lékaře pro nemoci vnitřní a tuberkulózní. K 1. 6. 1931 nastoupil tento devětadvacetiletý muž jako interní lékař v Priessnitzově sanatoriu na Gräfenberku, který se mu stal na patnáct let jeho domovem. Během této praxe se ve svém volném čase o dovolené dále vzdělával v rentgenologii a v diagnostice chorob kostních včetně traumatologie a chorob trávicího ústrojí na univerzitních klinikách v Praze, Vídni a Lipsku.³⁶

V polovině listopadu 1931 se Ivan Hummel oženil v kostele sv. Jakuba v Brně se svou vrstevnicí, jen o dva měsíce mladší Waltraud, roz. Fauska, z rodiny majitele realit Otto Fausky a jeho ženy Marie ze Svitav.³⁷ Manželství, jež zůstalo bezdětné, vydrželo přes 40 let. Není pochyb, že jak v dobách klidnějších, tak zejména v časech válkou zastřených skýtalo lázeňskému doktoru potřebné zázemí a oporu. MUDr. Hummel prožil na Gräfenberku léta velkého rozkvětu, kdy zde byly díky lepším možnostem diagnostiky a tím i rozšíření škály léčených nemocí zaváděny nové léčebné metody. Měl tu čest pracovat po boku věhlasných šéflékařů MUDr. Josefa Reinolda a MUDr. Josefa Kattingera a spolupracovat s řadou dalších českých, německých a židovských kolegů. Napříč všemi společenskými vrstvami si vytvořil rozsáhlou klientelu, která vysoce oceňovala nejen jeho lékařskou odbornost, ale i jeho lidský charakter a opakovaně se k němu vracela na léčení.

Ivan Hummel byl cele oddán svému povolání. V lékařských kruzích platil za vynikajícího odborníka. Mezi svými pacienty nečinil žádné rozdíly v ohledu národnostním, profesním ani náboženském. Pomáhal, kdykoliv bylo třeba, a to bez nároku na honorář. Ve svém soukromém životě byl člověkem spíše uzavřeným, jenž nevyhledával velkou společnost, miloval hudbu a literaturu. Jako lékař byl povinně členem lékařské komory, začleněn byl rovněž do Okresního spolku německých lékařů v Jeseníku. Organizován byl též ve Svazu Němců (BdD) a v Německém kulturním svazu (DKV). Podle jeho někdejšího pacienta, okresního velitele četnictva Oldřicha Jirkovského, který v Jeseníku pobýval až do evakuace 4. 10. 1938, byl MUDr. Hummel „vzácný, vysoko nad míru svědomitý lékař s bohatými odbornými zkušenostmi, zcela oddaný své-

MUDr. Ivan Hummel (reprofoto)

mu povolání, ušlechtilý cenný a neobyčejně milý člověk, jenž se o záležitosti politické povahy ani v nejmenším nestaral. V sanatoriu na Gräfenberku, kde tehdy působil, léčilo se vysoké procento pacientů slovanské národnosti. U nich všech byl Dr. Hummel velmi oblíben a jako lékař [se těšil] vysoké vážnosti. Jeho čistá česká výřečnost a časté styky s českými lidmi budily u mne vždy dojem, že je slovanského původu. (...) Za okupace jsem o něm slyšel, že jeho chování k Čechům odpovídalo jeho vylíčené povaze.“³⁸

Jaro 1938, období stupňujícího se zahraničního i vnitropolitického napětí zejména v souvislosti s děním v sousedním Německu, již nenechávalo nikoho na pochybách, že se poklidné časy první republiky mění k nepoznání. Doba to byla vskutku nelehká obzvláště pro člověka tak jednoznačně apolitického, jakým byl MUDr. Hummel. I přesto v polovině dubna roku 1938 vstoupil do Henleinovy SdP (č. 996383); žádnou funkci ve straně nezastával. Tento krok byl pro něj nepochybně velmi traumatický a důvody k němu byly jednoznačně existenční. „Když jsem se hlásil společně s [šéflékařem jesenické nemocnice] Dr. Štěpánkem na místním vedení strany (...), tam hned proti mně vystoupili, že se jdeme hlásiti až 5 min. před 12 hod. Tam si nás zapsali a odešli jsme zase společně. Tento výrok, který vůči nám pronesli (...) jsem ihned hlásil Dr. Kellnerovi a Dr. Weinsteinovi.“³⁹ Ivan Hummel a jeho o pět let starší český kolega Viktor Kellner se znali od jara roku 1931, neboť na Gräfenberk nastupovali současně. Spolupracovali až do podzimu 1938, kdy musel MUDr. Kellner, podobně jako všichni ostatní čeští a židovští lékaři, z lázní odejít. Po válce Kellner potvrdil, že se Hummel „nikdy nestaral o politiku. Jeho největším zájmem vždy byla lékařská věda, které se věnoval tělem i duší. Nikdy jsem nepřišel s ním do konfliktu, zejména v rozhovorech, které měly obsah politický. V podobných rozhovorech jsem mohl vždy bezpečně konstatovati, že byl naprosto loajální k československé republice, cítil se občanem tohoto státu a nikdy nepodnikl nic, co by ho mohlo v mých očích snížit pokud šlo o jeho poměr k československému státu, národu a jeho státnímu demokratickému zřízení. Vzpomínám, že v době vzrůstu sude-toněmecké Henleinovy strany Dr. Hummel zůstával státi na svých pevných pozicích a stanovisku občana demokratické republiky a po celou dobu řádění henleinovské strany přes veškerý nátlak nepodleh a do strany nevstoupil. Největší dojem udělalo na mne chování kolegy Hummela, kdy (...) přišel ke mně celý skleslý a nešťastný, aby mi s těžkým srdcem sdělil, že nyní nastal okamžik, kdy nezřízenému nátlaku podlehnouti musí a chtěl slyšet můj názor, zda mám proti tomu námitky. Takové chování ovšem vylučuje smýšlení nacistické, tehdy jsem se definitivně přesvědčil, že Dr. Hummel je, pokud se loajality týče, člověkem nekompromisním, a proto zasluhujícím každého ohledu.“⁴⁰

Snad jen díky nedostatku kvalitních a zároveň národně socialisticky spolehlivých lékařů se stal MUDr. Ivan Hummel na podzim roku 1938 šéflékařem Priessnitzova sanatoria. Hned od počátku měl velké problémy snad na všech frontách. Doslova poprask se strhl kolem jeho členství v SS, kam jej po příchodu wehrmachtu do Jeseníku automaticky coby lékaře přihlásil zubní technik Hubert Scheda. První dvě telefonické výzvy k účasti na školení příslušníků SS Hummel nerefletoval, po třetí písemně se již pod hrozbou pokuty musel dostavit. Záhy se však dostal do sporu s přednášejícím okresním vedoucím školitelem NSDAP Henrichem Posseltem, neboť ostře vystoupil proti proklamované rasové teorii a otevřeně prohlásil, že jeho tvrzení není pravdivé. Jen pár dní nato si jej předvolal vedoucí SS v Jeseníku Erwin Hauke a uznal, že se vzhledem ke svým názorům tento lékař pro SS nehodí. Právil, že „mám štěstí, že jsem jako Anwärter [čekatel] SS a že jsem nesložil řádnou přísahu jako člen SS. Od té doby nebyl jsem nikde volán na žádné školení. (...) Nikdy jsem žádné příspěvky do formace SS neplatil.“⁴¹ Nepochybně to byl čin velmi odvážný a svědčil o lékařově hlubokém osobním přesvědčení, neboť bylo jasné, že by pro něj celá záležitost jinak dopadla mnohem hůř. Jak po válce potvrdila Elli Raschke, která byla u Hummelových pomocnicí v domácnosti, prý „tehdy zazněla prohlášení jako ‚to přijde Dr. Hummelovi velmi draho.‘ Nikdy nevládnul uniformu SS, nikdy jsem neviděla žádnou legitimaci ani něco podobného. Byla jsem často svědkem debat, které doktor vedl se svou ženou, při nichž se

vždy velmi ostře vyjadřoval proti nacionálnímu socialismu, byl obzvláště pobouřen, když německé oddíly vpochodovaly do Prahy a reptal na Hitlerovo porušení slova. Od začátku se vyhýbal také nacistickému pozdravu a nikdy ho nenapadlo jím zdravit. Také jsem nikdy neviděla Hitlerův obraz, a to jak v bytě, tak v ordinaci.“⁴²

Brzy se MUDr. Hummel dostal také do hledáčku německé tajné státní policie. „Ihned po okupaci jsem byl ředitelem [sanatoria] Ellsnerem udán ku zdejšímu gestapu, že jsem čechofil a [že jsem byl] na toto místo do lázní doporučen jistou paní Havránkovou české národnosti. Také jsem byl udán, že jsem léčil rodinu vyslance Jana Masaryka a různých českých ministrů a senátorů. Na základě těchto udání byly mně všechny dopisy cenzurovány.“⁴³ Zdeňka M. Havránková byla místopředsdkyní Československého Červeného kříže (ČČK) a na Gräfenberk se k Ivanu Hummelovi jezdila léčit od roku 1931. MUDr. Hummela v lázních osobně poznala také zakladatelka a předsdkyně ČČK Dr. Alice Masaryková, která po válce potvrdila, že „Dr. Hummel je vzácný lékař, ryzí člověk a naprosto cizí nacistickému způsobu myšlení“.⁴⁴ Priessnitzovo sanatorium ani za války neztratilo svou tvář coby místa, kde je prioritou péče o lidské zdraví fyzické i duševní. Dokládá to řada svědectví lázeňských hostů, zaměstnanců i obyvatel Gräfenberku. Např. soudce okresního soudu v Turnově JUDr. Jaroslav Kopal zajížděl do lázní opakovaně. „V Priessnitzově sanatoriu v Gräfenberku jsem byl léčen již také v r. 1936 za tehdejšího primáře Dr. Reinholda a nato pak zase v době válečné r. 1942, kdy byl vedoucím sanatoria Dr. Hummel. Jak je všeobecně známo, r. 1942 byl neobyčejně krutý ze strany Němců vůči jiným národnostem, zvláště tedy vůči nám Čechům. Jejich vítězný postup dosahoval svého vrcholu a panování v protektorátě vedlo se v době éry Heidrichovy. Téměř jsem se obával jeti do Gräfenberku v předpokladu, že tam uklidnění mých nervů nedocílím. Moje rozhodnutí však nebylo mylné, naopak velmi pro mne prospěšné. Gräfenberk v r. 1942 jsem poznal skoro stejným jako v r. 1936 vyjímaje ovšem jednotlivé nedostatky doby válečné. Byl stejně uklidňujícím, neboť bohatá příroda vskutku je tam lékem jako nikde snad jinde. Byl jsem překvapen, když mně přijal Dr. Hummel tak vlídně, jako vskutku lékař a akademicky vzdělaný člověk. Mou omluvu, že perfektně němčinu neovládám, nebral vůbec vážně a s vlídným úsměvem mne naopak vyzval, abych mluvil česky, že on češtinu velmi dobře sám ovládal. (...) O čistotě charakteru Dr. Hummela nemohu míti v ničem nejmenších pochybností a zvláště jsem si ho vážil a byl mu vděčen za uklidnění mé nervové choroby, kterou léčil nejen prostředkem nepřirodních léčiv, ale i lékem k uzdravení člověka základním, lékem přírodním, jehož on byl vzácnou podstatou nejen svou osobou, ale i svou vsutku vzornou organizací, neboť vedení sanatoria v době mé léčby, jak jsem se přesvědčil, nebylo v ničem vůči Čechům zaujato, naopak byl jsem všude přijímán stejně vlídně jako kterýkoli říšský Němec, ba dokonce snad i vlídněji. Vzpomínám si na debaty vedené s vrátným [a zároveň komunistickým důvěrníkem Juliem] Baumem zcela proti tehdejší německé hrůzovládě. Tento nebyl však jedinou výjimkou, bylo tam více Němců zaměstnanců, kteří s německým násilnictvím nesouhlasili, i rozhlas byl velmi slabě organizován, ba ignorován!“⁴⁵ A pokračoval v údivu nad tím, „že nacistický režim může býti nenáviděn i samotným Němcem: zprávy o vítězných pochodech německého vojska byly vysílány rádiem bez zájmu a sotva slyšitelně, a tak samozřejmě i stejně netečně přijímány, že to působilo až dojmem sabotáže. Obraz vůdcův nebyl nikde na vynikajícím místě umístěn, ba naopak, kdesi v koutku jsem zahlédl jediný maličký obrázek, který jako by se hanbil za svou existenci. Smýšlení téměř celého personálu bylo v témže duchu, čemuž nasvědčuje i přijetí mnou tehdy vyprávěné anekdoty, kdy Hitler snažil se dotazem na lesy a hory...“⁴⁶ Ano, i za války se na Gräfenberku vykládaly politické vtipy. Ale jen potají, aby je nikdo jiný neslyšel...

S Čechy se MUDr. Hummel stýkal zcela veřejně a mluvil s nimi zásadně pouze česky. Přednostně prý pro ně v sanatoriu schovával injekce, jichž bylo velmi poskromnu. Také je často zval do svého soukromého bytu, což mu vyneslo mnoho nepříjemností, perzekuci úřadů a vyšetřování gestapem. Do podzimu roku 1938 bydleli manželé Hummelovi na Gräfenberku v léčebném domě Douche čp. 311/3. Později se přestěhovali do vily čp. 322 v Jeseníku, která původně

Sanatorium propagovalo Priessnitzovy kúry na poštovním razítku, 1942 (sbírka K. Growky)

patřila židovské rodině Gesslerů.⁴⁷ Na návštěvu k Hummelům chodila i Markéta Nebauerová ze Zlatých Hor. „Následkem mého neárijského původu, neboť dědeček byl Židem, musela jsem za nacistického režimu snášet mnoho nevraživosti a v důsledku toho onemocněla jsem žaludeční nervozitou. Nevěděla jsem, jakého smýšlení je pan Dr. Hummel a měla jsem přímo strach, že snad mé ošetřování odmítne, ale stal se pravý opak, neboť prohlásil, že je mu míšenec milejší než nacista. Od té doby věděla jsem, že mu mohu plně důvěřovat a v důsledku toho našeho stejného smýšlení sprátelila jsem se s ním a s jeho manželkou, která byla týchž názorů. Byl velkým příznivcem Čechů, poslouchal jen zahraniční rozhlas, neboť německým zprávám nedůvěřoval a v důsledku toho se v jeho domě scházeli jen přátelé, kteří byli toho samého smýšlení. Obraz Hitlera jsem v jeho domě nikdy neviděla, neboť nechtěl míti toho zločince (jak jej obyčejně nazval), který přivedl tolik bídy a neštěstí na celé lidské pokolení, ve svém domově. Již před lety pravil, že tuto válku nikdy nevyhraje, toto učiněné bezpráví se musí pomstít a přál si jen, aby Češi přišli zase k vládě, neboť pak bychom byli zase svobodní. (...) S dobrým svědomím mohu tvrditi, že (...) byl jedním z největších antifašistů, kterého jsem kdy poznala. Dlela jsem vždy ráda v jeho domě, neboť každý tam mohl projevit otevřeně své mínění.“⁴⁸ Hummelův vztah k Židům dokládají také další svědectví. Podle Hedviky Pluderové z Ficové u Jeseníku, která MUDr. Hummela znala 14 let, byl „přátelský k Čechům a Židům, je mi známo jeho velké přátelství s bývalým šéflékařem [Josefem] Reinholdem a [Emilem] Adlerem. Mně samotnou jako Židovku vždy respektoval a sám zdravil na veřejných místech, přestože to bylo zakázáno a jemu to mohlo přinést újmu“.⁴⁹ Pomáhal také Marii Hatschekové, vdově po prvním šéflékaři Priessnitzova sanatoria Rudolfu Hatschekovi a jejímu synu Rudolfovi, kterému po otci kolovala v žilách židovská krev. V dobách, kdy „byli vystaveni největším nesnázím, se nás Dr. Hummel často zastal a obzvláště synovi byl připraven pomoci“.⁵⁰

MUDr. Ivan Hummel nacistický režim veřejně odsuzoval a de facto i sabotoval. Potřebným dával lékařské rady a vystavoval posudky, jimiž dotyčné mnohdy zachránil před zatčením nebo rukováním do armády. Řadu lidí vyléčil z těžké nemoci následkem zlého zacházení gestapem a dle svých vlastních slov též pomáhal těžce postiženým krajanům v koncentračním táboře ve Vratislavi, resp. v nedalekém Gross-Rossen. V září roku 1944 byl pro svou protinacistickou

činnost zatčen manžel Gertrudy Greipelové, jenž byl v sanatoriu několikrát na léčení. „Tenkrát jsem navštívila Dr. Hummela s prosbou, aby vystavil pro mého muže lékařské vysvědčení. Při této příležitosti mě tento ujistil (protože mu obvinění mého muže byla známa a tušil špatné ukončení celého případu), že se v každém případě postará o mně a moji rodinu, bude-li celá věc pro nás míti neblahé následky. V lednu 1945 byl můj muž pro podporování nepřítele a tříštění branné moci odsouzen k smrti a 19. února 1945 byl rozsudek vykonán. Dne 25. února 1945 dodržel Dr. Hummel mně dané slovo a předal mi větší peněžitý obnos, takže jsem s mými třemi malými dětmi a 75letou matkou byla zachráněna od nouze. Písemný důkaz tohoto se nalézá v mých rukou.“⁵¹ Jak ve svém prohlášení ještě podotkla, „můj muž s ním často a rád politizoval a byl viditelně posilněn, když vyšel z jeho ordináčnické místnosti. ‚Konečně zase jednou člověk, který není nacisticky zamořen‘ a podobně se potom ke mně vyjádřil můj muž. Již to mu imponovalo, že přestože byl Dr. Hummel v sanatoriu na vedoucím místě, nebyl členem NSDAP a i tak si toto dovedl zachovati. Mezi lázeňskými hosty panovalo udivení nad tím, že muž tak protinacistického smýšlení jest šéflékařem zdejšího sanatoria. Je mi též známo, že tehdejší okresní vedoucí NSDAP [Walter] Jaroschek velmi bojoval proti Dr. Hummelovi, též jeho sekretářka slečna Riedlová byla z politických důvodů proti němu zaujatá. Toto vše bylo již roku 1940.“⁵²

Kromě sporů s vedením sanatoria (mj. i proto, že na rozdíl od jiných lékařů odepřel umístit obrazy vedoucích činitelů Německa, zejm. Adolfa Hitlera a Konráda Henleina, ve své ordinaci a v čekárně) musel MUDr. Ivan Hummel odolávat také politickým tlakům ze strany NSDAP. Není divu, že byl pod neustálým dohledem. „Podle různých zpráv od místních úředníků bylo hlášeno: Je patrné, že pan Hummel a jeho manželka opouštějí kino, aniž by sledovali zpravodajský týdeník, když jdou do kina, ve kterém se zpravodajství hraje po hlavním filmu. To platí i pro ty případy, kdy se nový týdeník hraje poprvé. To potvrzuje poznámky o naprostém nezájmu, které již zazněly.“⁵³ Hummelovo chování potvrdila po válce Helene Schöppelová, která byla v kině na Gräfenberku zaměstnána a s lékařem se potkávala často. „Je znám jako svědomitý a výkonný lékař, který se zajímal jen o svou práci a který se o politiku nikdy nestaral.“⁵⁴ Podle stranického posudku z dubna roku 1939 byl Ivan Hummel klidný, upřímný a cílevědomý, po převratu na podzim 1938 se vůči NSDAP nijak neprojevil a politického života se na rozdíl od většiny svých profesních kolegů účastnil jen „vzácně, když mu to časově dovolí jeho zaměstnání.“⁵⁵ V Priessnitzově sanatoriu ostatně nepůsobil sám, pracovali zde ještě další dva lékaři. Z Hummelova podnětu se v červnu roku 1939 na Gräfenberk vrátil jeho vrstevník a někdejší spolupracovník z let 1935–1937, internista a kardiolog MUDr. Wilhelm Liebscher. Tento rodák z Hladkých Životic (něm. Seitendorf) u Fulneku, absolvent pražské lékařské fakulty, člen SdP, NSDAP a SS zde nejprve působil jako lékař, od května roku 1940 pak jako vrchní štábní lékař rezervního lazaretu, který vznikl v novějším pětipatrovém křídle sanatoria, kde byla většina lůžek a jež bylo zabráno říšskoněmeckou zdravotní službou.⁵⁶ Dalším Hummelovým kolegou se stal MUDr. Alfred Bartussek, v letech 1935–1938 lékař 2. univerzitní kliniky v Praze, člen SdP, aktivista ochranných dobrovolných oddílů Freiwillige Schutzdienst (FS), člen NSDAP ve funkci pověřence pro rasovou politiku při okresním vedení strany a člen SS v hodnosti poddůstojníka. Do Jeseníku přišel již 10. 9. 1938, tedy necelé dva týdny před henleinovským pučem. Jako držitel Medaile na paměť 1. X. 1938, která byla udělována těm, jež připravovali a aktivně se zasadili o „návrat sudetského území“ do Říše, byl osobou nanejvýš politicky vhodnou pro dohled nad děním v sanatoriu.⁵⁷

Pro naprostý nedostatek nacionálně-socialistického zápalu byl MUDr. Hummel považován za osobu nespolehlivou. Jeho profesní kolega, rentgenolog jesenické nemocnice a zároveň vedoucí místní skupiny NSDAP Jeseník II-západ, dlouholetý aktivní politik MUDr. Leo Pawlowsky se jej neustále snažil přimět ke vstupu do strany. Hummelův přijímací proces byl sice zahájen a Pawlowsky jej plně podporoval, ale narážel na odpor okresního vedoucího NSDAP Jaroschka, kterému byl tento lázeňský doktor doslova trnem v oku. „Návrh se těší přímělu vedoucího místní skupiny. Je známý jako slušný, korektní člověk, velmi schopný ve svém oboru, ale jinak zaujímá

vysloveně asociální postoj a jeho světonázor nelze v žádném případě nazývat nacionálně socialistickým. Byl nejen dříve v katolickém studentském sboru, ale je stále i dnes podřízen vlivu římskokatolickému náboženství, o kterém nenechává pochyby např. svým přímočarým postojem k církvi (přijímání atd.). Navzdory své poměrně jisté životní pozici je vůči svým zaměstnancům lakomý a asociální. Upírá jim práva, která pro sebe považuje za samozřejmost. Protože i jeho bezdětná manželka má mnohem výraznější antisociální chování, hrozí, že jeho přijetím bude oslabena komunita místní skupiny NSDAP. Proto žádost zamítám.⁵⁸ Walter Jaroschek MUDr. Hummela pomlouval, kde se dalo.⁵⁹ Snad nejvýstižněji na tyto projevy reagoval místní vedoucí Pawlowsky. Podle něj se Ivan Hummel „během svého pobytu ve Frývaldově nezúčastnil jediného církevního obřadu, nikdy nešel ke svatému přijímání a do kostela vstoupil pouze jednou, tuším jako svatební host. Nechci se vyjadřovat k dalším prohlášením soukmenovce Jaroschka. Vyjádření ke vztahům Dr. Hummela k jeho spolupracovníkům je stejně objektivní a pravdivé jako výmysl jeho vztahu k církvi.“⁶⁰

Okresní vedoucí NSDAP Walter Jaroschek, bývalý vysoký funkcionář SdP, nositel Medaile na paměť 1. X. 1938 s pražskou sponou a poslanec Říšského sněmu, proti Ivanu Hummelovi otevřeně vystoupil a požadoval jeho odchod ze sanatoria. Byl za to dokonce osobně intervenovat u říšského vedoucího zdravotnictví MUDr. Leonarda Contiho v Mnichově. Na pozici šéflékaře měl přijít spolehlivý příslušník NSDAP. Protože se však veškerá jednání jak ze strany partaje, tak na popud vedení sanatoria odehrála za Hummelovými zády, rozhodl se po jedenácti letech práce z Gräfenberku odejít. Rozhodnutí to jistě nebylo jednoduché. Snažil se totiž vybudovat z Priessnitzova sanatoria výzkumné centrum prvního řádu nejen z hlediska klinického, ale též v ohledu hydroterapeutickém „nad rámeček vodoléčebného ústavu ve smyslu Priessnitz a Kneipa. Krátce bych připomněl své plány na rozšíření našeho kardiologického oddělení na základě dosavadních zkušeností s využíváním jednotlivých koupelí na srdce a krevní oběh. Mnohé z nich jsou již známy jako úspěšné. Stále však nejsou z velké části vysvětleny účinky jednotlivých vodních procedur na metabolismus, srdce, dýchání atd. Realizace těchto záměrů však musela být prozatím odložena jednak pro nedostatek lékařů a zdravotnického pomocného personálu, lázeňských apod., jednak pro chybějící zdravotnické a chemické vybavení, které je v současné době nesehnatelné.“ Jednání o novém obsazení místa šéflékaře pro něj bylo překvapením. „I při sebezaujatějším posouzení všech těchto skutečností považuji takovýto přístup dozorčí rady za přinejmenším nekorektní a neúnosný. Takový postup vůči šéflékaři by byl nemyslitelný ani v minulé éře tehdejších akcionářů.“ Navíc mu bylo vyčteno, že „jsme v laických kruzích příliš málo známi a že musím o Gräfenberku publikovat propagandistické články v denním tisku. Poslední myšlenku jsem samozřejmě odmítl jako nepřijatelnou drzost. Stále jsem přesvědčen, že nejlepší propagandou by byla lékařská výkonnost a úspěch s ní spojený. (...) Jak jsem mohl na základě svého podání dozorčí radě prokázat, dobrá a stále se zvyšující frekvence sanatoria nebyla způsobena jen válkou, ale také důvěrou v kliniku a v lékařské kruhy, která se rok od roku zvyšuje. Tito pacienti by nepochybně tvořili i v době míru životaschopnou základnu, která by snesla i větší konkurenční zátěž. Stále se domnívám, že Priessnitzovo sanatorium by mělo být podle své jedinečnosti a vybavenosti orientováno na vybranou skupinu pacientů, nikoli na širokou veřejnost. Vzhledem k nepřijemnostem a urážkám, které jsem za poslední dva roky zažil, a v neposlední řadě pod dojmem událostí zmíněných výše (před dvěma lety bylo pro současné akcionáře palčivým problémem najmutí neurologa, proto jednání s příslušnými lékaři atd. byla vedena bez mého vědomí), jsem učinil následující konečné rozhodnutí. Vzhledem k tomu, že další prospěšná práce z mé strany je kvůli psychickému vypětí jako šéflékaře Priessnitzova sanatoria nepředstavitelná, dávám tímto [k 1. 9. 1943] výpověď. Následně nastoupím na krátkodobou dovolenou plánovanou na konec srpna, ze které se pravděpodobně do konce zákonné výpovědní lhůty do služeb Priessnitzova sanatoria nevrátím. Že nekončím svůj pracovní poměr již k dnešnímu dni, je dáno tím, že nechci ohrozit bezstarostnou lékařskou péči o pacienty, kteří jsou mi aktuálně svěřeni, a také s ohledem na dobré vztahy se spolupracovní-

ky.⁶¹ Jak napsal MUDr. Leo Pawlowsky na župní vedení do Liberce, „ze všeho, co předcházelo, musel Dr. Hummel dojít k závěru, že ho Priessnitzova společnost dříve či později odstraní. Svou jedenáctiletou činností, která byla úspěšnou syntézou vodoléčby a klinické medicíny a již si získal důvěru nejširších kruhů nejen v sudetské župě, ale ve významné části celé Říše, přičemž je třeba poukázat především na důvěru nejznámějších německých lékařů, je Dr. Hummel svázán s Gräfenberkem. Ačkoliv by pro něj bylo snadné prosadit se jinde, myslel na svou budoucnost jen ve spojitosti s Gräfenberkem a s Priessnitzem. (...) Strana, obyvatelstvo okresu, lázeňští hosté i z těch nejvzdálenějších míst, všichni zaměstnanci a samozřejmě také lékaři mají horoucí zájem na tom, aby Dr. Hummel zůstal. Na druhou stranu nelze očekávat, že bude stále znovu snášet zacházení, které je zcela nevhodné, zraňující a nespravedlivé.“⁶² MUDr. Pawlowsky upozornil na potřebu rozumného vyřešení otázky jeho nástupce. V úvahu připadl např. MUDr. Schindler z Teplic. Do Priessnitzova sanatoria nakonec nastoupil prof. Alfred Brauchle, šéflékař kliniky přírodního léčitelství nemocnice Rudolfa Hesse v Drážďanech. MUDr. Hummel odjel pracovat na interní kliniku do Innsbrucku. Záhy se však projevila neschopnost nového šéflékaře a již v prosinci roku 1943 byl vedením akciové společnosti telefonicky povolán zpět.⁶³

MUDr. Ivan Hummel byl šéflékařem sanatoria až do konce války. Starosti mu však po návratu k pacientům na Gräfenberk neskončily. Stále musel odolávat tlaku ke vstupu do strany. Na podzim roku 1943 byl již okresní vedoucí NSDAP Oswald Czech v jeho hodnocení značně umírněný. „Dr. Hummel je ve svém postoji k nacionálnímu socialismu bezproblémový. S ohledem na jeho nadměrné pracovní nasazení coby lékaře a vedoucího Priessnitzova sanatoria se nemůže věnovat aktivní spolupráci ve straně, resp. členství v nějakém svazu. Po důkladném prověření žádosti o přijetí a ve shodě s místním vedoucím NSDAP [Leo Pawlowským] jsem zato, že jeho přijetí do strany je obhajitelné, a to proto, že alespoň ukazuje osobnostní hodnotu.“⁶⁴ V lednu 1945 Ivan Hummel do NSDAP přece jen vstoupil. Stalo se tak pod nátlakem na rozkaz Leo Pawlowského a za dozoru účetního sanatoria, stranického funkcionáře na Gräfenberku Walthera Mallého, který jej pod pohrůzkou osobně přivedl na poslední schůzi strany (tzv. Zellenabend). „Podotýkám, že jsem tak učinil jen proto, poněvadž jsem měl strach z následků odmítnutí vstupu do strany. Tehdy jsem byl považován za člověka, který s myšlenkou strany nesouhlasí a vím zcela určitě, že v případě odmítnutí byl bych dán do koncentračního tábora, nebo zastřelen.“⁶⁵ Své členství v NSDAP Ivan Hummel de facto nikdy nepřijal. Byl především lékařem a nikoliv politikem. I přes velký odpor ostatních stranických funkcionářů měl tento krok pro stranu značný význam, neboť přijetí vědeckého pracovníka mělo u obyvatelstva povzbudit vítěznou náladu v již tak dost beznadějně válečné situaci.⁶⁶

Členství v NSDAP a zejména v SS, jakkoliv bylo diskutabilní, se MUDr. Hummelovi stalo po válce osudným. V poledne 17. 11. 1945 byl zatčen a dopraven do internačního tábora pro Němce v Adolfovicích. Již deset dní nato byl ale z internace uvolněn, aby mohl v sanatoriu zapracovat nový personál. Stalo se tak na žádost MUDr. Viktora Kellnera, který se jen den před jeho zatčením vrátil na Gräfenberk.⁶⁷ Koncem ledna 1946 však byla Hummelova přítomnost v sanatoriu vedle dvou českých lékařů Kellnera a Weignera zhodnocena jako přebytečná. Na příkaz Úřadu národní bezpečnosti v Jeseníku byl jako Němec 14. 2. 1946 znovu zadržen a vzat do vazby Okresního soudu v Jeseníku. Záhy byl ale opět propuštěn a směl i nadále provozovat lékařskou praxi. Součástí jeho trestního spisu je téměř na 60 prohlášení svědků, obyvatel města a lázní, spolupracovníků, bývalých i současných pacientů, kteří tak vyjádřili MUDr. Hummelovi svou podporu a mj. potvrdili, že nikdy nenosil uniformu SS. Byla mezi nimi již zmíněná Dr. Alice Masaryková, dále např. kpt. Jan Krejčí, komunista Eduard Zorn, někdejší vrchní okresní lékař MUDr. Moritz Friemel, komerční ředitel Břetislav Hrazdira, který od konce května do počátku srpna roku 1945 Priessnitzovo sanatorium zabavil a zajistil a jenž také k jeho „národní pohotovosti“ doporučoval výpověď asi 300 horníků z Ostravy, a mnozí další. MUDr. Ivan Hummel měl být souzen pro zločin podle § 2 tzv. velkého retribučního dekretu č. 16/1945 Sb. pro členství

v SS. Veřejný žalobce u Mimořádného lidového soudu v Opavě však počátkem července roku 1946 jeho stíhání zastavil, neboť pro něj neshledal žádný důvod.⁶⁸ Tato bitva byla vyhrána. Celý zápas však ještě bohužel nebyl u konce...

Počátkem roku 1946 si manželé Hummelovi jakožto Němci podali žádost o zachování československého státního občanství dle dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. Počátkem srpna je Okresní národní výbor (ONV) v Jeseníku předal Zemskému národnímu výboru v Brně s doporučením, aby je ministerstvo vnitra vyřídilo kladně. I když zprvu podala prověřovací komise zamítavé stanovisko, po důkladném prověření všech skutečností „došla rada ONV k názoru, že u jmenovaných jsou splněny předpoklady, za kterých podle § 2 cit. dekretu prezidenta republiky jim může býti zachováno čsl. státní občanství. MUDr. Hummel zůstal věren Československé republice, neprovinil se proti českému a slovenskému národu a trpěl pod nacistickým terorem. Z výsledku šetření, jakož i z přiložených potvrzení osob české národnosti, které žadatele znaly, (...) vzala rada ONV za prokázáno, že žadatel nebyl nacistického smýšlení, že se ujímal českých pacientů, s nimiž i za doby okupace mluvil jen česky, že poslouchal český zahraniční rozhlas, že byl vyšetřován Gestapem pro své čechofilské smýšlení, že se vzepřel nacistické rasové teorii, což bylo příčinou jeho vyškrcnutí ze seznamu čekatelů SS, do kteréžto formace byl nuceně, aniž se dobrovolně přihlásil, zařazen, že jako osoba nespolehlivá byl odstraněn z místa vedoucího lékaře sanatoria, na které se vrátil jen po zjištění neschopnosti nacistického vedoucího lékaře. Na druhé straně hospodářský zájem kraje vyžaduje, aby Dr. Hummel byl i dále v Priessnitzově sanatoriu zaměstnán. Gräfenberk i se značnou částí obyvatelstva Frývaldova a nejbližšího okolí jest hospodářsky odkázán na cizinecký ruch, jehož podklad tvoří lázně Gräfenberk, v nichž nejvýznačnější místo zaujímá Priessnitzovo sanatorium. Pověst lázní Gräfenberk založila Priessnitzova léčebná metoda, pro kterou jediné byly a jsou tyto lázně vyhledávány. Jiného – mimo krásné krajiny, kterou však lze nalézt i jinde – Gräfenberk nemůže poskytnouti. Mimo Dr. Hummela nemáme nyní schopných lékařů, kteří ovládají do všech podrobností Priessnitzovu metodu, neboť před okupací zabývali se léčením na Gräfenberku převážně židovští lékaři, z nichž se žádný nevrátil, s výjimkou [Čecha] Dr. Kellnera a několik lékařů německých, z nichž zůstal v sanatoriu po okupaci jen Dr. Hummel, který ovládá český jazyk. Bude-li jmenovaný donucen k odchodu, nebude nikoho, kdo by Priessnitzovu metodu mohl aplikovati a od něhož by se lékařský dorost této metodě přiučil. Rovněž okolnost, že žadatel měl rodiče neněmeckého původu a nemůže býti tudíž odsunut, jest jednou z příčin, z nichž jest žádoucí urychlené projednání jeho případu a úprava jeho postavení ve státě.“⁶⁹ Ke kladnému vyřízení žádosti přispěl zcela jistě také přípis závodní rady Priessnitzova sanatoria, která lékaři vyjádřila plnou podporu coby všeobecně uznávané kapacitě požívající plné důvěry spolupracovníků a rovněž petice více jak třiceti Hummelových pacientů, kteří žádali, aby mu bylo „uděleno naše státní občanství. Zároveň žádáme, aby v jeho prospěch byly upraveny i ostatní jeho životní podmínky, zejména aby mu byl poskytnut řádný byt a byl řádně podle platných předpisů za svou práci v sanatoriu honorován, neboť jest všeobecně známo, že od svých pacientů nepřijímá honoráře a žije celkem v nouzi. Takovýmto řešením zajistíte českým pacientům nejen dobré léčení, ale i důvěru v sanatorium a pro svůj kraj zabezpečíte význačné příjmy, plynoucí z přílivu hostů.“⁷⁰ Dne 29. 7. 1946 byla manželům Hummelovým vydána prozatímní osvědčení, na jejichž základě měli být až do rozhodnutí ministerstva považováni za čsl. státní občany. Ano, měli být, ale život je bohužel plný paradoxů...

Již následující den 30. 7. 1946 byly přímo na Gräfenberku sepsány proti MUDr. Hummelovi dvě stížnosti. Jejich odesílatelé, Češi Augustin Potyka, správce budov Priessnitzova sanatoria,⁷¹ a Emilie Kosová, pravděpodobně pacientka zdejších lázní, je adresovali přímo na prezidentskou kancelář do Prahy. Mezi jinými důvody protestu oba dva shodně udali Hummelovo členství v SS a také argument, že údajně hostil Konrada Henleina. „Máme býti na stráži, jak říká pan prezident Dr. Edvard Beneš. Prosím laskavě o vyšetření případu pana MUDr. Hummela Ivana, stáří asi kolem 40 let, ženat, jeho manželka 37 [sic!] let Traudl Hummelová, oba německé národ-

nosti. Jak sám pan Hummel doznal při vyšetřování po revoluci, že byl u SS a oba manželé byli u německé partaje za války ve Frývaldově. Za okupace byl též pan Hummel vedoucím lékařem sanatoria Gräfenberku, hostil prý zde Konráda Henleina. Nyní jest zde stále lékařem, ne sice vedoucím, ale má stejná práva jako lékaři naši. Ještě k tomu ta drzost esesácká, podal si žádost o státní občanství naší republiky, první žádost mu byla zamítnuta, podal žádost druhou a ta mu byla příznivě vyřízena, tak dostal esesák naši československou příslušnost. Mezi pravými Čechy jest velké pobouření. Jest velmi nutné věc náležitě vyšetřiti, paní Hummelová se těší, že půjdou do Prahy, patrně aby mohli podryvat půdu při nejbližší příležitosti. Proto tedy jsme zakoušeli po 6 let příkoří a bojovali, naše lidi v koncentrákách mučili, stříleli a věšeli. Doufám, že můj laický dopis nebude hozen do koše a vypátrán ten, kdo mohl dáti panu MUDr. Hummelovi naše státní československé občanství. V úctě Emilie Kosová, Praha II.“⁷² Ve světle již dříve uvedených skutečností je dopis E. Kosové smutným dokladem českého poválečného nacionalismu a nenávisti vůči všemu německému na principu kolektivní viny. Dokládá to i zřejmá šeptanda, která nejspíš stála za informací o kontaktu MUDr. Hummela s Konradem Henleinem. Dle zápisů v kronice města navštívil Henlein Jeseník a lázně v průběhu války asi třikrát. Poprvé přijel 21. 6. 1939 na krátkou návštěvu do města na radnici. Podruhé zřejmě někdy mezi podzimem 1940 a jarem 1941 navštívil i s manželkou Priessnitzovo sanatorium; mezi pacienty však oficiálně zapsán nebyl. Na konci svého pobytu ve východních Sudetech navštívil Henlein 24. 1. 1942 „rezervní lazaret na Gräfenberku. Všem obyvatelům lazaretu a také sestřím, které [zde] neúnavně sloužily, předal dar, jenž obsahoval spoustu toho, co je pro vojáka v takové situaci příjemné a užitečné.“⁷³ MUDr. Ivan Hummel vykonával pro lazaret přechodně jen nejnútnejší lékařské práce v rentgenologii.⁷⁴ Pokud se s Henleinem setkal, což vůbec není vyloučeno, je více než pravděpodobné, že se tak stalo v civilním oddělení sanatoria, kde tomu vzhledem k jeho postavení ani nebylo vyhnutí. Sám o tomto zážitku však po válce nevypovídal a žádný ze svědků ani tuto skutečnost nepotvrdil. Ostatně starost o právě takového hosta by zcela jistě byla spíše záležitostí ředitele sanatoria, vrchního štábního lékaře a místních stranických funkcionářů než právě tohoto problematického šéflékaře...

V létě 1946 zachvátila Gräfenberk zvláštní hysterie. Na jedné straně hosté sanatoria sepsali petici „proti národnímu správci Vaškovi. Stěžovali si na špatné stravování a na zacházení personálu s hosty. Petici předcházela demonstrace v hale, při které zároveň žádali, aby Němci Dr. Hummelovi nebyly činěny potíže v léčení hostů a byla mu přidělena ordinační místnost, která by byla řádně vybavena, jak se na lékaře světového jména patří.“⁷⁵ Na druhé straně vzrůstala vůči MUDr. Hummelovi nechuť, která nakonec došla tak daleko, že se proti němu překvapivě postavil i jeho někdejší spolupracovník a současný šéflékař sanatoria MUDr. Viktor Kellner. „Dnem 20. 10. 1946 byl správou sanatoria propuštěn Němec MUDr. Ivan Hummel, o jehož osobu byl veden dlouho spor. Odchází do Prahy na kliniku. Odchod Hummela byl uspíšen prohlášením lázeňských lékařů MUDr. Badala a Kellnera, kteří prohlásili, že odejdou, bude-li Hummel dále zaměstnáván.“⁷⁶ Reakce pacientů na sebe nenechala dlouho čekat. Na protest proti jeho vyhazování odešlo ze sanatoria 60 hostů. Zůstalo jen 42 pacientů, na které připadalo 150 zaměstnanců, z nichž mnozí svým vystupováním a pochybnou pověstí prý do podniku vůbec nepatřili.⁷⁷

Osvědčení o zachování čl. státního občanství bylo MUDr. Ivanu Hummelovi vydáno ministerstvem vnitra dne 27. 9. 1946. Podle hlášení pobočky StB v Jeseníku vyšel ještě počátkem prosince roku 1946 v časopisu *Volné slovo* „článek, ve kterém si veřejnost stěžuje, že dosud je v Priessnitzově sanatoriu v Lázních Jeseníku zaměstnán německý lékař, který byl dokonce příslušníkem formace SS. Že zůstal ve funkci vedoucího lékaře prý jako nenahraditelný odborník. (...) Tehdy měl již Dr. Hummel osvědčení o státním občanství od ministerstva vnitra. Právě o tom je zmínka ve zmíněném článku, že má již v kapse čl. státní občanství.“⁷⁸ Asi v květnu roku 1947 zahájil Ivan Hummel svou lékařskou praxi ve Starém Smokovci na Slovensku. Místo šéflékaře v tamějších vodoléčebných lázních, které v horském kraji pod Tatrami vznikly v polovině 19. století dle Priessnitzova vzoru, mu pomohli v Praze zprostředkovat Alice a Jan Masaryko-

vi.⁷⁹ Až do jara 1948 pendlovaly mezi Prahou, Jeseníkem a Starým Smokovcem úřední žádosti, hlášení a celé spisy potřebné k prošetření jeho státního občanství a spolehlivosti. Hummelovo osvědčení nakonec ministerstvo vnitřní k 12. 3. 1948 zrušilo, „*poněvadž dodatečným šetřením bylo zjištěno, že jmenovaný byl členem německé organizace NSDAP, takže nezůstal věren ČSR, jak to žádá § 2, odst. 1 dekr. č. 33/45 Sb. Osvědčení o zachování čs. stát. občanství buďtež jmenovanému ihned odňato a vráceno ministerstvu vnitřní*“.⁸⁰ Není divu, že si MUDr. Ivan Hummel zažádal o vydání vystěhovaleckého pasu do Německa. Takové ústrky a intriky byly příliš i na člověka tak klidného a trpělivého, jakým byl on. Nejprve obdržel souhlas s vystěhováním do Rakouska, kde mu však navzdory nostrifikaci vzdělání nebylo uděleno povolení k výkonu povolání. V letech 1951–1952 dočasně vedl svou praxi ve Stuttgartu. „*Díky svým vynikajícím schopnostem zastával na Západě vždy vedoucí pozice. Zejména právě jemu jsme vděční, neboť uznal genialitu našeho [Vincenze] Priessnitze a jeho léčbu zavedl do moderních lázeňských provozů [v Dolním Sasku] nejprve jako druhý šéflékař [v sanatoriu Dr. Barnera v klimatických lázních] Braunlage v pohoří Harz.*“⁸¹ V letech 1955–1968 pak vedl Priessnitzovo sanatorium v nedalekém nově otevřeném hotelu „Harzburger Hof“ v Bad Harzburgu. Zbytek života strávil MUDr. Ivan Hummel spolu se svou manželkou Waltraud v Salzburgu. Zemřel 11. 11. 1975 ve věku 73 let.⁸²

POZNÁMKY

1. Josef Schindler (1814–1890), o něm OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Schindler, Josef/*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987*, s. 282–283; SCHREIBEROVÁ, Alena – SCHREIBER, František – MAZURA, Vítězslav: *Josef Schindler. Zastánce Priessnitzovy vodoléčby, 1814–1890*. VMJ, Jeseník 2000, 27 s.; GROWKA, Květoslav – ŽÁK, Ladislav – MAZURA, Vítězslav: *Josef Schindler, slavný lékař z Potočné. Krkonoše, Jizerské hory. Měsíčník o přírodě a lidech XLVII*, 2014, č. 1, s. 34–35; GROWKA, Květoslav: *200. výročí narození vodoléčitele Josefa Schindlera*. Jeseník, město a lázně 2014, č. 7, s. 12–13; týž: *Připomínáme si 200 let od narození vodoléčitele Schindlera*. Lázeňské prameny 2014, č. 8, s. 1; týž: *Jesenický vodoléčitel Josef Schindler (1814–1890). Ke 200. výročí narození*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 2014, č. 2, s. 23–24.

2. Johann Ripper (1830–1912), o něm OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Ripper, Johann (Hans)/*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg...*, opak. cit., s. 277–278; HELFRICHT, Jürgen: *Priessnitzův zeť Jan Ripper a jeho vztah k Lahmannovu sanatoriu v Drážďanech*. Jesenícko: vlastivědný sborník, sv. 5, Jeseník 2004, s. 12–19; GROWKA, Květoslav – KUBÍK, Alois: *Dopisy Jana Rippera sochaři Josefu Václavu Myslbekovi. XIV. svatováclavské setkání v Jeseníku. Rozkvět Jesenicka v letech 1848–1918*. Jeseník 2014, s. 12–19; KOLLEROVÁ, Michaela: *Zásluhy Johanna Rippera o rozvoj lázní Gräfenberk očima jeho ženy Marie*. Jesenícko: vlastivědný sborník, sv. 17, Jeseník 2017, s. 33–38.

3. SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, neinventarizováno. Do městského muzea předala v roce 1912 darem řadu předmětů a knihovnu vodoléčebné literatury s podmínkou vybudování pamětní síně V. Priessnitze.

4. PESCHEL, Franz: *Ärzte im Altvatergebiet. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1960. Inning/Ammersee*, s. 112–114; k léčebným postupům a lázeňskému režimu pacientů za Reinholdova období viz GRÜNNER, Oldřich: *Graefenberg ve víru změn*. SURSUM, Tišnov 1998, s. 24–28.

5. Zmínky o něm viz OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Hatschek, Rudolf/*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg...*, opak. cit.,

s. 250–251; KOČKA, Miloš: *Lázně Gräfenberk po smrti Vincenze Priessnitze v letech 1851–1909*. In: *Vincenz Priessnitz (1799–1851), almanach k 200. výročí narození*. Jeseník 1999, s. 62; *Lázně tentokráte v lékařských osobnostech*. Lázeňské prameny 2014, č. 8, s. 1; jeho jméno nalezneme v studentských diplomových pracích, např. HUFOVÁ, Pavlína: *Das Kurbad Gräfenberg im Spiegel der wirtschaftlichen und politischen Entwicklung in den Jahren 1911–1921*. Pädagogische Fakultät, Lehrstuhl für deutsche Sprache und Literatur, Masaryk-Universität Brno 2007, s. 16; PAVELKOVÁ, Ilona: *Lázně a sanatoria ve Slezsku (česká část) od 2. pol. 19. století do konce 30. let 20. století*. Disertační práce. Univerzita Karlova, 1. lékařská fakulta, Praha 2018, s. 72–73.

6. KŘENOVSKÁ, Věra: *Založení firmy a její organizační a stavební rozvoj*. Opavsko č. 36, 7. 9. 1999, s. 11; GEBAUER, Josef: *Hatschek Josef*. [online]. Statutární město Opava. [cit. 19. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.opava-city.cz/cz/mesto-urad/o-meste/osobnosti/podnikatele/hatschek-josef.html>.

7. GROWKA, Květoslav: *Med. dr. Eduard Emmel, lázeňský lékař z Gräfenberku*. In: II. a III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Sborník referátů. Jeseník 2003, s. 59–61.

8. *Rudolf Hatschek (Mediziner, 1865)*. [online]. Wikipedia. [cit. 15. 2. 2022]. Dostupné z: [https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Hatschek_\(Mediziner,_1865\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Hatschek_(Mediziner,_1865)).

9. SOKA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 14, fol. 821–822, policejní přihláška M. Hatschekové z let 1916–1945/. Domovní seznam z roku 1921 k bytu v domě čp. 78, kde Hatschekovi bydleli, se nedochoval. Viz tamtéž, f. OkÚ Jeseník I, bez inv. č., karton č. 263, sčítání obyvatel 1921 pro Lázně Jeseník, čp. 78.

10. NONNE, Max: *Nachruf. Gehalten bei der 11. Jahresversammlung der Gesellschaft deutscher Nervenärzte in Braunschweig, September 1921*. In: *Deutsche Zeitschrift für Nervenheilkunde*, 1922, 74, s. 2–8.

11. *Sanitätsrat Dr. Rudolf Hatschek gestorben*. Výstřížek z novin Mährisch-schlesische Presse (?). SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, karton č. 35, sign. e; parte viz Deu-

- tsche Post Nr. 145, 2. 6. 1921, výstřížek z novin, tamtéž.
12. SOkA Jeseník, f. AM Jeseník, inv. č. 61, kronika města Jeseník 1920–1942, fol. 89.
13. SOkA Jeseník, f. AM Jeseník, př. č. 32/2012, hřbitovní kniha 1894–1932, č. 2021/60, hrob č. 22. Fotografie hrobu od Petra Houška. [online]. Dostupné z: www.hrbityovy.info/northmoravia/jesenik/img.php?img=17.
14. SOkA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 14, fol. 823–824, policejní přihláška R. Hatscheka z let /1924/–1939.
15. Na Jesenicku nebyl do organizovaného odsunu v roce 1946 zařazen. SOkA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 122, kartotéka č. 6, poř. č. 101, odsunová kartotéka.
16. ABT, Lukáš: *Atlas jesenických pramenů a jiných drobných památek*. VI. nákladem, Jeseník 2017, s. 103–104.
17. SAJNER, Josef: *Primář MUDr. a PhDr. Josef Reinhold*. Severní Morava: vlastivědný sborník, sv. 30, Šumperk 1975, s. 55–57; GRÜNNER, Oldřich: *Dr. med. PhDr. Josef Reinhold v dobách okupace a osvobození Gräfenbergu* (Lázní Jeseníku). Farmakoterapeutické zprávy, roč. 24, 1978, č. 6, s. 537–542; týž: *Dr. MED. PhDr. Josef Reinhold v dobách okupace a osvobození Graefenbergu* (Lázní Jeseníku). Kulturní zpravodaj. Jeseník červen 1979, s. 8–11; týž: *Graefenberg ve víru změn...*, opak. cit., s. 14–37; OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Reinhold, Josef/*. In: *Freiwaldau-Gräfenberg...*, opak. cit., s. 276–277; *Rodáci a významné osobnosti z Jesenicka*. Jesenický týdeník, č. 41, 2. 11. 1994, s. 10; (tp): *Zajímavé osobnosti Jeseníku a okolí – Josef Reinhold (1887–1947)*. Jeseník, město a lázně 2007, č. 9, s. 24; JANKŮ, Věra: *Znalec lidských duší s osudem válečného vězně*. Lázeňské prameny 2014, č. 7, s. 1; GROWKA, Květoslav: In: ŠOPÁK, Pavel a kol.: *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89*. Slezské zemské muzeum, Opava 2015, s. 213; ANDERLE, Petr: *HISTORIE: Znamenití lékařů v českých zemích (61)*. [online]. Neviditelný pes. [cit. 2. 3. 2022]. Dostupné z: [https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_R/Reinhold_Josef_1885_1947.xml](https://neviditelnypes.lidovky.cz/veda/historie-znameniti-lekari-v-ceskych-zemich-61.A181126_210907_p_veda_wagj; Reinhold, Josef (1885–1947), Psychiater. [online]. Österreichisches Biographisches Lexikon. [cit. 2. 3. 2022]. Dostupné z: <a href=).
18. *Psychotherapie*. In: *Handbuch der Neurologie*. Bd. 8. Allgemeine Therapie, Springer, Berlin 1936.
19. *Prießnitz und die Moderne Hydrotherapie*. Reise- und Bäderzeitung. Sonderfolge Freiwaldau-Gräfenberg. Troppau 1923, s. 1; *Die Stellung Vinzenz Priessnitz in der Geschichte der Hydrotherapie*. Illustrierte Beilage des Tagblattes Sudeten-Rundschau. Troppau 1926.
20. *Slavnostní spis věnovaný panu dr. med. et phil. Josefu Reinholdovi šéflékaři Prießnitzových léčebných ústavů v Gräfenbergu k jeho padesátým narozeninám*. 1935, 246 s.
21. Anna Reinholdová se narodila 26. 11. 1894 v Lukové, okr. Ústí nad Orlicí, Franzi Frodlovi a Terezii, roz. Köhler. Zemřela 26. 4. 1970 v jesenické nemocnici, uložena do hrobu ke svému manželovi byla o čtyři dny později. Poslední bydliště je uvedeno Jeseník-lázně čp. 273. Za sdělení děkuji matrikářce Městského úřadu Jeseník Petře Janhubové.
22. GROWKA, Květoslav: *Klavíristka Alice Herzová-Sommerová. Slavné návštěvy na Gräfenbergu*. Lázeňské prameny 2019, č. 1, s. 5.
23. MÜLLER, Melissa – PIECHOCKI, Reinhard: *Alice Herzová-Sommerová: Rájská zahrada uprostřed pekla. Život v jednom století*. Rybka, Praha 2009, s. 103–104.
24. SOkA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 46, osobní spis O. Kattingera.
25. SOkA Jeseník, f. OkÚ Jeseník I, bez inv. č., karton č. 263, fol. 311, sčítání obyvatel 1921 pro Lázně Jeseník, čp. 299.
26. GROWKA, Květoslav: *Z galerie slavných návštěvníků Jeseníku – Jan Masaryk*. Jeseník, město a lázně 2009/8, s. 26–27.
27. „*Da unter den gegebenen Verhältnissen und mit Rücksicht auf den Wiederaufbau unserer Arbeitsstätte eine weitere Zusammenarbeit untragbar geworden ist, sehe ich mich gezwungen, Sie mit heutigem Tage Ihrer Dienste zu entheben.*“ SOkA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 115, karton č. 110, státoobčanský spis O. Kattingera (dále jen StOS Kattinger).
28. StOS Kattinger, žádost o vrácení čl. státního občanství z 4. 10. 1945.
29. Viktor Kellner, nar. 26. 8. 1897 v Zámostí (dnes Zamość, Polsko), příslušný do Dobříše, okr. Příbram. StOS Kattinger, protokol z výslechu na SNB z 5. 5. 1946; SOkA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 19, fol. 168, policejní přihláška V. Kellnera z 4. 5. 1946.
30. O něm viz GROWKA, Květoslav: *Jan Krejčí, občan města Jeseníku 1895–1962*. Město Jeseník. Jeseník 2019, 36 s.
31. StOS Kattinger, protokol z výslechu na SNB z 5. 5. 1946.
32. StOS Kattinger, protokol z výslechu na SNB z 6. 5. 1946.
33. SOkA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 122, karton č. 181, státoobčanský spis K. Schrotha ml.
34. Václav Hummel zemřel 27. 2. 1920 ve Frýdku. Jeho žena Anna jej přežila o celých 22 let. Zesnula v Jeseníku 6. 4. 1942 ve věku nedožitých 80 let na krvácení do mozku. Byla převezena a o čtyři dny později pohřbena v Lískovci u Frýdku. Zpráva o posledním rozloučení vyšla tiskem v Deutsche Post. ZA v Opavě, Sběrka matrik, inv. č. 10791, sign. Fr VII 25, rodná matrika, Frýdek, 1894–1905, s. 405; SOkA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 17, f. 251–252, policejní přihláška A. Hummelové z let /1936/–1942; tamtéž, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44; tamtéž, f. AM Jeseník, př. č. 32/2012, hřbitovní kniha 1941–1961, poř. č. 54.
35. Ivan Hummel měl tři bratry a jednu sestru: 1/ Antonie, nar. 28. 3. 1887, 2/ Erwin, nar. 9. 12. 1894 Frýdek, 3/ Johann, nar. 13. 2. 1902 Frýdek, 4/ Mathias, nar. 25. 3. 1904. SOkA Frýdek-Místek, f. AM Frýdek, inv. č. 1748, fascikl č. 377, sčítací archy domů Frýdek 1910, ul. Karlohutnická čp. 705; tamtéž, inv. č. 1750, fascikl č. 379, sčítací archy domů Frýdek 1921, ul. Karlohutnická čp. 705.
36. SOkA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 17, fol. 253–254, policejní přihláška I. Hummela z 28. 4. 1946.
37. MZA v Brně, Sběrka matrik, kniha č. 16901, sv. č. XVI, oddací matrika, Brno – sv. Jakub, 1931–1936, s. 44.
38. SOkA Jeseník, f. ONV Jeseník, bez inv. č., karton č. 11, státoobčanský spis I. Hummela (dále jen StOS Hummel), prohlášení četnického špkt. v. v. O. Jirkovského, Olomouc 11. 12. 1945.
39. SOkA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1066, karton č. 286, sign. Tv 353/46 (dále jen sign. Tv 353/46 Hummel), protokol z výslechu I. Hummela ze 14. 2. 1946.
40. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení V. Kellnera, Gräfenberg 10. 12. 1945; StOS Hummel.
41. Sign. Tv 353/46 Hummel, protokol z výslechu I. Hummela ze 14. 2. 1946.
42. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení G. (Elli) Raschkové, Gräfenberg 4. 12. 1945.
43. Sign. Tv 353/46 Hummel, protokol z výslechu I. Hummela ze 14. 2. 1946.
44. StOS Hummel, prohlášení A. Masarykové, Praha listopad 1945.
45. StOS Hummel, prohlášení J. Kopala, Svěřín 7. 1. 1946.
46. StOS Hummel, prohlášení J. Kopala, Gräfenberg 6. 5. 1946.
47. SOkA Jeseník, Sběrka evidence obyvatel okresu Jese-

- ník, kartotéka č. 17, fol. 251–254, policejní přihláška A. Hummelové z let /1936/–1942, policejní přihláška I. Hummela z 28. 4. 1946. Viz též TINZOVÁ, Bohumila: *Osudy rodin bratří Otty a Huga Gesslerových v letech 1900–1953. Příběh s mnoha otázkami*. XVII. svatováclavské setkání v Jeseníku. 750 let města Jeseníku. Sborník referátů. Jeseník 2017, s. 78–79.
48. StOS Hummel, prohlášení M. Nebauerové, Zlaté Hory s. d. /6. 2. 1946/.
49. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení H. Pluderové, Gräfenberk 3. 12. 1945.
50. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení M. Hatschekové, Gräfenberk 24. 11. 1945.
51. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení G. Greipelové, Jeseník 3. 12. 1945.
52. Tamtéž.
53. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela.
54. Sign. Tv 353/46 Hummel, prohlášení H. Schöppelové, Gräfenberk s. d. /podzim 1945/.
55. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, politický posudek I. Hummela z 18. 4. 1939.
56. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 55, politický posudek W. Liebschera z 13. 9. 1939. Viz PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93–94; týž: *Ärzte im Altvatergebiet*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1960. Inning/Ammersee, s. 112–113; viz též GRÜNNER, Oldřich: *Graefenberg ve víru změn...*, opak. cit., s. 22.
57. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 15, karton č. 11, osobní spis A. Bartuska. Viz PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger...*, opak. cit., s. 94; týž: *Ärzte im ...*, opak. cit., s. 118–119.
58. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela.
59. „*Ivan Hummel např. dostává jídlo pro hosty v Priessnitzově sanatoriu za 32,50 RM měsíčně, ale za stejnou cenu je pokojským a zaměstnancům účtováno mnohem nižší stravování zaměstnanců. Dále si prostřednictvím tehdejšího vedoucího Dr. Schiefereckeho pojistil smlouvu, která mu poskytla vysoký příjem. Bez ohledu na to se dokonce postavil proti tomu, aby bylo pomocným lékařům přidáno o 20–30 RM měsíčně. V srpnu 1940, tj. v době vrcholu lázeňské sezóny, si Dr. Hummel vzal několik týdnů dovolené, po návratu odmítl pomocným lékařům jejich žádosti o dovolenou s odůvodněním, že teď není vhodná doba na to, aby si ji vybrali. Přitom se v případě mladších lékařů jednalo o studijní volno pouze čtyři týdny, a to v listopadu, tedy v tzv. mrtvém čase mimo sezónu.*“ SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela.
60. Tamtéž.
61. Tamtéž.
62. Tamtéž.
63. Sign. Tv 353/46 Hummel, protokol z výsledku I. Hummela z 26. 7. 1946; SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela.
64. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela.
65. Sign. Tv 353/46 Hummel, protokol z výsledku I. Hummela z 17. 11. 1945.
66. Kromě Ivana Hummela byl vyvíjen nátlak ke vstupu do partaje také na jeho manželku Waltraud. „*Politicky jsem nebyla nikdy činná, přes opětovný nátlak ze strany NSDAP, zejména Dr. Pawlowského, jenž už proto, že můj muž se politicky ničeho neúčastnil, byl by rád viděl, kdybych alespoň já byla převzala funkci ve straně. Antifašistické smýšlení mého muže jakož i mé vlastní antifašistické smýšlení bylo na Gräfenberku všudy známo, o čemž také svědčí, že*
- když jsem v zimě 1944/45 měla nuceně vstoupit do strany, několik členů prohlásilo, že vystoupí ze strany a že se vzdá svých funkcí, když já budu přijata do strany. Mé členství při NSF bylo jen formální záležitostí, byla jsem členem placícím ze sociálních důvodů bez veškeré další funkce.*“ StOS Hummel, žádost W. Hummelové o čl. státní občanství z 10. 2. 1946; sign. Tv 353/46 Hummel, protokol z výsledku I. Hummela ze 14. 2. 1946; tamtéž, prohlášení bývalé sekretářky okresního vedení NSDAP E. Melzerové, Jeseník 3. 12. 1945.
67. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, př. č. 9/2015, evidenční kniha osob zadržovaných v internačním středisku pro Němce v Adolfovicích 1945–1946, poř. č. 39 z 17. 11. 1945; tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 19, fol. 168, policejní přihláška V. Kellnera z 4. 5. 1946.
68. Sign. Tv 353/46 Hummel; viz též ZA v Opavě, f. Mimořádný lidový soud Opava, sign. Lst 2656/46.
69. StOS Hummel, přípis ONV v Jeseníku z 7. 8. 1946 zasláný ZNV v Brně, č. j. la-6229/46.
70. StOS Hummel, petice pacientů Priessnitzova sanatoria ve prospěch MUDr. Hummela z 28. 7. 1946.
71. „*Protestuji proti udělení československé státní příslušnosti MUDr. Ivanu Hummelovi, německému příslušníku německé národnosti. Jako důvod protestu uvádím: 1. členství ve svazech SS, což Hummel sám přiznal při výsledku v sanatoriu v přítomnosti MUDr. Voznici ze Zemského zdravotního úřadu v Moravské Ostravě, 2. členství v SdP a hoštění Konráda Henleina ve vlastní vile v Gräfenberku, 3. zadlužení sanatoria Ziffer částkou 1,150.000,- Kč, 4. odmítnutí výdeje obchodních knih a tvrzení, že o nich neví, ačkoliv byl spolumajitelem. Pravdivost jednotlivých bodů protestu kdykoliv a ochotně prokáži. Pohnutkou protestu jest má funkce vedení správy budov Priessnitzova sanatoria, vědomí československého občana a urážka cti mé osoby jakožto zahraničního vojáka západní armády v letech 1939–45. Augustin Potyka, t. č. správce budov.*“ StOS Hummel, dopis A. Potyky, Gräfenberk 30. 7. 1946.
72. StOS Hummel, dopis E. Kosové z Prahy, Gräfenberk 30. 7. 1946.
73. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, inv. č. 61, kronika města Jeseník 1920–1942, fol. 206.
74. StOS Hummel, žádost o zachování čl. státního občanství z 30. 1. 1946.
75. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 63, karton č. 2, měsíční zpráva o politické situaci v okrese Jeseník k 15. 9. 1946.
76. Tamtéž.
77. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 63, karton č. 2, měsíční zpráva o politické situaci v okrese Jeseník k 15. 11. 1946. Viz též KNOPP, Tomáš: *Předkládám na vědomí. Jesenícko 1945–1948*. Jeseník 2004, s. 211–215.
78. StOS Hummel, hlášení pobočky oblastní úřadovny StB v Jeseníku z 19. 10. 1947.
79. PESCHEL, Franz: *Ärzte im ...*, opak. cit., s. 94; viz GROWKA, Květoslav: S Priessnitzem Evropou křížem kráčem. *Lázně ve Starém Smokovci*. Lázeňské prameny 2017, č. 2, s. 5.
80. StOS Hummel, hlášení pobočky oblastní úřadovny StB v Jeseníku z 19. 10. 1947.
81. PESCHEL, Franz: *Ärzte im ...*, opak. cit., s. 112.
82. PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger ...*, opak. cit., s. 93–94; OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Hummel Iwan/*. In: *Freiwalddau-Gräfenberg...*, opak. cit., s. 255; Altvater, 1976, roč. 95, č. 1, s. 14.

Příloha

Přehled lékařů Priessnitzových léčebných ústavů na Gräfenberku v letech 1918–1945

Adler Emil

Gräfenberk /1924–1932 lékař, 1933–1938 vrchní lékař; neurolog;
nar. 23. 9. 1900 Praha, syn JUDr. Jakoba Adlera (1850–1931) a Flory, roz. Lampl (1874–1942 Lodž), bratr Dr. Franze Adlera (1899–1944 Osvětim), zemř. 4. 1. 1971 Jeruzalém; studium vnitřního lékařství na univerzitách v Praze, Vídni a Vratislavi; IV. 1927 sňatek v Praze s Mariannou Mizzi Herzovou (26. 11. 1903 – 7. 12. 1974), syn Heinz.

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1925–1938.

Bartussek Alfred

Gräfenberk X. 1938 asistent, 1939–1940, 1942–1943 lékař; internista;
nar. 20. 11. 1908 Slezská Ostrava, zemř. 11. 9. 1983 Wunsiedel; bytem od 10. 9. 1938 Gräfenberk; 1938 manželka Berta, roz. Schönwiese, čtyři děti; 1927 maturita na reformním reálném gymnáziu v Jeseníku, 1927–1935 studium lékařství na Karlově univerzitě v Praze; 1935–1938 2. univerzitní klinika v Praze, od X. 1938 asistující lékař v Priessnitzově sanatoriu, od léta 1939 odborný lékař; 8. 3. 1940–/1942/ wehrmacht, 1944 vedoucí interny německé nemocnice v Praze; 1920–1927 Bund sudetendeutschen Wandervögel (vedoucí místní skupiny v Brně), 1927–1934 Bund böhmerländ. Freischaren (vedoucí spolku v Praze), 1934–1938 DTV (spolkový lékař), BdD (od 1935 spolupracovník pracovní skupiny pro populační politiku), DKV;
1. 4. 1935 SdP, V. 1938 – 20. 6. 1938 FS (vedoucí lékař), 1. 11. 1938 NSDAP č. 6872196 (od 1. 12. 1938 okresní vedoucí pro rasovou politiku), 14. 10. 1938 SS č. 315391 (od 10. 9. 1939 poddůstojník, propuštěn 1942);
po r. 1945 šéflékař interního oddělení nemocnice ve Feldbachu, pět let lázeňský lékař v Bad Gleichenberg, 1952 vzdělání v dietetických metodách X. F. Mayra na univerzitní klinice ve Vídni, 1953–1967 vlastní sanatoria v Salzburgu a Großmainu, od 1967 lékař v Bad Reichenhall;

Vyznamenání: Medaile na paměť 1. X. 1938

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1939–1940, 1942–1943; tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 2, fol. 22–23, policejní přihláška A. Bartuska z let 1938–1942; tamtéž, f. NSDAP–OV Jeseník, inv.č. 15, karton č. 11, osobní spis A. Bartuska.

BIMAN Stanislav a kol: *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety*. Biografická příručka A-Z. SOA v Litoměřicích 2008.

OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Bartussek Alfred/*. In: *Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bieletal. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 238.*

PESCHEL, Franz: *Ärzte im Altvatergebiet*. *Altvater-Kalender. Heimatbuch 1960. Inning/Ammersee, s. 118–119.*

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. *Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 94.*

Bier Heinrich

Gräfenberk 1930 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1930.

Feldmann Leo

Gräfenberk 1929–1933 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1929–1933.

Feyertag Erich

Gräfenberk 1930–1937 lékař-chemik

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1930–1937.

Griebisch Richard

Gräfenberk 1929–1930 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1929–1930.

Haas Josef

Gräfenberk 1931 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1931.

Hatschek Rudolf

Gräfenberk 1890 lékař, 1909–1921 akcionář a šéflékař Priessnitzových léčebných ústavů; nar. 25. 5. 1865 v Opavě, v židovské rodině, zemř. 31. 5. 1921 Jeseník, od 1900 trvale bytem Gräfenberk; sňatek s Marií Zisler, syn Rudolf (nar. 10. 5. 1918); vystudoval lékařství na vídeňské univerzitě, působil jako asistent na I. lékařské klinice a na Neurologickém institutu H. Obersteinera ve Vídni, od 1894 publikoval odborné studie v lékařských časopisech. Zasloužil se o vybudování Priessnitzova sanatoria.

Vyznamenání: Čestný odznak Za zásluhy o Červený kříž 2. tř. s válečnou dekorací

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1909–1921 (seznam lázeňských lékařů pro léta 1922–1924 chybí); tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 14, fol. 821–824, policejní přihlášky M. Hatschekové z let 1916–/1945/ a R. Hatscheka z let /1924/–1939.

OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Hatschek Rudolf/*. In: Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 250–251.

KOČKA, Miloš: *Lázně Gräfenberk po smrti Vincenze Priessnitzze v letech 1851–1909*. In: Vincenz Priessnitz (1799–1851), almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 62.

Hlisnikovski Hans

Gräfenberk 1932 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1932.

Hummel Ivan

Gräfenberk 1931–1938 lékař, 1939–1946 šéflékař; internista;

nar. 13. 2. 1902 Frýdek, zemř. 11. 11. 1975 Salzburg; bytem Svitavy, od VI. 1938 Gräfenberk; 14. 11. 1931 sňatek s Waltraud, roz. Fauska, bezdětný; gymnázium ve Frýdku, 1921–1927 studium lékařství na Karlově univerzitě v Praze; 1927–1931 nemocnice ve Svitavách, VI. 1931 – 20. 10. 1946 Priessnitzovo sanatorium;

16. 4. 1938 SdP č. 996383, I. 1945 NSDAP, SS (čekatel, údajně přispívající člen);

17. 11. 1945 zatčen SNB v Jeseníku, deset dní internován v KT I v Adolfovicích, propuštěn k výkonu praxe, vyšetřován Okresním soudem v Jeseníku, k 1. 7. 1946 trestní stíhání u Mimořádného lidového soudu v Opavě zastaveno jako neodůvodněné;

29. 7. 1946 vydáno ministerstvem vnitra osvědčení o čsl. státním občanství, zrušeno a odňato k 12. 3. 1948;

X. 1946 – V. 1947 klinika v Praze, asi od V. 1947 lékař vodoléčebných lázní ve Starém Smokovci, 1951–1952 soukromá praxe ve Stuttgartu, 1956–1968 šéflékař Priessnitzova sanatoria „Harzburger Hof“ v Bad Harzburgu

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1931–1943; tamtéž, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 44, osobní spis I. Hummela; tamtéž, f. OS Jeseník, inv. č. 1066, karton č. 286, sign. Tv 353/46, trestní spis I. Hummela; tamtéž, f. ONV Jeseník, bez inv. č., karton č. 11, státoobčanský spis I. Hummela; tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 17, fol. 253–254, policejní přihláška I. Hummela z 28. 4. 1946.

OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Hummel Ivan/*. In: Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 255.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 94.

PESCHEL, Franz: *Ärzte im Altvatergebiet*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1960, Inning/Ammersee, s. 112, 114.

Kattinger Otto

Gräfenberk 1912–1924 zástupce šéflékaře, 1925–1938 šéflékař; 1942–1945 soukromá praxe;

nar. 22. 7. 1879 Vídeň, zemř. (?), pocházel z lékařské rodiny a vystudoval lékařství na vídeňské univerzitě, od 1908 evang. církev augsburského vyznání a rozluka prvního manželství; druhý sňatek 1914 s Helenou Trauensfeldovou (1878–1943), nevl. dcera Eva Meier;

Na Gräfenberk nastoupil do sanatoria Kaiserhof MUDr. J. Neugebauera; 1912 do Priessnitzových léčebných ústavů jako zástupce MUDr. R. Hatscheka; 1914–1918 na frontě jako plukovní lékař; 1919 návrat na Gräfenberk, získal čsl. státní občanství, 1925–1938 spolu s MUDr. J. Reinholdem šéflékařem Priessnitzových ústavů; 15. 11. 1938 po anexi Sudet vyhozen pro smíšené manželství s Židovkou ze zaměstnání, dále měl pouze soukromou praxi;

4. 10. 1945 požádal o vrácení čsl. státní občanství a v r. 1946 zastupoval šéflékaře v lázních Dolní Lipová; 5. 1. 1948 byl přes sběrné středisko Olomouc-Hodolany odsunut do Německa

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1913–1921, 1925–1943; tamtéž, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 46, osobní spis O. Kattingera; tamtéž, f. ONV Jeseník, inv. č. 115, karton č. 110, státoobčanský spis O. Kattingera; f. OkÚ Jeseník I, bez inv. č., karton č. 263, fol. 311, sčítání obyvatel 1921 pro Lázně Jeseník, čp. 299.

GROWKA, Květoslav: *Zapomenutý osud šéflékaře Priessnitzova sanatoria*. Lázeňské prameny 2018, č. 3, s. 2.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 94.

Kellner Viktor

Gräfenberk 1931–1936, 1938 lékař, 1945–/1947/ šéflékař;

nar. 26. 8. 1897 Zámostí (dnes Zamość, Polsko), domovská příslušnost Dobříš okr. Příbram, bytem do X. 1938 Gräfenberk, 1937 pravděpodobně Poděbrady, asi 1938–1945 Plzeň, od 16. 11. 1945 Gräfenberk; studium lékařství v Praze; 1945–/1948/ jednatel ČSSD v Jeseníku

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1931–1938; tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 19, fol. 168, policejní přihláška V. Kellnera z 4. 5. 1946.

KRAVAR, Zdeněk: *Činnost a struktura ČSSD na Jesenicku po druhé světové válce*. Jesenicko: vlastivědný sborník, sv. 13, Jeseník 2012, s. 69.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93–94.

Kolben Lise

Gräfenberk 1938 lékárka-chemička

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1938.

Liebscher Wilhelm

Gräfenberk 1935–1937 lékář, 1939 lékář, 1940–/1943/ vrchní lékář; internista, kardiolog;

/1940–1943/ vrchní štábní lékář rezervního lazaretu v levém křídle Priessnitzova sanatoria;

nar. 17. 12. 1902 Hladké Životice (něm. Seitendorf) u Fulneku, okr. Nový Jičín, bytem Opava, Bruntál (soukromá praxe), od 13. 6. 1939 Gräfenberk; studium lékařství v Praze, 1. 10. 1929 – 31. 3. 1931 vojenská služba (nadporučík);

horlivý turista a nimrod, amatérský malíř (kresby pramenů na Gräfenberku);

1923–1928 BdD, DKV;

III. 1938 SdP, 1. 11. 1938 NSDAP, I. 1939 SS, IX. 1939 RLB;

od r. /1944/ v Bad Kissingenu vedoucí dvou nemocnic pro vojáky a válečné navrátilce;

po r. 1945 soukromá praxe v Bad Pyrmontu

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1935–1937, 1940–1943; tamtéž, Sběrka evidence obyvatel okresu Jeseník, kartotéka č. 24, fol. 392–393, policejní přihláška W. Liebschera z let 1939–1940; tamtéž, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, karton č. 55, osobní spis W. Liebschera.

PESCHEL, Franz: *Ärzte im Altvatergebiet*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1960. Inning/Ammersee, s. 112–113.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93–94.

Pick Alfred

Gräfenberk 1938 lékář

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1938.

Reinhold Josef

Gräfenberk 1913–1918 asistující lékář, 1919–1921 lékář, 1921–1938 šéflékař;

nar. 14. 7. 1887 Stryj, zemř. 3. 11. 1947 Gräfenberk; 1904 maturita na polském gymnáziu, 1908 vystudoval filosofii v Göttingenu a Vídni (PhDr.) a do r. 1912 lékařství se zaměřením na neurologii a psychiatrii ve Vídni (MUDr.); 1913 Gräfenberk jako asistent šéflékaře Priessnitzových léčebných ústavů MUDr. R. Hatscheka; sňatek s Annou Frodlovou (1894–1970), bezdětný; za války 1914–1919 vedoucím lékařem psychiatrického oddělení v Opavě, italská fronta; 1919 návrat na Gräfenberk a 1921 jmenován šéflékařem;

1938 po anexi Sudet vyhozen pro židovský původ ze zaměstnání, internován v Polsku v koncentračním táboře Drohobyče, po osvobození lázně Truskavec (Ukrajina), 1. 2. 1947 návrat do vedení Priessnitzových lázní

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1913–1921, 1925–1938.

GROWKA, Květoslav: *Lékař Josef Reinhold a Lázně Jeseník*. In: ŠOPÁK, Pavel a kol.: *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89*. Slezské zemské muzeum, Opava 2015, s. 213.

GRÜNNER, Oldřich: *Dr. MED. PhDr. Josef Reinhold v dobách okupace a osvobození Graefenbergz (Lázně Jeseníku)*. Kulturní zpravodaj, Jeseník 1979, červen, s. 8–11.

GRÜNNER, Oldřich: *Graefenberg ve víru změn*. SURSUM, Tišnov 1998, s. 14–37.

OHLBAUM, Rudolf: *Persönlichkeiten /Reinhold, Josef/*. In: *Freiwaldau-Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*. Ein Heimatbuch. Kirchheim u. Teck 1987, s. 276–277.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 94.

SAJNER, Josef: *Primář MUDr. a PhDr. Josef Reinhold*. Severní Morava: vlastivědný sborník, sv. 30, Šumperk 1975, s. 55–57.

Scherz Anton

Gräfenberk /1924–1926 lékář, 1927–1931 vrchní lékář; poté vedoucí rentgenového oddělení v Šumperku, po r. 1945 činný ve Vídni, kde byla příslušná jeho manželka

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1925–1931.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93.

Schnabel Paul

Gräfenberk 1934 lékář;

syn vrchního rady státních drah Ing. Schnabela z Jeseníku

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1934.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 94.

Spatz Oskar

Gräfenberk 1929 lékař

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1929.

Spitz Ernest

Gräfenberk 1926–1928 lékař; internista; poté soukromá praxe v Brně

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1925–1928.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93.

ŠTĚPÁNEK, ZDENĚK: *Nacifikace a moravští lékaři (1939–1945)*. Brno 2004, s. 179, 183.

Stern Oskar

Gräfenberk 1927–1930 lékař; poté šéflékař v lázních v Teplicích nad Bečvou (uveden v seznamu židovských lékařů, kterým byla povolena lékařská praxe pro židovské pacienty ve smyslu vládního nařízení č. 136/40 z 24. 4. 1940); emigrace do Mexika, praxe v Mexico-City

Prameny:

SOKA Jeseník, f. RA Priessnitz-Ripper, Lázně Jeseník, Kurliste 1927–1930.

GRÜNNER, Oldřich: *Graefenberg ve víru změn*. SURSUM, Tišnov 1998, s. 21.

PESCHEL, Franz: *Unsere gräfenberger Ärzte*. Altvater-Kalender. Heimatbuch 1959, Inning/Ammersee, s. 93.

ŠTĚPÁNEK, ZDENĚK: *Nacifikace a moravští lékaři (1939–1945)*. Brno 2004, s. 276.

Lázeňství a zdravotní péče na Jesenicku v letech 1945–1948

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Slezské zemské muzeum

Hovoříme-li o lázeňství a zdravotní péči po druhé světové válce na Jesenicku (nebo dokonce v Jeseníkách),¹ máme na mysli dvě komplementární oblasti, totiž zdravotní péči v užším smyslu slova, zahrnující péči ambulantní a nemocniční, a dále lázeňství, jímž rozumíme soubor úkonů medicínské povahy spočívajících ve využívání přírodních léčivých zdrojů za cílem prevence a léčby, a nikoliv pouhou rekreaci realizovanou v lázeňských místech. Právě napětí mezi lázeňskou funkcí a funkcí rekreační, stupňující se v 50. letech 20. století, kdy se mísení rekreace a lázeňské péče odsuzovalo, protože podle kritiků „*rekreace do lázní naprosto nepatří*,“² je jedním z určujících rysů období 1945–1948. Jinak řečeno, v tomto časovém intervalu se lavírovalo mezi využitím toho kterého objektu či areálu pro medicínské, tedy i lázeňské účely, a mezi využitím pro rekreaci; tu po vydání zákona č. 144/1946 Sb. o jednotné odborové organizaci garantovalo revoluční odborové hnutí. V §2 / odstavec 4) citovaného zákona se totiž přímo uvádí, že odborová organizace má právo „*zajistiti pracujícím lidu účast na správě a budování kulturních a sociálních zařízení pro pracující lid, [a] taková zařízení budovati a spravovati*“.

Zdravotní péče v širší oblasti Jeseníků zahrnuje podobně jako v kterémkoliv jiném regionu péči ambulantní (včetně poraden pro těhotné matky, novorozence a kojence) a péči nemocniční, jejímž určujícím znakem je hospitalizace pacienta. Tato nemocniční péče se až do druhé světové války uskutečňovala pouze v režii charitativních řádů (Vrbno pod Pradědem, Jeseník,³ Mnichov) nebo měst (Zlaté Hory, od 1886;⁴ Javorník, od 1888; Vidnava; Osoblaha). Nejstarší veřejnou nemocnicí západního Slezska – nepočítáme-li ovšem Opavu – byla nemocnice v Bruntále (od 1885). Poválečná doba přinesla závažné změny:

- 1) náhradu německého lékařského a ošetrovatelského personálu českými zaměstnanci;⁵
- 2) vznik Okresní péče pro mládež⁶ jako koordinačního orgánu a s jeho vznikem deklarování potřeb týkajících se školství (včetně internátů pro žáky a učně), sociální sféry (dětské domovy) a zdravotní péče;
- 3) budování Domů zdraví v okresních městech, které by skýtaly zázemí pro ambulatoria praktických a odborných lékařů, pro stomatology, dále poradny (psychiatrie, pediatrie, kardiologie apod.), místností pro zdravotnickou osvětu, zázemí pro asistentky pro domácí porody, kanceláře Československého červeného kříže a Ligy proti tuberkulóze atd. Jeseník takový Dům zdraví postrádal.⁷

Co se týká nemocniční péče po roce 1945, pro celé Jesenicko byla k dispozici Okresní veřejná nemocnice v Jeseníku, založená v roce 1873 jako nemocnice milosrdných sester s právem veřejnosti, v roce 1941 převzata státem, resp. landrátem Jeseník. Měla pouze dvě oddělení, chirurgické a infekční, sídlící v jedné zděné dvoupatrové budově a dvou dřevěných barácích (jeden sloužil infekčnímu oddělení). Dlouhodobě postrádala modernizaci (poslední velkou změnou byla výstavba chirurgického operačního sálu v roce 1934), neměla k dispozici byty ani pro lékaře ani pro správce a chyběly jí hospodářské budovy. Vnitřní vybavení, tj. nábytek, lékařské

Někdejší Císařský dvůr, od roku 1947 Sanatorium Petra Bezruče (reprofoto)

přístroje, prádlo, kuchyňské zařízení, ale také medikamenty byly ustupující německou armádou odvezeny do Králík a tam rozchváčeny. Statistika z července roku 1945 uvádí celkový počet lůžek 175, z toho interna, zřízená v roce 1945 jako samostatné oddělení, disponovala čtyřiceti lůžky. Z původních dvou německých lékařů v roce 1945 (Richard Müller a Josef Neugebauer) setrval v nemocnici pouze MUDr. Neugebauer, působící v zařízení od 15. února 1919. Ředitelem se stal MUDr. Bohuslav Pupík a primářem interního oddělení MUDr. Jan Valoušek (který 28. září 1945 po měsíčním působení složil funkci okresního lékaře, protože ani správa města ani okresu mu nebyla schopna zajistit bydlení). V roce 1946 se uznávalo, že pro 75 obcí Jesenícka s přibližně dvaceti tisíci obyvateli je pět českých praktických lékařů (z toho dva v Jeseníku) a čtyři lékaři⁸ v jesenícké nemocnici málo; proto se uvažovalo o výrazném navýšení lůžkové části okresní nemocnice na 300 lůžek (tj. interna a chirurgie plus dalších sto lůžek připadajících na infekčním oddělení), jež by sloužila také spádové oblasti stávající nemocnice ve Městě Albrechticích, vytipované pro zřízení speciální nemocnice pro choroby plic. Takový nárůst nemocniční péče vyžadoval adekvátní prostorové zázemí. Nabízela se dvě řešení: stavba zcela nové nemocnice – uvažovalo se o částce 30 milionů korun, nebo – jak již v roce 1938 navrhoval MUDr. Štěpánek – o adaptaci sanatoria Sudetský dvůr, přejmenovaného na Ozdravovnu dr. Edvarda Beneše, což by si vyžádalo náklad 8 milionů korun. Sudetský dvůr sloužil mezi 1. listopadem 1943 a 22. lednem 1945 jako vojenský lazaret, po osvobození se sanatoria ujal MUDr. Josef Neugebauer, jenž jej vedl od roku 1943. Počínaje 1. srpnem 1945 ale správu Sudetského dvora a všech přidružených lázeňských a hospodářských objektů převzala Revírní bratrská pokladna v Moravské Ostravě (národním správcem se stal Václav Plešinger). Paradoxem zůstává, že v sanatoriu byla od konce roku 1945 do října roku následujícího četnická škola, ačkoliv již 20. června 1945 obsadila sanatorium armáda – a ta se jej vzdala až v roce 1947 po řadě meziresortních jednání na ministerské úrovni jedině výměnou za sanatorium Ziffer. Okresní nemocnice tedy Sudetský dvůr nikdy nezískala a své problémy se zázemím se snažila řešit výstavbou v roce 1948.⁹ Tato akce ovšem skončila fiaskem: dne 25. července 1948 byl sice položen základní kámen, a to za osobní účasti ministra zdravotnictví Josefa Plojhara, ale „*k vybudování nemocnice nedošlo (ani do roku 1951) a základní kámen na návrší mezi Jeseníkem a Dolní Lipovou připomíná ukvapenost, s kterou byl položen (nezajištěné náklady výstavby)*“.¹⁰

Mnohem spletitější je historie lázeňských zařízení na Jesenicku. Nazíráno pohledem na širší oblast Jeseníků, lázeňství se po roce 1945 pojilo s těmito lokalitami: Lázně Jeseník – konkrétně šlo o tři správní celky: o Priessnitzovo sanatorium s Plojharovým ústavem (původně Anenský dvůr), o sanatorium Ziffer (dnes Albatros) se Silesií a o Císařský dvůr, po roce 1918 Sudetský dvůr (po roce 1945 Ozdravovna dr. Edvarda Beneše, od srpna 1947 Sanatorium Petra Bezruče), Stephanienhof, po roce 1918 Berghof (po roce 1945 Maryčka) a o Polonii (po roce 1945 Ostravice, dnes Ripper). Dále šlo ve Zlatých Horách o Schweinburgovo sanatorium, o Schrothovy lázně v Dolní Lipové a o lázně Karlova Studánka.¹¹ Tyto lázeňské podniky byly převzaty Zemským národním výborem – expoziturou v Moravské Ostravě ihned po osvobození a byla na ně uvalena národní správa. Již v roce 1945 postátnilo ministerstvo zdravotnictví Lázně Jeseník a Dolní Lipovou (z oblasti moravskoostravské expozitury se toto postátnění týkalo už jen Darkova u Karviné) a pověřencem státních lázní pro okres Jeseník se stal JUDr. František Toušek. Pro úplnost uveďme existenci bývalého vodoléčebného ústavu v Mnichově u Vrba pod Pradědem, jenž zanikl nejpozději v čase druhé světové války a po roce 1945 byla část areálu užívána jako domov důchodců,¹² a Janské Koupele na Opavsku, které přestaly být lázeňským zařízením již před druhou světovou válkou a sloužily napříště výlučně rekreaci.¹³

Zaměříme-li se opravdu jen na Jesenicko, tedy lázeňské objekty v Lázních Jeseník, Dolní Lipové a Zlatých Horách, a přihlédneme-li pro možnost komparace také k poměrům na Brun-tálsku (lázně Karlova Studánka), časový interval, v němž tuto problematiku sledujeme, lze vymezit 8. květnem 1945, tj. koncem druhé světové války v Evropě, a rokem 1948, kdy byly přijaty důležité právní normy týkající se zdravotní péče a lázeňství: zákon č. 99/1948 Sb. o jednotném národním pojištění, jelikož doposavad lázeňské provozy uzavíraly parciální smlouvy s jednotlivými pojišťovnami; ty byly zrušeny a vznikla Ústřední národní pojišťovna, a zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku ze dne 6. května 1948 s retroaktivitou od 1. ledna 1948.

Gräfenberk čili Lázně Jeseník se měly přejmenovat, protože už od roku 1945 se hledal vhodný název. Jedním z nich byly Masarykovy lázně, případně kombinace Masarykovy lázně – Praděd,¹⁴ v roce 1945 se dokonce – pro celý Jeseník – navrhoval název Rájec nad Staříčí. Právních subjektů zde působilo několik: jak již bylo řečeno výše, byly zde objekty státních lázní, vedle nich se nacházely lázeňské domy v péči nemocenské pojišťovny, oddělenou národní správu vykonávala Žofie Matlochová u vodoléčebného domu R. Franze, zaměřujícího se na Priessnitzovu léčebnou metodu prováděnou pod lékařským dozorem, a majetkovou skladbu ještě rozšiřovala armáda. Ta již v létě 1945 pro sebe nárokovala celé lázně, načež 17. června toho roku přibyla do Lázní Jeseník z rozkazu zemského velitele Slezska¹⁵ Vladimíra Janka (1917–1968) podporučice Adéla Fischlová (1917–?)¹⁶ coby vojenská velitelka lázní. Během léta se ale armáda přece jen vzdala nároku na Priessnitzovo sanatorium, v němž v září roku 1945 mohl začít běžný provoz, a po intermezzu, kdy neoprávněně zabrala sanatorium Sudetský dvůr (1945–1947), se v průběhu let 1947 a 1948 definitivně stala vlastníkem velkolepého sanatoria Ziffer (čp. 309) a sousední budovy Silesia (čp. 271). Jejich následná rekonstrukce, probíhající pod dozorem podplukovníka Josefa Šandy, umožnila obě budovy vojenského ozdravného zařízení zprovoznit v roce 1951.¹⁷

Priessnitzovo sanatorium se stalo jádrem resuscitovaných lázní, o němž zajímavé svědectví vydal známý český spisovatel Emil Vachek (1889–1964), když v cestopisné črtě z Gräfenberku napsal: „Proslulé a staré Priessnitzovo sanatorium dostalo se z počátečního chaosu už zase na pevnou půdu řádu. Tento drahocenný konfiskát (...) je lékařsky veden od 1. února [1947] dvojnásobným doktorem Josefem Reinholdem, který – pracuje zde od roku 1919 – po návratu z Ruska rychle a úspěšně obnovuje starou tradici ústavu, o níž se ostatně zasloužil nejvíce ze všech. Lékařský štáb bude od 12. května úplný. Dnešní ředitel sanatoria pan Felix Kalinovský pevnou rukou obnovil kázeň a organizaci; sanatorium dnes běží spolehlivě a přesně jako oceánský parník.“¹⁸

Hlavní budova Priessnitzova sanatoria (reprofoto)

V polovině ledna byl ústav začleněn do podniku Státní lázně, a to spolu s dependancemi Jubilejní vila, Léčebný dům a Anenský dvůr (dnes Wolker).

Důležitým dokumentem o poválečných představách ve správě celého lázeňského místa je úvaha národního správce Františka Bolka z října roku 1946. Bolek se již tehdy velmi přimlouval za postátnění veškerého lázeňství v republice. Potíž viděl v oddělené správě jednotlivých lázeňských objektů samostatnými národními správci a v dalších skutečnostech, jak napovídají následující slova: „*Především přestal být Gräfenberg jako celek lázeňským místem, protože léčení, které založilo jeho mezinárodní pověst, se dnes provádí v jediném objektu. Několik budov leží dokonce stále ještě ladem. Není lékařů. A objevují se tendence, které by rády viděly, aby se Gräfenberg proměnil jedině v místo rekreační, v němž by ovšem myšlenka lázeňství zcela zanikla.*“ Tomu je třeba zabránit, a to nejlépe tím způsobem, že Lázně Jeseník jako celý sídelní útvar budou mít společnou státní správu: „*Navrhuji proto – a nejsem s tímto návrhem osamocen – aby stát převzal do svých rukou Gräfenberg jako celek a aby jej podřídil odborné ústřední správě,*“ neboť jedině ta z něj zpět učiní „*mezinárodně proslulé lázně*“.¹⁹ Pro zestátnění lázní již před rokem 1948 plédovaly další osobnosti, například MUDr. Viktor Kellner.²⁰

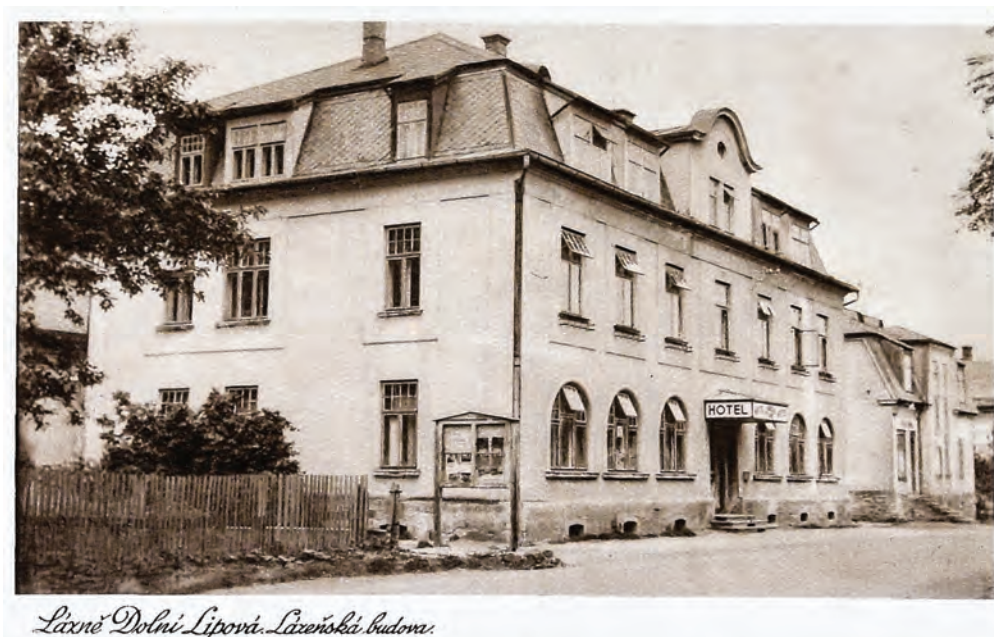
Lázně v Dolní Lipové se v letech okupace proměnily ve vojenský lazaret, což zapříčinilo devastaci objektů, nicméně již 10. srpna 1945 mohl být obnoven lázeňský provoz. Ředitelem státních lázní se stal Zdeněk Herman (národní správce léčebného domu Mader) a vedoucím lékařem (po návratu ze zajišťovací vazby v lednu 1946) MUDr. Karel Schroth. Roku 1946 se zde léčilo 486 pacientů ve zkrácené provozní době a teprve v roce 1948 obnovily lázně celoroční provoz s kapacitou 522 osob. Úspěchy s léčbou vysokého krevního tlaku, revmatismu nebo kožních chorob byly oceněny například delegací severoamerických lékařů, která lázně navštívila v roce 1946.²¹ Mimořádně důležitou se stala dvoudenní návštěva československých novinářů z Prahy, Brna, Ostravy i Bratislavy, kteří v Dolní Lipové pobýli ve dnech 23. až 25. března 1946. Na setkání novinářské delegace se zástupci obce, okresu a zdravotnických zařízení v hotelu Lípa jim činnost lázní osvětlil vedoucí lékař MUDr. Schroth, krajský zmocněnec pro státní

lázně JUDr. František Toušek a ředitel jesenické nemocnice MUDr. Pupík.²² Lázně v Dolní Lipové tehdy disponovaly šesti budovami a nezávisle na nich existovalo 39 lázeňských pavilonů úhrnem pro pět set pacientů (v roce 1946 ovšem hrozilo, že 25 léčebných penzionů a rodinných domků, náležejících k lázním, bude znárodněno, proti čemuž protestoval místní národní výbor). Když Karel Schroth nečekaně zemřel (25. října 1946), činnost lázní byla ochromena až do příchodu MUDr. Vladimíra Kamenáře z Rožnova pod Radhoštěm. Od ledna 1947 stála v čele lázní tříčlenná národní správa, kterou tvořili ředitel lázní Jindřich Vulterin, vedoucí lékař MUDr. Vladimír Kamenář a místopředseda ONV v Jeseníku Břetislav Nebola. Nebola byl však v dubnu roku 1947 z národní správy odvolán, což byl důsledek zásahu ministerstva zdravotnictví, které aplikovalo usnesení vlády o rušení národních správ u průmyslových podniků a jejich přímého přechodu do státní správy na lázeňská zařízení. Problematicke se proto věnovala narychlo svolaná komise zástupců Zemského národního výboru – expozitury v Ostravě, národního výboru okresního i místního a obou národních správců ředitele Vulterina a MUDr. Kamenáře, jednající v lázních dne 22. dubna 1947. Řešením bylo jmenování JUDr. Touška coby třetího člena trojčlenné národní správy lázní. Potíží bylo ale více, jak vidno z toho, že dne 13. června 1947 se konala schůze zástupců místního a okresního národního výboru, národní správy lázní a závodní rady, aby se řešily neshody a konflikty mezi správou a závodní radou a nespokojenost s platovými podmínkami.²³ Zaznamenaníhodnou událostí té doby je i vypovězení – byť jen na krátký čas – někdejšího ředitele lázní Zdeňka Hermana z obce Dolní Lipové (sic!), a to z rasistické, protizidovské výroky o bývalém řediteli lázní Guttwilligovi.²⁴ Únor 1948 se promítl do organizace lázní jmenováním JUDr. Touška ředitelem, propuštěním MUDr. Kamenáře (ten se následně i s rodinou z Dolní Lipové odstěhoval) a pověřením MUDr. Königsteinové prozatímním odborným vedením lázní.²⁵

Dne 14. května 1947 provedl Ing. dr. Chudárek z Bakteriologického ústavu v Brně odběr vody z pramenů nad osadou Miroslavi a nad Anenským údolím nad lázněmi. Současně se uskutečnilo měření pramenů v katastru, přičemž bylo konstatováno, že pro lázně postačí pramen na Miroslavi. Současně se vážně uvažovalo o sloučení s Lázněmi Jeseník a o vytvoření jednoho lázeňského zařízení se společnou správou.²⁶ Tuto problematiku na místě analyzoval ministr zdravotnictví Adolf Procházka (1900–1970), který si prohlédl (dne 14. června 1947) oba lázeňské areály (jeho návštěva ovšem sledovala více politické cíle strany lidové než odbornou stránku věci a ministrovo ocenění stavu lázní bylo jistě jen formální).²⁷ Tento trend podporoval Okresní národní výbor v Jeseníku. Nejprve vyhláškou ministra zdravotnictví č. 1180 ze dne 7. listopadu byl definován rozsah lázeňského majetku²⁸ v Dolní Lipové jako majetek státu, což znamená, že proti předešlému znárodnění lázně neměly mít národní správu, ale spadaly přímo pod ministerstvo zdravotnictví, a s odstupem času následovalo organizační spojení s Lázněmi Jeseník, k čemuž došlo v roce 1957.²⁹

Dobovou zajímavostí jsou jednání právního zástupce členů rodiny Andorf-Westen pražského advokáta JUDr. Jaroslava Čuříka, který během roku 1947 podnikal kroky o vydání majetku pro Elsu Andorf-Westen, která v tom roce deklarovala americké státní občanství, tudíž se na ni vztahovaly poválečné restituční majetku. Nutno zdůraznit, že v roce 1931 byl Peter Westen majoritním akcionářem lázní Schrothových lázní (vlastnil více než 90 % veškerých akcií) a dále Ela Westenová žádala o vydání dvou obrazů (pohled na lázně a portrét zakladatele lázní) a nábytku, jež užívala před svým odchodem z Dolní Lipové před Mnichovem.³⁰

Schweinburgovo sanatorium ve Zlatých Horách, před druhou světovou válkou „známé po celé evropské pevnině“, se na jaře roku 1945 ocitlo ve fatálním stavu vinou německé armády, jež je zabrala v roce 1939. V části sanatoria byla po roce 1945 ubytována vojenská posádka, aby zajistila v území klid, a paradoxně to byla armáda – ač zemský národní výbor po prohlídce areálu referentem Jaroslavem Smolkou hodlal proměnit areál v ozdravovnu mládeže – která nemínila objekt opustit.³¹ Schweinburgovo sanatorium v roce 1948 převzalo ministerstvo zdravotnictví,

Snímek lipovských lázní (reprofoto)

kteří zde (v roce 1950) po nezbytných adaptacích zřídilo Státní dětskou ozdravovnu, zaměřenou na léčbu podvýživy a tuberkulózy.

Lázně v Karlově Studánce byly ihned po okupaci převzaty německou brannou mocí, zčásti byly využívány pro ozdravné pobyty německých dětí z Říše, zčásti prominenty SS. Od osvobození do jara roku 1946 pobývala v lázních přibližně tisícovka vojáků 1. československé tankové brigády, po jejich odchodu se přistoupilo k přípravě řádné lázeňské sezóny. Nejprve byla na lázně uvalena národní správa (3. července 1945), v květnu 1948 je jako celek převzala Ústřední rada odborů. V rozpětí let 1945–1948 se v lázních vystřídali klienti různých pojišťoven, horníci a dělníci, úředníci a obchodníci, návštěvníci z domova i ze zahraničí (USA, Velká Británie) i „zástupci slovanského kulturního života“, jak uváděla dobová zpráva. Ovčárna připadla armádě, objekty lázeňského domu Opava a Lesana (U Lesa) připadly Klubu českých turistů, hotely Džbán a Hubertus získal podnik Restaurace a jídelny. Z událostí připomeňme pracovní programovou konferenci Československého rozhlasu (červen 1947) nebo návštěvy politiků (Joža David, Antonín Zápotocký apod.). Lázně lákaly také k pracovním jednáním odborných lékařů, například mezi 30. zářím a 3. říjnem 1948 proběhl v Karlově Studánce sjezd Československé pneumologické a ftizeologické společnosti. Provoz lázní podporoval stát i akce UNRRA. Dobová hodnocení byla velmi příznivá; ocitujme jednu z takových reakcí: „Přírodní uhličitě a slatinné lázně Karlova Studánka pod Pradědem se těšily v tomto roce neobyčejnému zájmu a oblibě široké veřejnosti, takže ani nestačily ubytovati všechny zájemce o pobyt a léčení. Po celou dobu hlavní letní sezóny bylo v těchto lázních na léčení měsíčně 100 ostravských horníků. Rovněž v září budou tyto krásné slezské lázně dobře navštíveny. – Ve volných dosud pokojích lze ubytovati i nejnáročnější hosty. Září je jedním z nejkrásnějších měsíců v těchto lázních a jistě potěší i náročné milovníky houbaření množství hub ve zdejších lesích.“ Nutno zdůraznit, že lázně byly po roce 1945 ochuzeny o několik objektů, jež získaly jiné organizace, a ještě v první polovině 50. let se uvažovalo o různých typech rekreačního využití lázeňského areálu. Hovoří o tom záměr uvolnit hotel Hubertus pro běžný cestovní ruch a začlenit jej do podniku Československé hotely, n. p., (1950) a objekt lázeňského domu Bezruč se označuje v plánové dokumentaci z července 1949 jako Zotavovna Ústřední rady odborů Bezruč.³²

Stručný pohled na dějiny lázní na Jesenicku, resp. na širší oblast Jeseníků odhaluje několik rizikových faktorů, vyznačujících období 1945–1948: šlo o zabírání lázeňských areálů odborovými centrály, resp. revolučním odborovým hnutím; o enormní požadavky armády, atakující Zlaté Hory i Lázně Jeseník, která se nakonec spokojila jen s Ovčárnou coby rekreačním zařízením a s Zifferovým sanatoriem jako léčebným zařízením; o specifické zdravotnické poměry po druhé světové válce, které ovlivňovalo vysoké riziko tuberkulózy plic a kostí u mladé generace. Jediným zařízením zaměřeným na boj s těmito chorobami na Moravě a ve Slezsku po druhé světové válce byla Masarykova zemská dětská ozdravovna v Šumperku, která zahájila provoz 1. srpna 1945 a do jara 1948 jí prošlo 1 137 pacientů (z toho 2,25 % zemřelo).³³ Proto bylo důležité, že se pro tento účel podařilo získat areál někdejšího Schweinburgova sanatoria ve Zlatých Horách. Negativním faktorem byly nedostatky v sanitní službě, která byla v gesci Československého červeného kříže; jak prohlásil ředitel jesenické nemocnice MUDr. Pupík na jednání pléna Okresního národního výboru v Jeseníku v dubnu roku 1947, je třeba zajistit více sanitních vozů, „aby (...) nemocní nemuseli často čekat dlouhé hodiny, než se sežene vůz k jejich přepravě. Těmito nedostatky trpí hlavně rodičky, které pozdním příchodem do nemocnice rodí velmi často mrtvé děti.“³⁴

Nicméně s odstupem času se ukazuje, že nejvýraznějším problémem doby byl nedostatek lékařů; ne snad proto, že by jich bylo málo, ale proto, že odmítali odcházet do pohraničí, protože „životní podmínky po všech stránkách jsou u nás nepoměrně horší než v místech, které by lékaři, jdoucí pomáhati do pohraničí, musili opustit“.³⁵ Jinak řečeno, dobová negativa determinující zaměření zdravotní péče, jako byla například podvýživa obyvatelstva v důsledku přestání válečných útrap (a odtud právě rozšíření TBC v populaci), absence antibiotik, špatná dopravní dostupnost léčebných zařízení pro obyvatelstvo usazené v horských obcích atd., se dříve nebo později vyřešila – ovšem nedostatek kvalitního lékařského (a *mutatis mutandis* ošetrovatelského) personálu se jevil jako palčivý i s odstupem delší doby. Vždyť proto natočili režiséři Jiří Hanibal a Štěpán Skalský film *Všude žijí lidé*, jehož tématem byl odchod mladého absolventa medicíny do pohraničí. Ačkoliv šlo o příběh zasazený do západočeských reálií, jistě mu porozuměli také v Jeseníkách. Dodejme, že premiéra filmu připadla na rok 1960 – příběh se tedy odehrál patnáct let od skončení druhé světové války³⁶ – a že problém, o němž pojednává, zůstal aktuální až do dnešní doby.

POZNÁMKY

1. Jeseníky míníme horskou oblast nynějších okresů Jeseník, Bruntál a Krnov, která je specifická jednak předpoklady pro rozvoj lázeňství (zdroje minerálních pramenů a mimořádný rekreační potenciál oblasti), jednak nedostatky pro zdravotní péči (řídké osídlení a rozptýlenost obyvatelstva, nedostatečné dopravní propojení obcí v regionu, nevyhovující infrastruktura).
2. ŠOPÁKOVÁ, M. – ŠOPÁK, P.: *Karlova Studánka: proměny lázeňského území v letech 1945–1989*. Časopis Slezského zemského muzea, série B 68, 2019, č. 2, s. 151–163.
3. V textu se užívá označení Jeseník i pro období, kdy oficiální název města bylo Frývaldov a Lázně Jeseník Gräfenberk.
4. SOKA Jeseník, f. Archiv města Zlaté Hory, inv. č. 580, Kniha záznamů o přijetí pacientů (1886–1895).
5. Například v případě jesenícké nemocnice odešly do Německa všechny řádové sestry německé národnosti dne 7. listopadu 1946.
6. Zákonem č. 48/1947 Sb. z 19. března 1947 o organizaci péče o mládež.
7. ZA v Opavě, Moravskoslezský zemský národní výbor – expozitura v Moravské Ostravě inv. č. 553, karton 631, zprávy okresů z celé expozitury týkající se potřeb zdravotnictví z let 1946–1947.
8. Prim. MUDr. Bohuslav Pupík, prim. MUDr. Jan Valoušek, MUDr. František Štump a MUDr. Karel Schiesser.
9. SOKA Jeseník, Sběrka obrazového a fotografického materiálu SOKA Jeseník, sign. 44, poř. č. 62, fotografie vstupu nemocnice z roku 1950, tamtéž, inv. č. 302, plakát a brožura k položení základního kamene nové nemocnice. Plány uloženy ve fondu Jesenícká nemocnice, spol. s r. o. Jeseník. Viz též GROWKA, K. – ABT, L.: *Hledá se základní kámen nemocnice (Jesenické pomníky a zapomínky)*. Jeseník, město a lázně 2003/7, s. 20.
10. SOKA Jeseník, f. Místní národní výbor Dolní Lipová, inv. č. 1, kronika obce, s. 120.
11. KOLEKTIV: *Osvobozená země 1945–1947*. Ostrava 1947, s. 93–94; KNOPPOVÁ, E. – KNOPP, T.: *Oázy vody a vzduchu*. Jeseník 2001, 146 s.
12. JURIKOVÁ, V.: *Vodoléčebné lázně v Mnichově u Vrbna pod Pradědem (1881–1946)*. Časopis Slezského zemského muzea, série B 68, 2019, s. 129–149.
13. Lázeňský provoz ukončen v průběhu druhé světové války, po roce 1945 objekty sloužily jako dětská ozdravovna, od roku 1949 jako rekreační objekty Ústřední rady odborů. ROSOVÁ, R.: *Bývalé lázně Janské Koupele*. In: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2003. Ostrava 2003, s. 86–87.
14. *Frývaldov-Gräfenberg*. Hraničář. Frývaldov 12. dubna 1946, č. 15, s. 3.
15. Jde o neoficiální označení, neodpovídající reálné struktuře vojenských úřadů, nicméně objevující se v dobovém tisku.
16. Adéla Fischlová, roz. Ehrenhaftová, nar. 25. 9. 1917 v Opavě, zdravotnice kulometné roty u Sokolova, v roce 1948 odešla do Izraele.
17. TOMÁŠEK, K.: *Počáteční léta Vojenské lázeňské léčebny Jeseník (1945–1960)*. Jesenícko: vlastivědný sborník 22. Jeseník 2021, s. 45–49.
18. VACHEK, E.: *Květná neděle v Gräfenbergu*. Hlas Jeseníků. Frývaldov 19. dubna 1947, č. 16, s. 6.
19. BOLEK, F.: *O budoucnost Gräfenbergu*. Hraničář. Frývaldov 11. října 1946, č. 41, s. 2.
20. *Lázně Gräfenberg*. Hlas Jeseníků. Frývaldov 29. března 1947, č. 13, s. 6.
21. (šifra) Pk.: *Dolní Lipová*. Hlas Jeseníků. Frývaldov 18. ledna 1947, č. 3, s. 1.
22. *V rámci Slezského týdne...* Čin. Brno 28. března 1946, č. 74, s. 2; SOKA Jeseník, f. Místní národní výbor Dolní Lipová, inv. č. 1, kronika obce, s. 57.
23. SOKA Jeseník, f. Místní národní výbor Dolní Lipová, inv. č. 1, kronika obce, s. 90.
24. Tamtéž, s. 86.
25. Tamtéž, s. 113.
26. *Organizace frývaldovského lázeňství*. Hraničář. Frývaldov, Krnov 15. března 1947, č. 6, s. 1.
27. *Návštěva ministra zdravotnictví Dr. Procházky v Jeseníku*. Hraničář. Jeseník, Krnov 28. června 1947, č. 21, s. 4.
28. Šlo o majetkovou podstatu 1. někdejších Schrothových lázní, a. s., a dále o léčebné domy 2. Arnošta Gottwalda, 3. Františka a Františky Spielvogelových, 4. Ottilie von Ellrichs, 5. Otakara a Berty Brosigových, 6. Heleny Hackenbergové, 7. Josefa a Günthera Schweidlerových, 8. Dr. Josefa Hohlbauera a Anny Schrothové, 9. Idy Schmitzové, 10. Dr. Heinze Neugebauera, 11. Dr. Heřmana a Eldtraudy Brosigových, 12. Adolfa a Marie Schmidových, 13. Emanuela a Hany Grögerových, 14. Anny Grommové, 15. Josefa, Františka a Wilhelminy Bertschových a Berty Neugebauerové, 16. Františka Göbela, 17. Gustava a Hermíny Pelzových, 18. Dr. Maxe Madera a 19. Richarda Haukela. Viz Úřední list republiky Československé ze dne 22. listopadu 1947, č. 186, s. 1267.
29. Zřizovací listina ministerstva zdravotnictví vydána 14. prosince 1956 s účinností od 1. ledna 1957. Organizace se jmenovala Československé státní lázně Jeseník s lázeňskou léčebnou v Dolní Lipové.
30. ZA v Opavě, Schrothovy léčebné ústavy Dolní Lipová, prozatímní karton 2.
31. *Sanatorium*. Hraničář 10. května 1946, č. 19, s. 4.; více o zlatohorském sanatoriu viz NEUBAUEROVÁ, M.: *Počátky a rozkvět lázeňství ve Zlatých Horách*. XX. svatováclavské setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2020, s. 11–18.
32. ŠOPÁKOVÁ, M. – ŠOPÁK, P.: *Karlova Studánka...* opak. cit.
33. *Masarykova dětská zemská ozdravovna v Šumperku*. Hlas Jeseníků. Jeseník 27. března 1948, č. 13, s. 2.
34. *Sjezd rady ONV ve Frývaldově*. Hlas Jeseníků. Frývaldov 19. dubna 1947, č. 16, s. 2.
35. *Žalujeme na lékaře*. Hlas Jeseníků. Frývaldov 8. února 1947, č. 6, s. 2.
36. Studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR.

Vojenská dětská ozdravovna Vidnava

Pavel Macháček, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Rozsáhlý komplex bývalého kněžského semináře v malém městečku na severním okraji Jesenicka, kde po celý rok panovalo mírné klima, měl veškeré předpoklady k tomu, aby v období převratných demografických a politických změn po druhé světové válce našel nové využití ke zdravotním účelům. Koncem 40. let se tak ocitl v hledáčku československé armády, jež zde v následujících letech zřídila Vojenskou dětskou ozdravovnu Vidnava.

Původně sloužila pouze dětem příslušníků armády a občanských zaměstnanců vojenské správy a teprve po roce 1989 se otevřela ostatní veřejnosti. Ovšem prudký pokles počtu příslušníků Armády ČR v 90. letech spolu s turbulentním procesem transformace zdravotnictví spojeným s neochotou zdravotních pojišťoven hradit náklady dětských ozdravných pobytů vedl v roce 1997 k jejímu uzavření.

Zrod a první léta

Kněžský seminář založil v roce 1899 vratislavský biskup Georg von Kopp. Komplex několika navzájem propojených budov s hospodářskými staveními a třemi hektary přilehlých pozemků oplocených ohradní zdí muselo vratislavské arcibiskupství v roce 1940 předat německé armádě, která zde zřídila zajatecký tábor OFLAG VIII G Weidenau pro francouzské důstojníky. Změna nastala roku 1943, kdy byli francouzští důstojníci přesunuti do Moravské Třebové a v objektu vznikla vojenská nemocnice, kterou prošly stovky příslušníků wehrmachtu. Přestože v roce 1944 vypukl v objektu požár, v nouzovém provozu zůstal téměř až do konce války, neboť v únoru 1945 do něho byla umístěna sanitní jednotka a v průběhu tvrdých březnových bojů o Nisu plnil roli hlavního obvaziště raněných německých vojáků.¹

V poválečných zmatcích neměla církev dostatek finančních prostředků na opravu rozsáhlého komplexu, u kterého se již nepočítalo s jeho využitím jako kněžského semináře. Generální vikář československé části vratislavské diecéze ThDr. František Onderek proto jmenoval prozatímního správce objektu, aby zajistil jeho pronajímání. Prvním nájemcem se stalo družstvo Jednota z Jeseníku, které zde skladovalo obilí. V roce 1949 byla budova za 125 tisíc Kčs pronajata na rok Provoznímu oddílu ČSD v Olomouci a měla sloužit jako doškolovací středisko.² Nicméně v souvislosti s procesem vyvlastnění majetku vratislavského arcibiskupství, který se rozběhl po nástupu komunistů k moci, se bývalý seminář v následujícím roce již podruhé nedobrovolně dostal do rukou armády, tentokrát československé.

Původní plán k jeho adaptaci na vojenskou ozdravovnu pro důstojníky byl sice s ohledem na bezprostřední blízkost státní hranice nakonec zavržen,³ ale armáda se získaného objektu již nevzdala a rozkazem ministerstva národní obrany z roku 1954 v něm zřídila Vojenskou dětskou ozdravovnu Vidnava pro děti příslušníků armády a občanských zaměstnanců vojenské správy.

Podle navrhované koncepce měly do ozdravovny přicházet děti, které překonaly závažná onemocnění a potřebovaly ozdravnou péči nebo ji nemohly absolvovat doma. Délka pobytových turnusů se lišila. Od ledna do června měly být osmitýdenní, v červenci a v srpnu pouze čtyřtýdenní,

aby se o prázdninách vystřídalo v ozdravovně co nejvíce dětí, na podzim pak měly probíhat dva šestitýdenní turnusy, po kterých měla následovat provozní přestávka na konci kalendářního roku, jež měla být využita ke generálnímu úklidu, nezbytným opravám a malování. Zároveň měla sloužit zaměstnancům k absolvování dovolených nebo jako období, kdy si zvyšovali kvalifikaci na různých školeních a stážích.

Ubytování dětí v 50. letech 20. století (Správní archiv armády ČR Olomouc)

Při plánování provozu ozdravovny se počítalo s tím, že v každém turnusu bude 120 dětí, které budou ubytovány v tří až sedmilůžkových pokojích. Praxe však ukázala, že tento počet byl spíše orientační a počty dětí se v jednotlivých ročních obdobích značně lišily. Nejvíce jich (až 170) přijíždělo o prázdninách, naopak nejméně jich bývalo v druhém podzimním turnusu.⁴

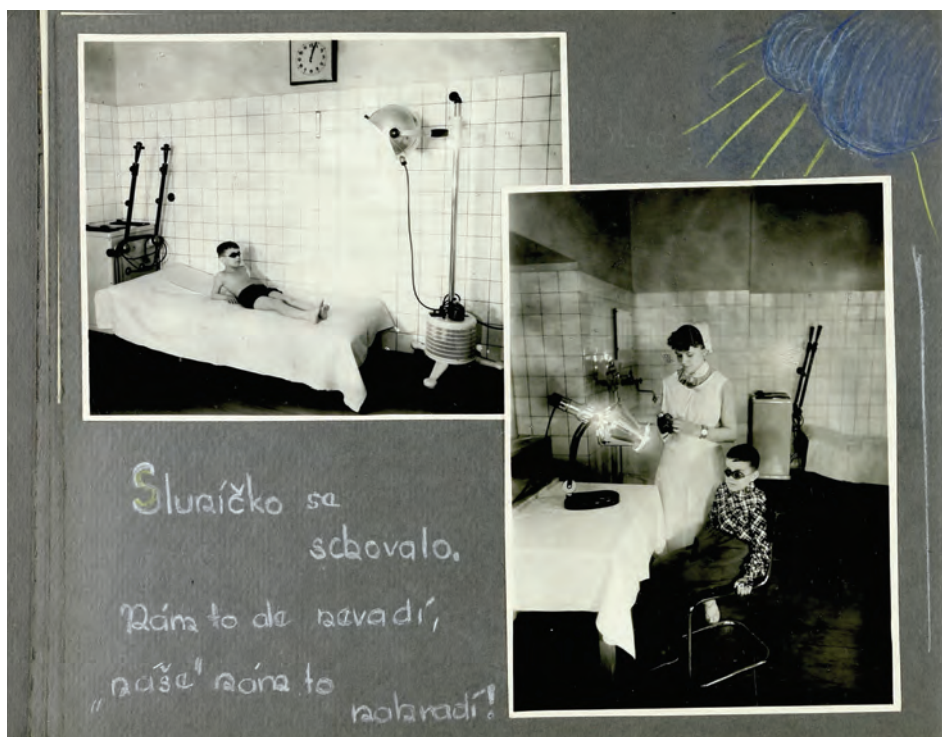
Vytápění objektu zajišťovalo ústřední topení, teplá voda tekla nejen ve sprchách, ale rovněž na každém pokoji. V kotelně umístěné ve sklepě se topilo koksem. V přízemí hlavní budovy byla ošetrovna, umývárny, prádelna a skladovací prostory, ve 2. a 3. nadzemním podlaží se nacházely ubytovací pokoje pro děti. Ve východním křídle v přízemí bychom našli kuchyni a sklady potravin, v prvním patře byla jídelna a ve druhém pak škola s učebnami, sborovnou a ředitelnu. Bývalá kaple se proměnila v tělocvičnu, přístavky byly využívány jako garáže a dílny.

Náčelník ozdravovny disponoval bytem v patře vily stojící naproti ozdravovně, její přízemí bylo využíváno jako „svobodárna“ pro zdravotní sestry. Protože součástí původního arcibiskupského semináře byl rovněž rozsáhlý park se zahradou, měly děti možnost dostatečného pobytu venku. Na druhé straně zde stojící hospodářské budovy byly až do počátku 60. let využívány k ustájení hovězího dobytka a prasat.

Provoz dětské ozdravovny se rozběhl v roce 1954. Zakladatelem a zároveň prvním náčelníkem ozdravovny byl podplukovník Zdeněk Bauer, kterého po odchodu do důchodu nahradil 1. ledna 1956 major František Vašíček.⁵ První náčelníci nebyli lékaři, zdravotní péči v ozdravovně zajišťovali lékaři absolventi, kteří si ročním pobytem ve Vidnavě odbývali základní vojenskou službu. Doporučovali opatření k rekonvalescenci dětí, řešili jejich případná onemocnění nebo úrazy a bydleli v pokoji za ošetrovnou. Vedle nich pracovali v ozdravovně zdravotní sestry, vychovatelky a další personál zajišťující její provoz. Celkem zařízení zaměstnávalo téměř šest desítek osob.

Léčba, zábava i výuka

Sezónní součástí Vojenské dětské ozdravovny Vidnava byl již od roku 1954 také areál Habina, kde se každé léto konaly dětské tábory. Tvořily ho sruby s kapacitou až 180 lůžek, sociální zařízení a kuchyně s jídelnou. Před konáním letních táborů zaměstnanci ozdravovny v areálu tábora posekali trávu, po zimní přestávce opravili a uklidili sruby i zázemí a vše připravili na příjezd dětí. Vedoucí jednotlivých oddílů se rekrutovali většinou z řad studentů, hlavním vedoucím tábora býval zkušený pedagog. V průběhu prázdnin se v nádherném prostředí na okraji lesa, které bylo pro svou malebnost vyhledáváno k rekreaci již před válkou, vystřídaly vždy tři turnusy.

Ozařování malých pacientů tzv. horským sluncem (Správní archiv armády ČR Olomouc)

Vzhledem k tomu, že se v ozdravovně počítalo s dlouhodobějšími pobyty dětí, bylo nutné v ní zřídit školu. K tomuto kroku došlo výnosem ministerstva školství 9. září 1954. Škola měla poskytovat dětem umístěným v ozdravovně vzdělávání v rozsahu standardní školní výuky s přihlédnutím k omezenému počtu vyučovacích hodin, zdravotnímu stavu žáků a jejich vlastní léčbě. Tím se při dlouhodobých pobytech dětí mělo předejít problémům spojeným se zameškáním školní docházky.

Vlastní výuka, která probíhala podle osnov vydaných ministerstvem školství pro ozdravovny a léčebny, byla v ozdravovně zahájena 13. září 1954. Učitelský sbor byl zprvu čtyřčlenný, od 1. září 1955 pětičlenný. Prvním ředitelem školy byl jmenován Alois Marek. Vždy po čtrnácti dnech se konaly pravidelné porady lékaře, učitelů a vychovatelů.

Protože počet dětí v jednotlivých turnusech kolísal, byl také počet žáků ve škole značně proměnlivý. Děti byly rozděleny do nižšího počtu tříd, než odpovídalo počtu ročníků. Oproti standardní školní docházce byla také částečně redukována doba vyučování, které bylo zaměřeno především na zvládnutí základního učiva. Některé předměty (jako např. hudební výchova) nebyly vyučovány vůbec.

Děti do ozdravovny svázely vychovatelky z míst nástupu, kterými byly obvykle Praha, Brno, Olomouc, Košice nebo Púchov, případně další města, kde děti do vlaku přistupovaly. Problematičtějšími byly přestupy z vlaku na vlak. Již vlastní cesta do ozdravovny se pro děti stávala velkým zážitkem. Vlak tažený parní lokomotivou se prodíral horami a čas strávený v kupé sloužil k navázání prvních kontaktů. Po příjezdu do stanice Hukovice děti s vychovatelkami vystoupily, a pokud nejel přípoj do Vidnavy, byly do ozdravovny postupně převezeny upraveným vojenským nákladním automobilem.⁶ Zavazadla se obvykle posílala den předem.

Po příjezdu na ozdravovnu se děti nejprve odebraly na prohlídku k lékaři, který určil, jaké budou mít malí pacienti nápravné cvičení nebo případnou další léčbu a zda je čeká posilující strava nebo naopak dieta. Protože značná část dětí přijížděla po katarrech průdušek, měřila se jim také vitální kapacita plic a lékař jim v případě potřeby předepisoval inhalace.

Poté děti čekala sprcha a rozdělení do přidělených pokojů. Pokud měly za sebou zvlášť dlouhou cestu (např. z Prahy nebo ze Slovenska), předcházela prohlídka u lékaře návštěva jídelny. Cesta z ozdravovny probíhala obdobně a vychovatelky rozvážely malé svěřence na určená místa. Na nejbližším posádkovém útvaru měly vychovatelky zajištěné ubytování a po dvou či třech dnech odjížděly s novým turnusem zpět do ozdravovny.

Pobyt dětských pacientů byl na začátku každého turnusu určen plánem ozdravného pobytu, plánem výchovné práce a plánem exkurzí a výletů, na jejichž tvorbě se podíleli náčelník ozdravovny, ředitel školy a vedoucí výchovy.

Náplň jednotlivých dnů určoval denní řád, který začínal budíčkem v 7.00, po němž následovala krátká společná rozcvička a ranní hygiena spojená s otužováním v podobě sprchování ve studené vodě, oblékáním, úklidem a bodováním pokojů. Od 7.30 do 7.55 probíhala snídaně a v 8.00 začínala škola, kdy vychovatelky předaly děti do tříd učitelům a měly až do konce vyučování volno. Po vyučování v 11.45 péči o děti opět převzaly a zůstávaly s nimi až do večerky.

Ještě před obědem se konala krátká pětáctyřicetiminutová procházka, poté následoval oběd od 12.30 do 13.15. Děti, které měly předepsané inhalace, chodily místo předobědové procházky na tuto terapii.

Po obědě bylo na programu osobní volno, resp. polední klid, a obvykle ve 14.00 v rámci ozdravné terapie děti odcházely s vychovatelkami na pravidelné vycházky do přírody. Pokud bylo špatné počasí, využívala se ke společným aktivitám tělocvična nebo klubovna. V 15.30 si dopřávaly svačinu a doba od 15.45 do 17.45 byla vyhrazena přípravě na vyučování, případně společenským hrám.

V 18.00 začínala večeře, která byla stejně jako oběd vždy teplá. Občas se neobešla bez pláče, a to ve chvílích, kdy obézní děti dostaly něco dietního a ostatní si pochutnávaly např. na řízku. Pravidelnou součástí večeře tvořilo ovoce. Po jídle se šly menší děti již umýt a připravovaly se na spánek. Od 19.30 jim vychovatelky četly pohádky a ve 20.00 byla večerka. Tu měly ve stejném čase i starší děti, jen s tím rozdílem, že čas po večeři byl naplněn večerním zaměstnáním v kroužcích, od 19.30 následovala příprava na spaní. Některé děti, jež byly astenické a ozdravný pobyt měl sloužit k posílení jejich organismu a zvýšení tělesné hmotnosti, dostávaly v 19.30 ještě druhou lehkou večeři. Rozpis dne však mnohdy nebyl z různých důvodů zcela striktně dodržován. Po večerce odcházely vychovatelky domů a v ozdravovně kromě lékaře absolventa a sestry z ošetrovny, jež měla noční službu, zůstával jen vrátný.

Dvakrát týdně bylo na programu promítání zábavných nebo naučných filmů. V průběhu turnusu se také konaly hromadné společné večery, kde děti prezentovaly program, který si s vychovatelkami připravily. Volný čas dětí naplňovaly rovněž různé zájmové kroužky, jejichž náplň se měnila podle zájmu dětí a možností ozdravovny. V průběhu let byly v ozdravovně zřízeny např. kroužky taneční, pěvecký, literární, fotografický, turistický nebo ručních prací. Velmi oblíbený byl také dramatický kroužek, kde děti s vychovatelkami nacvičovaly maňáskové divadlo. Děti se v kroužcích scházely obvykle jednou týdně od 15.45 do 17.45.

V rámci rekonvalescence a posílení tělesné kondice měly děti „předepsány“ rozličné tělesné aktivity v prostorách venkovního hřiště, tělocvičny nebo parku. Venku se sportovalo nejen v klimaticky příznivé části roku, ale i v zimě, kdy vychovatelky s dětmi chodily na nedaleké kopce sáňkovat nebo bruslit na zamrzlý vidnavský rybník, případně na malý rybníček v parku ozdravovny.⁷ V zimě se také konaly hokejové zápasy chlapců z ozdravovny proti týmu vidnavské školy. V létě naopak bývaly na programu sportovní soutěže s dětmi z letního tábora. Součástí každého turnusu byl velmi oblíbený sportovní den, v němž děti soutěžily v různých sportovních disciplínách.

Kromě toho provozovaly „volnou“ zájmovou činnost s dětmi i jednotlivé vychovatelky a během každého turnusu byly jednou týdně organizovány besídky, v nichž děti předváděly, co se naučily. Nejčastěji se jednalo o pěvecká, taneční, recitační nebo dramatická vystoupení. Součástí

pobytu v ozdravovně býval i maškarní karneval spojený s oceněním nejhezčích masek. K ukrácení volného času sloužila dětem také knihovna, kde si mohly půjčovat zábavnou nebo naučnou literaturu. V průběhu turnusu se rovněž konal jeden celodenní výlet po Jesenicku, na který se zprvu vyjíždělo vlakem.⁸

Roku 1957 byl ozdravovně přidělen vlastní autobus, což velmi ulehčilo dopravu dětí do a z ozdravovny. Autobus zajížděl pro děti na nádraží v Lipové-lázních, a vychovatelky tak nemusely řešit rizikové situace při spěšném přestupu na vlak do Hukovic.⁹ Také výlety malých pacientů se staly častějšími. Vedle jesenických lázní a Javorníku mohly navštěvovat i vzdálenější lokality jako Zlatý chlum, Rejvíz, Karlovu Studánku, Hradec u Opavy, Javoříčské jeskyně nebo hrad Bouzov. V zimě také mohly jezdit sáňkovat a lyžovat do Lipové-lázní, do Travné, na Ramzovou nebo na Červenohorské sedlo, přičemž tyto sportovně rekreační akce nesloužily jen k zábavě, ale i k otužování a zlepšení fyzické kondice dětí.

Koncem 50. let se vybavení ozdravovny rozšířilo o televizi – pro řadu dětí šlo o vůbec první setkání s touto novinkou v jejich životě.

Vedle zábavy byly děti zapojeny i do prací souvisejících s údržbou areálu ozdravovny. Jednalo se např. o podzimní hrabání listů, péči o záhony nebo o cestičky v parku. V 50. letech minulého století také nebyla ničím výjimečným účast dětí z ozdravovny na zemědělských brigádách – např. na sklizni brambor. Protože většina vycházek mířila do lesů v okolí Vidnavy, nosily děti do kuchyně v ozdravovně houby, které kuchařky používaly k přípravě pokrmů. Děti se rovněž zapojovaly do sběru léčivých bylin, které sušily a odevzdávaly do výkupu. Další dobročinnou činností byl sběr žaludů pro příkrmování lesní zvěře, za který děti dostávaly poděkování od Lesní správy. Všechny tyto činnosti na čerstvém vzduchu měly zároveň i ozdravnou funkci.

Při reorganizaci Československé lidové armády v září 1958 byla Vojenská dětská ozdravovna ve Vidnavě předána do podřízenosti správy Vojenských lázeňských a léčebných zařízení (Volareza) a novým náčelníkem ozdravovny se stal major František Klobouk.¹⁰ Postupně byly také Státnímu statku v Žulové předány polnosti patřící původně k semináři a poměry v ozdravovně velmi zlepšilo ukončení chovu hospodářských zvířat v areálu parku a zbourání budov využívaných k těmto účelům.

Modernizace v 60. letech

Zkušenosti z prvních let provozu se rovněž odrazily ve zkvalitnění zdravotní péče. Od roku 1961, kdy byl novým náčelníkem jmenován podplukovník MUDr. Rudolf Kruch, stál poprvé v čele ozdravovny lékař. Zároveň došlo k nahrazení vychovatelek zdravotními sestrami. Současně se zaváděly moderní léčebné a ozdravné metody a zlepšovaly se také ubytovací a stravovací služby. Letní dětský tábor na Habině byl rozšířen o deset srubů.

Smyslem využití celého dne k různým aktivitám byla snaha předcházet smutku malých pacientů z odloučení od domova. Práce zdravotních sester, které byly mnohem více vychovatelkami, náhradními maminkami a důvěřnicemi než klasickým zdravotním personálem, tak nebyla vůbec snadná. Svou činností nahrazovaly dětem chybějící členy rodiny, kamarády a sourozence. Trávily s malými pacienty většinu jejich volného času a zvláště těm nejmenším byly velkou oporou v těžkých chvílích stesku po domově.

Přestože byl pobyt dětí v ozdravovně přesně organizovaný, aby neměly čas a prostor smutnit po rodičích, většina z nich se na pobyt těšila, zvláště pak kluci a holky, kteří přijížděli opakovaně do známého prostředí. Na týdny strávené ve Vidnavě děti později vzpomínaly s dojetím jako na své první kroky do dospělého života spojené nejednou i s dětskými láskami.

Pravidelný chod ozdravovny občas narušil výskyt nakažlivých chorob (spála, spalničky, příušnice, plané neštovice), který vedl k vyhlášení karantény a zavedení mimořádných opatření.

V listopadu 1964 převzal funkci náčelníka ozdravovny podplukovník MUDr. František Pospíšil, pod jehož vedením pokračovalo další zvelebování jak vlastního objektu, tak i letního dět-

Sportovní aktivity byly nedílnou součástí ozdravných pobytů ve Vidnavě (Správní archiv armády ČR Olomouc)

ského tábora. MUDr. Pospíšil se také zasloužil o zřízení ordinace závodního lékaře pro občanské pracovníky ozdravovny a učitele její školy, čímž ulevil přetlaku v ordinaci praktického lékaře ve Vidnavě. Navíc jako uznávaný lékař neváhal poskytovat první pomoc v naléhavých situacích v noci nebo o víkendech, kdy bylo zdravotní středisko ve městě uzavřené a na pohotovost do Jeseníku bylo daleko.

Vzhledem k tomu, že ve vyučovacích hodinách školy působící v ozdravně chyběl tělocvik, kladl se v 60. letech důraz na tělovýchovné aktivity pod heslem „*Jednu hodinu organizované tělesné výchovy denně*“. Vedle rozvíček a sportovních mimoškolních aktivit byly do vyučování zařazeny tzv. tělovýchovné chvílky pro osvěžení žáků. Také se postupně zvyšoval počet výletů, neboť ředitel školy Josef Nos¹¹ byl velkým propagátorem turistiky, a tak s ním děti z ozdravovny každoročně absolvovaly jesenickou hřebenovku z Červenohorského sedla přes Šerák do Ramzové nebo výlet z Videlského sedla přes Švýčárnu a Praděd do Karlovy Studánky.

Zaměření na posílení tělesné aktivity se rovněž odrazilo v organizování dětských olympiád, které se konaly obvykle na konci školního roku a obsahovaly jak individuální závody v lehké atletice, tak i turnaje v kolektivních sportech (kopaná, vybíjená, přehazovaná). Začátkem 60. let bylo v areálu ozdravovny vybudováno také koupaliště o rozměrech 6 x 18 m a pro menší děti vzniklo vedle něho brouzdaliště.

Výběr a počet dětí přijíždějících do ozdravovny určovala centrála Volarezy v Praze. V 60. letech nastupovaly na ozdravné pobyty děti vojáků z povolání, děti občanských zaměstnanců vojenské správy a malém počtu i potomci příslušníků Svazu protifašistických bojovníků.

V druhé polovině 60. let se v ozdravně rozběhly rozsáhlé stavební a adaptační práce, které vedly k rekonstrukci kuchyňského bloku i prádelny. V suterénu objektu vznikl bazének pro menší děti a sauna, zdravotní vybavení bylo doplněno o moderní přístrojovou techniku. Po stavebních úpravách získala ozdravovna rovněž kinosál, jehož součástí byla 16 mm promítací aparatura.

Kapacita ozdravovny se v důsledku stavebních úprav zvýšila a v průběhu léta přijíždělo na jednotlivé turnusy až 170 dětí. Na poslední podzimní turnus však pouze polovina, někdy dokonce jen čtvrtina tohoto počtu.¹² Vedení ozdravovny ovšem nemohlo tento rozkolísaný stav ovlivnit. Do zaplnění ozdravovny se navíc promítaly stavební úpravy plánované obvykle na poslední měsíce roku.

Děti zde v 50. letech skládaly i pionýrský slib (Správní archiv armády ČR Olomouc)

Děti si přivázely do ozdravovny nejen oblečení, školní potřeby a osobní věci na celý pobyt, ale pokud projevíly zájem, tak i sportovní vybavení (lyže, brusle). Pro ostatní bylo sportovní vybavení zajištěno v ozdravovně. Polodenní lyžařské zájezdy o víkendech na Ramzovou, Červenohorské sedlo a do Travné doplňovaly o jarních prázdninách zájezdy celodenní. Od roku 1973 byl součástí ozdravného pobytu dětí také plavecký výcvik v krytém bazénu v České Vsi.

Smutný konec

Průběžná modernizace ozdravovny pokračovala i v druhé polovině 70. let, kdy došlo k rekonstrukci systému jejího vytápění a posléze během velké provozní přestávky mezi polovinou října 1977 a 1. březnem 1978 ke generální rekonstrukci rozvodu vody.

Koncem 70. let se mezi pacienty ozdravovny začaly objevovat děti trpící specifickými potížemi, např. anémií, nervovými poruchami nebo epilepsií, což kladlo mnohem vyšší nároky na ošetřující personál a zařazení dětí do výuky.

Po odchodu Františka Pospíšila do důchodu se v roce 1980 novým náčelníkem ozdravovny stal major MUDr. Juraj Rákay. S jeho nedlouhým působením ve Vidnavě bylo spojeno zahájení přípravy projektové dokumentace na celkovou rekonstrukci ozdravovny. Ta se však rozběhla až za jeho nástupce kapitána MUDr. Vladimíra Černěnka, který do funkce náčelníka ozdravovny nastoupil v listopadu 1982. V 80. letech také do týmu zdravotnických pracovníků přibyla rehabilitační sestra, která s dětmi prováděla rehabilitační cvičení a pomocí nakoupených přístrojů aplikovala rehabilitační péči.

V době listopadových změn roku 1989 pravděpodobně jen málokdo tušil, jak dramatické události sametové revoluce zasáhnou do existence ozdravovny a života jejích zaměstnanců. V těchto převratných dnech si jen stěží někdo z vidnavských občanů uměl představit, že může dojít k restitučním nárokům původních majitelů nebo poklesu příslušníků a civilních zaměstnanců československé armády a tím i jejich dětí, které ozdravný pobyt využívaly.

Shodou okolností byl právě v listopadu 1989 novým náčelníkem ozdravovny jmenován podplukovník MUDr. Stanislav Masný.

Objekt bývalé Vojenské dětské ozdravovny Vidnava (foto: Pavel Macháček)

Zprvu se zdálo, že vše poběží jako dříve, respektive ještě mnohem lépe, neboť všem rozumným lidem mělo být přece jasné, že ozdravné pobyty nejen pro děti vojáků, ale pro všechny malé nemocné jsou nesmírně důležité a stát rozhodně nebude šetřit na tom nejcennějším, co má. Činnost ozdravovny v prvních měsících po revoluci tak pokračovala v zaběhlých kolejích.

Brzy se však rozběhla jednání s Arcibiskupstvím olomouckým o podmínkách předání objektu církvi a jeho dalším využití. Na podzim roku 1991 byl objekt ozdravovny právně předán původnímu majiteli a ministerstvo obrany uzavřelo s arcibiskupstvím smlouvu o jeho desetiletém pronájmu. Nájemné mělo být hrazeno formou údržby a modernizace objektu.

V 90. letech tak nastala paradoxní situace, kdy ozdravovna procházela modernizací a zahajovány byly nové léčebné procedury, přestože různé indicie porevolučního procesu naznačovaly, že perspektiva zařízení je přes uzavřenou smlouvu přinejmenším mlhavá.

Na jedné straně vznikla z prostor bývalé ošetrovny malá vodoléčba s možností podvodních masáží a postříkových lázní, byl vybudován komplex rehabilitačních služeb s posilovnou, elektrooléčbou, masážími a inhalačními přístroji, rekonstrukcí prošel i venkovní bazén a probíhala také modernizace vnitřních ubytovacích kapacit, kde se s velmi pozitivním ohlasem setkala nabídka ozdravných pobytů pro matky s dětmi.

Na druhé straně se prohlubovaly problémy spojené s naplněním kapacity ozdravovny a zaměstnanosti jejích pracovníků, neboť centrála Volarezy v Praze nebyla schopna zajistit dostatečné množství dětských pacientů v průběhu celého roku. Zatímco přes léto byla kapacita ozdravovny využita poměrně dobře, v podzimních a zimních měsících byla její obsazenost slabá.

Vedení ozdravovny se zoufalou situací snažilo řešit přístupností zařízení pro klienty z řad civilní veřejnosti a uzavřením smluv se zdravotními pojišťovnami, Nadací Olgy Havlové a zahraničními klienty. Na základě této aktivity se do ozdravovny dostaly děti z Polska nebo z oblastí severních Čech postižených exhalacemi. Snaha o udržení provozu vedla i k nabídce využití léčebných zařízení ozdravovny pro pacienty z Vidnavy a jejího okolí na základě doporučení obvodních lékařů.

V rámci probíhajících turbulentních změn se turnusy pro děti zkrátily na pouhé čtyři týdny, přičemž většina jich probíhala v období od března do srpna. Do ozdravovny byly přijímány děti ve věku od tří do patnácti let, trpící převážně respiračními nemocemi, alergiemi, děti celkově slabé nebo naopak s obezitou. Vedle dostatečného pobytu na čerstvém vzduchu zahrnoval jejich ozdravný pobyt rehabilitační cvičení, vodoléčbu, elektroléčbu, inhalaci a akupunkturu. U nejmenších dětí se jednalo o formu ozdravného pobytu matek s dětmi.

V listopadu 1996 však z pražského ústředí Volarezy přišla zdrcující zpráva, že činnost ozdravovny bude z nedostatku finančních prostředků na počátku následujícího roku ukončena a zaměstnanci propuštěni. Budova měla být vystěhována a navrácena arcibiskupství. Část zařízení tak byla v průběhu roku 1997 převezena do jiných zařízení Volarezy, část prodána za nepříliš výhodných podmínek a prázdný objekt po vyklizení a navrácení církvi začala hlídat bezpečnostní agentura.

Uzavření ozdravovny se setkalo se značnou nevolí obyvatel města. Ze sociálního hlediska šlo o ztrátu několika desítek pracovních míst, které nebylo snadné nahradit. Osud objektu v následujících 25 letech vyvolával navíc spíše kontroverze, neboť kromě několikaměsíčního využití k azylovému pobytu kosovských uprchlíků v roce 1999 byl spojen spíše s nikdy neuskutečnými záměry, pochybnými prodeji a zmařenými sny.

POZNÁMKY

1. ADÁMEK, Milan: *Filozoficko-teologické učiliště a kněžský seminář se Vidnavě (1899–1945)*. Vratimov 1982, disertační práce, s. 125.

2. Tamtéž, s. 129.

3. V době rozhodnutí o využití arcibiskupského semináře byla v platnosti ještě původní předválečná hranice před pozdější úpravou danou smlouvou mezi Československou republikou a Polskou lidovou republikou o konečném vytyčení státních hranic z 13. června 1958. Současná místní část Vidnavy Krasov (Schubertova Kraš) byla součástí Polska a státní hranice se dotýkala komunikace vedoucí do města od Velkých Kunětic až po křižovatku před tehdejší osmiletou střední školou (dnes ZŠ Vidnava) a budovou pošty.

4. Počet dětí v ozdravovně zpočátku značně kolísal a např. během prvního roku po otevření ozdravovny se pohyboval mezi 67–123 v jednotlivých turnusech. V dalších letech se ustálil a celkově lze shrnout, že nejvyšší počty dětí vykazovala ozdravovna v klimaticky příznivější části roku, méně jich bývalo v posledním turnuse kalendářního roku.

5. SOkA Jeseník, Kronika školy při Vojenské dětské ozdravovně Vidnava, 1. díl, s. 31.

6. SOkA Jeseník, Kronika Vojenské dětské ozdravovny Vidnava 1957–1963, s. 3.

7. Městský rybník se nacházel ve sportovním areálu za bývalým klášterem a byl zasypán během výstavby kabin a nového zázemí fotbalistů v 70. letech 20. století.

8. Z Hukovic se jelo např. do Jeseníku, kde děti navštívily lázně. Při cestě dolů do města si daly oběd na louce, který dovezlo auto z ozdravovny, poté si prohlédly ještě muzeum a jely opět vlakem domů. Další variantou byl výstup z vlaku u jeskyní Na Pomezí, jejich prohlídka a následný pěší přesun do lázní, odkud sešly na jesenické nádraží a vrátily se zpět do Vidnavy. Vlakem dobře dosažitelný byl i Javorník, kde součástí výletu byla prohlídka zámku a zámeckého muzea. Kronika Vojenské dětské ozdravovny Vidnava 1957–1963, s. 9.

9. V 80. a 90. letech zajížděl autobus až do Zábřehu.

10. K doplnění názvu o slovo lidová došlo v roce 1954.

11. Otec skladatele, textaře, hudebníka a písničkáře Pepy Nose.

12. V květnovém turnusu roku 1972 přijelo do ozdravovny 148 dětí, v polovině října na poslední turnus roku jen 33! V roce 1974 absolvovalo druhý podzimní turnus jen 15 dětí, v květnu 1975 nastoupilo na pobyt 145 dětí! Kronika školy při Vojenské dětské ozdravovně Vidnava, 2. díl, s. 17–37.

Vydává:

S podporou:

XXII. SVATOVÁCLAVSKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU PAMĚŤ JESENICKÝCH HOR SBORNÍK REFERÁTŮ

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka
Vydávají: Vlastivědné muzeum Jesenicka
(Zámecké nám. 1, 790 01 Jeseník, tel. 606 787 371, muzeumjesenik.cz,
e-mail: sekretariat@muzeumjesenik.cz)
Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník (Tovární 18, 790 01 Jeseník,
tel. 584 411 710, www.archives.cz/jesenik, e-mail:podatelna@je.archives.cz)

Redakce: Mgr. Matěj Matela (VMJ)
Korektury: Mgr. Květoslav Growka
Sazba: Barbora Bašičová
Tisk: REP Tisk, spol. s r.o.
Náklad: 160 výtisků

První vydání, Jeseník 2022

ISBN 978-80-87496-26-8 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

ISBN 978-80-87632-89-5 (Zemský archiv v Opavě)

vlasti
vědné muzeum
jesenicka

Státní
Okresní
Archiv
Jeseník